

AHMED CEVDET

KISAS - I ENBİYA

IV

Hazırlayan
Mahir İZ

eskikitaplarim.com

Atamkorkud

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YAYINLARI

AHMED CEVDET

KISAS - I ENBİYA
ve
TEVARİH - İ HÛLAFA

Cilt II – Kısım II

Hazırlayan
Mahir İZ

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 637
1000 TEMEL ESER DİZİSİ : 119

Onay : 13.3.1985 gün ve 831.0 - 850 sayı.

İkinci baskı, Aralık 1985

Baskı Sayısı : 10.000

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Hazret-i Hüseyin'in katillerinin öldürülmesi	3
Üstüroğlu'nun galebesi ve Ziyadoğlu'nun öldürülmesi	4
Muhtar tarafından Mekke ve Medine'ye asker gönderil mesi	6
Muhtar'ın öldürülmesi	9
Said'in oğlu Amr'ın öldürülmesi	12
Muhammed Hanife'nin bazı ahvâli ve Abbas'ın oğlu Ab- dullah'ın vefatı	13
Büyüklerin vefatı	15
Abdûlmelik'in Irak'ı istilâsı	15
Haccac'ın Hicaz'a tayini	22
Zübeyir'in oğlu Abdullah'ın şehit olması ve Abdülme- lik'in istiklâlini kazanması	22
Büyüklerin vefatı	28
Abdûlmelik'in müstakil saltanatı	30
Abdurrahman'a biat edilmesi	44
Muhtelif vak'alar	48
Abdülaziz ve Abdûlmelik'in vefatı ve Velid'in tahta çıkması	49
Velid'in saltanatı	50
Abdülaziz'in oğlu Ömer'in Haremeyn valisi oluşu	51
Medine'nin fakihleri	54
Ömer Abdülaziz'in azli	55
Zübeyir'in oğlu Said'in öldürülmesi	56
Büyüklerin vefatı	57

II

Sayfa

Velid'in vefatı ve Abdülmelik'in oğlu Süleyman'ın tahta çıkması	59
Bazı vefatlar	60
Abbasiye Devleti'nin başlangıcı	61
Süleyman'ın vefatı ve Ömer Abdülaziz'in halifeliği	62
Kostantiniyye'nin muhasarası	62
Ömer Abdülaziz'in halifelik zamanı	65
Ömer Abdülaziz'in vefatı	78
Abdülmelik'in oğlu Yezid'in tahta çıkması	78
Bazı vefatlar ve Hişam'ın tahta çıkması	81
Büyüklerin vefatı	83
Zeyd vak'ası	84
Hişam'ın vefatı ve Zeyd'in oğlu Yahya'nın öldürülmesi	86
Velid'in halifeliği	86
Abdülmelik'in torunu ve Velid'in oğlu Yezid	87
Abdülmelik'in oğlu ve Velid'in torunu İbrahim'e s.	
da Mervan'ın torunu ve Muhammed'in oğlu Mervan'a biat olunması	88

ABBÂSÎ DEVLETİ

Önsöz	89
İhtidâ bahisleri	94
Şiirlerdeki imamet fikri	97
Abbâsî - oğullarına davetin yayılışı	101
Seffah'a biat olunması	115
Mervan'ın bozulması ve idamı	118
Seffah ve Mansur devirleri	120
Büyüklerin vefatı	144
Mansur'un oğlu Mehdî'nin halifeliği	146

Büyüklerin vefatı	149
Hâdi ve Hârun Resid'in halifelikleri	150
Büyüklerin vefatı	161
Harun Resid'in vefatı	162
Harun'un oğulları Emin, Memun ve Mu'tasım'ın hilâfet devirleri	163
Me'mun'un halifeliği	175
İmam Ali Rıza'nun veliahtlığı	184
Bağdad'da Mehdi'nin oğlu İbrahim'e biat olunması	185
Me'mun Bağdad'a girişi	186
Bazı vefatlar	189
İkiyüz beş senesinin vak'aları	189
İkiyüz onbeş senesinin vak'aları	194
Bâbekilerin sonu	199
Rumlar ile muharebe	201
Büyüklerin vefatı	204
Mu'tasım'ın oğlu Vâsık ve Mütevekkil ve Mütevekkil'in oğlu Muntasır ve Mu'tasım'ın oğlu Müstah ve Mütevekkil'in oğlu Mu'tez ve Vâsık'ın oğlu Mühtei'nin halifelikleri	206
Büyüklerin vefatı	215
Mu'tasım'ın oğlu Müsta'in'in halifeliği	216
Mu'tezbillâh'ın halifeliği	220
Mutemed ve Mutezid'in halifelikleri	228
Sahip Zenc'in isyanı	229
Tahiroğulları hükümetinin inkırazı ve Saman sülâlesinin meydana çıkışı	231
Saffar ile Muvaffak'ın muharebesi	232
Tolonoğlu Ahmed'in Şam'ı zaptetmesi	233
Zencilerle Muvaffak'ın muharebeleri	235

Mutemed'in Şam'a gitmesi ve geri çevrilmesi	237
Sahip Zenc'in öldürülmesi	239
Karamita'nın meydana çıkışı	240
Mutemed'in bazı halleri	241
Bazı tamamlayıcı bilgiler	241
Zeyd'in oğlu Hasan'ın ve Tolonoğlu Ahmed'in vefatları	241
Büyüklerin vefatı	251
Mutezid'in oğulları Muktefi Billâh, Muktedir Billâh ve	
Kahir Billâh'ın halifelikleri	254
Muktedir Billâh'ın halifeliği	255
Ubeydiyyin Devleti'nin çıkışı	256
Büyüklerin vefatı	269
Razi, Mütteki, Müstekfi ve Muti'in halifelikleri	272
Âl-î Büveyh Devleti'nin doğuşu	273
Bazı ölümler	283
Razi Billâh'ın vefatı ve Müttaki'nin halifeliği	283
Bazı meşhurların vefatları	291
Müstekefi Billâh'ın halifeliği	292
Muti Lillâh'ın halifeliği	293
İkinci cild ikinci kısmın sonu	294

KISAS-I ENBİYA

II. CİLT, II. KISIM

HAZRET-İ HÜSEYİN'İN KATİLLERİNİN ÖLDÜRÜLMESİ

Kûfe büyükleri, Muhtar'ın galebe çalmasından ve hükmetmesinden endişeli oldukları için Üştür'ün oğlunun Musul tarafına gitmesini fırsat bilerek hemen Muhtar'ın aleyhine ayaklandılar ve Kûfe dışındaki meydanlara toplandılar.

Muhtar, bunu haber alınca hemen Üştür'ün dönmesi için kendisine emir gönderdi ve ayaklananlarla bir zaman haberleşerek, biraz da muharebe ederek oyaladı.

Üştür'ün oğlu da koşarak gelip yetişti ve Meydan'ı Sebi' denen yerde kanlı bir muharebeye tutuştular. Ayaklananlar bozuldu. Bir çoğu da kırıldı. Beşyüz kişisi esir edilerek Muhtar'ın huzuruna getirildi. "Bunların hangileri Kerbelâ vak'asında bulundu. Tahkik edilsin" diye emir verdi. Tahkik sonunda ikiyüz kırksekizinin Kerbelâ'da bulundukları anlaşıncı onlar idam edildi. Geri kalanı da salıverildi.

Mel'un Şimr bu vak'ada bulunmuşken kaçmış ve Fırat kenarında bir köye gitmişti. Arkasından gidenler tarafından öldürülerek leşi köpeklerle atıldı.

Bu vak'a Zilhicce'nin sonunda oldu. Eşraf ve Kûfe'nin büyüklerinden geri kalanlar Basra'ya kaçıp kurtuldu. Muhtar da Hz. Muhammed sülâlesinin katillerini aramakla meşgul oldu.

Hız. Hüseyin'in katlinde eli ve ilişiği olan elbise ve eşyasını yağma eden eşkiyayı birer birer bulup öldürdü ve bazılarının ellerini ayaklarını kesip, debelenerek öldürmek suretiyle işkenceler yaptı. Kerbelâ'da Ziyad'ın oğlu tarafından kumandan olan Ebû Vakkas'ın torunu ve Sad'ın oğlu Ömer'e teminat vermiş iken onun ve oğlu Ömer'in oğlu Hafsın başlarını kestirip "biri Hüseyin için öteki de Hüseyin'in oğlu Ali için" diyerek Muhammed Hanife'ye gönderdi ve Hız. Hüseyin'in başını götüren Havli'nin aranmasına memurlar gönderdi. Havli, evinin bir tarafında başına bir sepet geçirilip gizlenmişti. Karısı ise kocasının kesik başı evine getirip bir tencere altına koyduğu günden beri ondan nefret etmiş ve ona kin bağlamış olduğundan arayıcılar gelip de "Kocan nerde" dedikleri zaman di- liyle "Bilmem" dediği halde eliyle sepeti gösteriyordu. Arayıcılar onu tutup idam ettiler, cesedini de yaktılar.

UŞTUR OĞLUNUN GALEBESİ VE ZİYAD OĞLUNUN ÖLDÜRÜLMESİ

Muhtar, Kûfe'deki muhaliflerini yok ettikten sonra Zilhicce sonlarında büyük bir ordu ile Uştur'un oğlu İbrahim'i, Ziyad'ın oğlu Ubeydullah üzerine gönderdi.

İbrahim hızla gidip altmışyedi senesi başlarında Musul'a bağlı olan yerlerden Barşia adındaki köye vardı. Ziyad'ın oğlu Ubeydullah da Musul tarafından gelip ona yakın yerde ve Haraz nehri kenarında ordusunu kurdu.

Ertesi günü sabahleyin çok kanlı ve çok şiddetli bir muharebeye giriştiler. Ziyad'ın oğlunun askeri kat kat çoksa da Üştür oğlunun yanında iyi muharebe eden fedai adamlar çoktu. İki taraf pek şiddetli vuruşup dövüştüler. Her iki taraftan da pek çok adamlar öldü. Nihayet İbn-i Ziyad oğlu ve nice kumandanları düşüp Şam ordusu pek fena bozguna uğradı. Kûfeliler onları o kadar şiddetle takip ettiler ki silâhla ölenlerden daha fazlası nehirde boğuldu. Ziyad oğlunun ordusunda ne varsa hep Üştür oğlunun elinde kaldı. Üştür oğlu o zaman Medain'de bulunan Muhtar'a müjdeci gönderdi.

Üştürün oğlu İbrahim Musul'da kalarak Ziyad oğlunun ve kumandanlarının bazılarının kesik başlarını Muhtar'a göndermiş olduğundan bunlar hükümet konağına götürüldü. O zaman bir yılanın birkaç defa Ziyad oğlu Ubeydullah'ın ağzından girip burnundan ve burnundan girip ağzından çıkmış olduğu rivayet edilir.

Şam ordusunun bu suretle bozulup perişan olması Emeviye devletince büyük bir kayıp idi. Muhtarın da böyle büyük bir zafer kazanmasından Zübeyr'in oğlu Abdullah da zarar görmüştür. Çünkü Üştür oğlu bu zaferin hemen sonunda yer yer Musul şehirlerine memurlar gönderdiği sırada kardeşi Abdullah'ın oğlu Abdurrahman'ı da Nusaybine gönderdi ve El Ceziredeki Sincar taraflarını zaptettirdi. Numan'ı Bahili'nin oğlu Hatem de Harran ve Urfa'yı bırakıp gitmekle buraları da Muhtar'ın pençesi altına girdi.

MUHTAR TARAFINDAN MEKKE VE MEDİNE'YE ASKER GÖNDERİLMESİ

Yukarıda geçtiği gibi Şam ve Mısır Mervan'ın oğlu Abdülmelik'in elinde Mekke ve Medine ile Hicaz, Yemen ve Basra Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın hükmünde olup Kûfe'de de Muhtar'ı Sekafi hüküm sürüyordu.

Abdülmelik Emeviye devletini eski haline getirmek istiyordu. Zübeyr'in oğlu ise bütün memleketleri zabt etmek için çalışıyordu. Muhtar ise ikisini de ortadan kaldırıp Muhammed Hanife adına halkı davet etmekte olup ancak bütün kuvvetiyle şiilerin can düşmanı olan Emeviler üzerine yürümek için biraz daha Zübeyr'in oğlunu avutup aldatmak istiyordu. Bundan dolayı Zübeyr'in oğluna ne uymuş görünüyor, ne de isyan etmiş bir hal alıyordu. İkisi ortası şüpheli bir halde görünüyordu. Zübeyr'in oğlu da onu bu şüpheli halden çıkarp da açıkca kendisine biat ettirmek için beyhude yere biate davet ediyordu.

Abdülmelik, Şam'da Hilâfete seçildiği gibi, Enif'in oğlu Urve'yi 6000 kişi ile Medine'ye göndermişti, fakat Medine'nin içine girmeyip, dışarıda beklemesi için kendisine emir vermişti. Urve Medine'ye gidip, şehrin dışında ordusunu kurdu. Fakat Cuma günleri Medine'ye girip, Mescid-i Şerif'de Cuma namazını kılar ve dönüp, ordugâhına giderdi. Bir ay sonra Abdülmelik'in emri ile geri dönmüştür.

Çünkü Abdülmelik, kendisine çeki düzen verip de merkezini kuvvetlendirmek istediğinden, kuvve-

tinin bir kısmını dışarıda tutmak işe uygun değildi. Ondan dolayı Medine'yi elde etmek ve korunması ile uğraşmak istememiştir.

Fakat Hicaz tarafından korkuyordu. Hicaz yolunu tutmak ve Zübeyr oğlu'nun askerlerinin etrafına yayılmasına ve beri taraflara saldırmasına mani olmak için Vadi-il Kura'ya 4000 asker gönderdi. Zübeyr'in oğlu da Medine'yi korumak üzere onları o taraftan çıkarmak için asker göndermiş olduğundan, yer yer iki tarafın askerleri birbirleriyle çarpışmaktaydı.

Muhtar, bu karışıklıktan faydalanmak isteyecek, gûya Zübeyr'in oğluna yardım etmek, hakikatte de İbn-i Hanife adına hareketle Medine'yi ele geçirmek üzere o tarafa 3000 asker göndermişse de, Kûfe askerinin kötü niyetleri anlaşılmakla, İbn-i Zübeyr'in askerleri ansızın üzerlerine hücum ederek, hepsini dağıtıp perişan etmişlerdi.

Muhtar'ın maksadı, Muhammed Hanife'nin meydana çıkıp da, Halifelik davasına kalkmasıydı. O ise, kendisi için kan dökmekten sakınıyordu.

İşte bundan dolayı Muhammed Hanife ve Abbas'ın oğlu Abdullah, çocukları ile beraber Mekke-i Mükerreme'ye gidip, orada yerleşmişlerdi. Kûfe büyüklerinden 17 kişi de onlarla beraber bulunuyordu ki, bunlardan birisi Kûfe eşrafından ve Eshabdan Ebû Tufeyl idi.

Kûfe şiipleri ise, İbn-i Hanife davetini ilân etmiş olduklarından, ola ki umumi cefkâr onun tarafına meylediverir diye İbn-i Zübeyr korkuya düştü. İbn-i Hanife'yi cemaatı ile beraber biate davet etti. Onlar da karışıklık kalkıp da, halk bir Halife'ye

biat için birleşinceye kadar tarafsız duracaklarını bildirerek, özür diledilerse de, Zübeyr'in oğlu hemen İbn-i Hanife'yi haps ile belli bir zaman içinde biat etmedikleri takdirde hepsini idam edeceğini bildirerek onları korkuttu.

Bunun üzerine Ebû Tufeyl (R.A.), Kûfe'ye gitti, işi Kûfelilere bildirdi. Bu Muhtar'ın aradığı bir fırsattı. Minbere çıkarak, çok tesirli bir hutbe okudu: "İşte Mehdiniz, Peygamber'in bütün Ehl-i Beyt'i ile beraber koyun gibi hapistedirler. Ne vakit kesileceğiz diye bekliyorlar" deyince, halk arasına büyük bir heyecan düştü, 4000 kadar fedai seçildi, takım takım Mekke tarafına gittiler ve önce Zât-ı Irka varan Ebû Abdullah Cedeli yanında toplanan bir gürûh ile Mekke'de silâh çekmiş olmamak için, ellerine birer odun alarak Mekke'ye girdiler ve Muhammed Hanife'yi hapisten çıkardılar. Geridekiler de kısım kısım gelip, Mekke, gözleri kararmış ve başlarına kan çıkmış Kûfe fedaileri ile doldu. Zübeyr'in oğlu Abdullah da hayret ve korku içinde kaldı.

Bu fedailer, hemen Zübeyr oğlunun üzerine hücum etmek istedilerse de, Abbas'ın oğlu Abdullah: "Mukaddas Şehirde döğüşmek caiz değildir" diye önledi. İbn-i Hanife de: Şi'b-i Ali'ye çıkıp, yanında bulunan 4000 kadar adamla, orada yerleşip, Muhtar tarafından kendisine gönderilmiş olan dört yüz bin dirhemi yanındakilere taksim etti.

MUHTAR'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Kûfe tarafının ehemmiyeti günden güne artmakta olduğundan, Zübeyr'in oğlu Abdullah, kardeşi Mus'ab'ı basra valisi tayin etti.

Yukarıda geçtiği gibi, Sebi vak'asında bozulup da Basra'ya kaçmış olan Kûfe eşrafı dahi Mus'ab'ı Muhtar'ın aleyhine kışkırttılar.

Mus'ab, esasen kahraman bir adam olduğu halde, Basra taraflarının tanınmış yiğiti ve Fâris valisi olan Muhalleb'i davet etti. Muhalleb, pek çok mal ve asker ile Basra'ya gelince, Mus'ab'a cesaret geldi ve hemen Basra aşiretlerini çağırarak, her birinin üzerine kuvvetli kumandanlar tayin etti, hatta Temimoğulları kabilesinin kumandanı da meşhur Kays'ın oğlu Ahnef idi. İşte Mus'ab, böyle bir mükemmel ordu ile Kûfe üzerine yürüdü.

Muhtar bunu haber alınca, telâşa düşüp, Kûfe taraflarının kahramanı olan Üştür'ün oğlu İbrahim ise Musul'da bulunduğu için, hemen Şemit'in oğlu Ahmer'i başkumandan tayin ederek, büyük bir ordu ile Mus'ab'a karşı çıkardı.

İbn-i Şemid, Mezar adındaki mevkie geldi. Mus'ab da gelip, ona karşı ordu kurdu. Önden giden çarhacılar çarpıştı, muharebe kızıştı. Muhalleb de, Kûfe ordusunun öncüleri ile biraz çatıştı. Sonra silâh arkadaşlarını hücumla teşvik edince, hepsi birden hücum ederek, İbn-i Şemid'in başına üstü. O da erkekce karşı koyduysa da, nihayet vurulup yere düştü.

Şemid oğlunun bu suretle öldürülmesiyle Kûfe ordusu fena halde bozuldu. Basralılar ise onlara

aman, zaman vermeyip, Kûfe'ye doğru hızla yürüyek ve rast geldiklerini öldürerek, dağılıp kaçanların çoğunu kırıp, yollarda öldürdüler.

Muhtar, bu büyük bozgunu haber alınca, Mus'ab'ı Kûfe'ye uğratmamak için, beraberinde olan asker ile Harûra'ya çıktı ki, evvelce orada meseid, kule ve hisar yaptırmıştı. Askerini orada tabiyakadı. Mus'ab da, hızlı bir yürüyüşle gelip, çatı.

Eş'as'ın oğlu Muhammed, evvelce Muhtar'dan kaçıp da Basra'ya gitmiş olan Kûfe eşrafı ile beraber gelip, Mus'ab'ın önüne geçti ve Muhtar ile mertçe ve intikam alırcasına bir harp etti. Muhtar ise, o kadar şiddetli bir hücum yaptı ki, Eş'as'ın oğlu, arkadaşları ile beraber mahvolup gitti. Mus'ab'm başındaki asker de dağıldı, az kaldı o da ölüyordu. Fakat bu harp meydanının kahramanı olan Muhalleb, çok şiddetli hücumlar yaparak, Kûfe askerini bozdu. Muhtar yalnız kalarak, az bir asker ile hisara girip, kapandı. Yiyecek, içecekten yanında bir şey kalmayınca, fedailik yolu ile kaleden dışarı çıktı. Önüne geleni doğradı. Kendisi de bir nefer gibi öldürüldü.

Muhtar'ın öldürülmesi, 67 senesi Ramazan'ının 14 üne rastlar. Muhtar o zaman 67 yaşındaydı. Bu muharebede Kûfelilerden ölenler 7000 kadardı.

Müslüman muharebelerinde kaçanları kovalamak ve yaralıları öldürmek câiz değilken, Mus'ab, bu bozgununda askeri şiddetle takip ve rastgeldiği yerlerde öldürmüş olduğu için, halk, aleyhinde bulunmaya başladı. Muhtar'ı öldürdükten ve galebeyi sağladıktan sonra, muharebe bitmişti. Fakat Mus'ab, meşhur Adî oğlu Hacer'in Abdurrahman ve Abdür-

rab adındaki iki oğlunu ve Yaman'ın torunu, Huzeyfe'nin oğlu İmran'ı tutup, öldürdüğü için. halk gözünden çok düştü.

Mus'ab, sonra Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah (R.A.) ile karşılaştığı zaman, selâm verip: "Kardeşinizin oğlu Mus'ab" deyince, Hazret-i Ömer'in oğlu: "Sen bir günde Ehl-i Kible'den 7000 kişinin katilisin" diye azarlamış, Mus'ab da: "Onlar kâfir ve fâcir idi" deyince İbn-i Ömer: "Yemin ederim ki babandan miras kalan koyun sürüleri olsa, bir günde bu kadarını öldürmek israfın ta kendisidir" demiş olduğunu rivayet ederler.

Mus'ab, Kûfe'yi alarak, etrafa memurlar gönderdiği sırada, Üştür'ün oğlu İbrahim'e haber gönderip; "Eğer bana itaat edersen, Zübeyr'in sülâlesi Hilâfet makamında bulundukça Şam eyaleti ve garbe doğru fethedeceğin yerler hep senin olsun" demiş. Mervan'ın oğlu Abdülmelik de: "Eğer bana biat edersen, Irak tamamıyla senin olsun" diye Üştür'ün oğluna haber göndermiş. İbrahim Üştür ise, kendi arkadaşlarına işi açınca, onlar fikir ayrılığına düşmüşler, o da: "Eğer Ziyad'ın oğlu'nu ve bunca Şam büyüklerini öldürmemiş olsaydım, Abdülmelik'e biat eylerdim" diyerek Mus'ab'a uygun cevabı verdi ve onun çağırması üzerine Kûfe'ye gitti. Mus'ab da onun memuriyetini, yani Musul, El-Cezire, Ermenistan ve Azerbeycan kıtalarının umumî valiliğini Muhalleb'e verdi.

O sene Faris ve Irak'dan Hariciler yine meydana bularak Medain'e kadar ilerlediler ve rastgeldikleri yerlerde adam öldürüp, mal gasbetmeye baş-

ladıklarından Mus'ab, yine Fârise Müelleb'l memur edip, Üştür'ün oğlunu da Musul'a gönderdi.

Haricilerden olup da Yemame'de baş kaldıran Amir-i Hanefi'nin oğlu Necdet ise, Bahreyn vâ Umman taraflarına tecavüz ederek, Necid diyarını baştan başa eline geçirdi.

Senelerden beri Zübeyr'in oğlu Abdullah, hacılarla birlikte hac ederdi. Bu 68 senesinin hac mevsiminde de yine öylece hacca çıktı. Fakat o sene Ararat'da 4 sancak görüldü. Biri Muhammed Hanife ile arkadaşlarının, ikincisi Zübeyr'in oğlu Abdullah ile ona bağlı olanların, üçüncüsü de Umeyye oğullarının, dördüncü bayrak ise Amir-i Hanefi'nin oğlu Necdet'indi. Bu dört taifenin en emniyetlisi İbn-i Hanife'nin topluluğu idi. Geri kalan üç taifenin aralarında rekabet ve düşmanlık vardı. Fakat bir vak'a çıkmayıp, hac mevsimi gailersizce geçti.

SAİD'İN OĞLU AMR'İN ÖLDÜRÜLMESİ

As'ın torunu ve Said'in oğlu Amr, Emevîlerin büyük kumandanlarından olup, Muaviye zamanında Hakem'in oğlu Mervan ile yer değiştirerek, bir iki kere Medine valiliğinde bulunmuştu. Mervan'ın Mısır üzerine hareketinde büyük hizmet etmiş ve o sırada Şam üzerine hücum eden Zübeyr'in oğlu Mus'ab'a galebe çalmış olduğundan dolayı gururlanarak, Mervan'dan sonra Halifeliğin kendisine ait olduğu iddiasında bulunmuş ve Mervan'ın kendi oğulları Abdülmelik ile Abdülaziz'i veliaht yapmasından sonra da Abdülmelik'in tahta çıkmasından dolayı can sıkılmış idi. Hiç olmazsa ondan sonra kendisinin Ha-

life olması için bir karar verilmesini bekliyordu. Abdülmelik ise oralara yanaşmadığından, Amr'ın çok canı sıkılıyordu.

69 senesi içinde Abdülmelik, Karkisiya üzerine hareket edip, Said'in oğlu Amr'i de beraber götürdü. Haleb civarına vardıklarında Amr, geceleyin ordudan ayrılıp, geri dönerek, gidip Şam'ı zıptetti. Abdülmelik, sabahleyin işi öğrenince, o da geri dönüp Amr ile cenk'e tutuştular. Fakat arabuucular vasıtasıyla birbirlerine kuvvetli teminat vererek, aralarında bir muahedenâme imza ederek, barıştılar.

Dört gün sonra Abdülmelik, Amr'i, hükümet sarayına çağırarak, idam ettirdi ve bir büyük rakipten kurtuldu. Fakat ahdi bozduğu için, halk kendisinin aleyhine döndü.

Amr'in isyanından sonra, Hama tarafında bulunan Cebel-i Lekâm da bir büyük isyan ve karışıklık huzur etti. Abdülmelik, asker göndererek, asileri dağıttı ve bu suretle Şam kıtası her türlü asilerle, muhaliflerden kurtuldu.

MUHAMMED HANİFE'NİN BAZI AVHÂLİ VE ABBAS'IN OĞLU ABDULLAH'IN VEFATI

Muhtar'ın öldürülmesi üzerine Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın hükümeti kuvvetlendi ve kardeşi Urve'yi, Muhammed Hanife'ye gönderdi. Etrafındaki-lerle beraber kendisine biat etmezlerse, üzerlerine asker göndereceğini bildirdi. İbn-i Hanife: "Kardeşin ne inatçı adamdır. Allah'ın gazabından korkmuyor" dedikten sonra, yanındakilere dönerek: "Ben Allah'a güvenerek burada kalacağım, isteyen gitsin" diye-

rek, onların dönmelerine izin verdi. Kûfe büyüklere-
rinden Ebû Abdullah Cebeli ve arkadaşları: "Biz
senden ayrılmayız" dediler. Zübeyr'in oğlu İsc, tek-
lifinde dayandı durdu.

Bu sırada Muhammed Hanife ile Abdülmelik
arasında bir haberleşme yapıldı. Devlet işleri düze-
lip, yoluna girinceye kadar kalmak üzere Muhammed
Hanife, Şam'a gelirse, hakkında hürmet ve riayet
edileceğini Abdülmelik kendisine bildirdi. İbn-i Ha-
nife de kendi cemaati ile beraber Şam'a doğru yola
çıktı. Medine'ye gelince, Abdülmelik'in sözüne sadık
kalmayarak Said'in oğlu Amr'ı kahbelikle öldürmüş
olduğunu haber aldı ve bu hareketine pişman olarak
Eyle de kaldı.

Muhammed Hanife'nin zühdüne, salâhına, yük-
sek ilim ve fazilet sahibi olduğuna dair halk ara-
sında birçok sözler işitilmekle Abdülmelik de onun
Şam taraflarında şanının ve şöhretinin yayılmasın-
dan ürküp, onu davet ettiğine pişman oldu.

Bunun üzerine Abdülmelik: "Bize biat etme-
yenlerin memleketimizde yerleşme, saltanat kaide-
lerine uymaz" diye haber gönderince, İbn-i Hanife,
Mekke'ye döndü ve Ebû Talib Şa'bı'nda yerleşti.
Fakat Zübeyr'in oğlu Abdullah, ona rahat verme-
yip, eski tekliflerinde devam ederek, sıkıştırmaya
başladı.

İbn-i Hanife'nin cemaati, Zübeyr'in oğlu ile
harbetmek için kendisinden izin istedilerse de izin
vermedi ve hemen "Yârabbi, Zübeyr'in oğluna zil-
let ve korku elbisesini giydir, ona ve ona bağlı
olanlara eza edecek adam gönder" diye dua etti
ve kalkıp Tâife gitti.

BUYÜKLERİN VEFATI

Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah da, Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın yanına gidip, ona pek ağır sözler söyledi ve oradan Tâif'e hicret etti ve aradan çok geçmeyip, hicret'in 70 nci senesi içinde seksen bu kadar yaşında iken Tâif'de cennete göçtü.

Namazını Muhammed Hanife kıldırdı: "Bugün, bu ümmetin büyük bir âlimi vefat etmiştir" dedi. Hakikatte de Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah, zamanının en âlim en faziletlisiydi. Tefsir ilmini ortaya koyan da o dur. - Allah kendisinden razı olsun -.

71senesinde de Eshab'dan Azib-i Ensari'nin oğlu Berra Kûfe'de vefat etti. Bedir muharebesine katılmak istemişti fakat küçük olduğu için Rasûl-i Ekrem onu geri çevirmişti, sonradan Uhud'da ve diğer muharebelerde bulunmuştu.

ABDÜLMELİK'İN IRAK'I İSTİLASI

Zübeyr'in oğlu Hazret-i Abdullah'ın yukarıda görüldüğü gibi, zamanın icablarına uymayan tavrı hareketi, Muhammed Hanife'nin ve öteki Ehl-i Beyt'in nefretini kazanması, hatta Haşimoğulları'nın en büyük düşmanları Ümeyye oğulları iken, Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah bile, Abdülmelik'i, Zübeyr'in oğluna tercih eder olmuştu.

Hasılı Abdullah Zübeyr, bütün Ehl-i Beyt'i sevenleri gücendirmiş ve düşmanların ellerine manevî silâhlar vermişti. Abdülmelik ise, her fırsattan faydalanarak, maddî manevî, her çeşit sefer hazırlıklarını yapmağa çalışıyordu.

Irak seferi, en başta düşündüğü işlerden biriydi. Hatta 69 senesinde Kalkisya üzerine hareket etmişken, Said'in oğlu Amr'ın isyanı ve bazı tarafların karışıklığı sebebi ile geri kalmıştı. Fakat muhaliflerini yok ederek, Şam kıtasını düzgün bir idare ve kuvvetli bir inzibat altına almıştı. Medine yolunu korumak üzere Hazret-i Osman'ın kölelerinden Amr'ın oğlu Tarik'i de asker ile o tarafa göndermiş ve Eyle ile Vadilkura arasında oturup, o tarafların korunmasına dikkat etmesi için kendisine emir vermişti.

El-Cezire kıtasında ise bu sene bazı aşiretler ve kabileler birbiriyle döğüşür ve birbiri hakkında şeriate ve insafa sığmayacak surette vahşice muameleler yapar dururlardı.

Faris ve Irak taraflarında da Haricilerin muharebeleri devam edip durmaktaydı. Zübeyr'ın oğlu Mus'ab'ın en değerli ve tedbirli kumandanları dağınık bir halde idi. Kendisi de Kûfe'de yalnız kalmıştı. İşte bundan dolayı hal ve zaman Abdülmelik'in isteklerine uygun düşmüştü. Kendisinin idaresi sağlam ve kumandanları kendisi hakkında iyi düşünür ve sadık kimseler olduğu için, muharebe hazırlığını kolaylıkla tamamlamaya çalışıyordu. Kûfe büyükleriyle de haberleşerek ve onlara birçok vaadlerde bulunarak, kendi tarafına çekmeye çalışıyor, bir çoğundan da muvafık cevaplar, bazısından da adeta davetnameler alıyordu.

Fakat öteden beri İslâm ordusu yaz mevsiminde Rum diyarına sefer edip dururlardı. Muaviye'nin vefatından sonra meydana gelen fitneler-

den dolayı bu usul bırakılmıştı. Rumlar da bundan faydalanarak Şam tarafına tecavüze başlar oldular.

Abdûlmelik ise, var kuvveti ile Zübeyr'in oğluna karşı durmak mecburiyetinde olduğundan belâyı başından savmak için 70 nci Hicret senesinde her hafta bin'er altın vermek üzere İstanbul İmparatoru ile bir anlaşma yaptı.

Abdûlmelik bu suretle Rum tarafından kendini emniyete aldıktan sonra 71 senesi içinde Irak üzerine yürümeyi kurup, kumandanlarının öüyüklerini huzuruna çağırarak, bir danışma meclisi kurdu. Oradakilerden bir kısmı Irak seferinden vazgeçilmesi fikrinde bulundu. Abdûlmelik bu fikri şiddetle reddetti. Bazıları da "iki sene muharebe ile uğraşıldı, bu sene de bolluk senesi değildir" diyerek, Irak seferini gelecek seneye bırakılmasını uygun gördü. Kardeşi Mervan'ın oğlu Muhammed ise; "Ey Mü'minlerin Emiri, hemen yürüyünüz, hakkınızı arayınız" demesi üzerine, bazıları da: "Siz burada kalınız, hanedanınızdan birini gönderiniz" dedi. Abdûlmelik de: "Bu işin başında akli erer bir Kureyşlinin bulunması lâzımdır. Belki ben bir cesur adam seçebilirim de o iyi düşünce sahibi olmaz. Ben harp usulünü bilirim. Lâzım gelirse kılıçla da şecaatimi isbat edebilirim. Mus'ab, her ne kadar şecaat ocağından pek güzel bir kahraman zat ise de, harp fennini bilmez, etrafında da onu istemeyenler var. Benim adamlarım ise, hep benim hakkımda iyi düşünürler" diyerek hemen harekete karar verdi.

Hakikatte de Mus'ab, kardeşi gibi şecaatli ve kahraman bir zattı. Fakat fikir ve tedbir bakımın-

dan Abdülmelik ona üstündü. Arapça'da bir darb-i mesel vardır. "Fikir, kahramanların şecaatinden evvel gelir".

Abdülmelik çok güzel, derli toplu, muntazam ve mükemmel bir ordu ile Şam'dan hareket etti. Önce kendisinin yolunu kesecek olan Haris'in oğlu Züfer üzerine gitti ve Karkisye kalesinde onu sardı. Mancınık kurdu, kalenin bir burcunu yıktırdı. Askerine şiddetli hücumlar yaptırdı. Züfer ise, harp feninde mâhir ve emsâli az bulunur bir kahraman olup, öyle kuvvetli müdafaa etti ve o kadar mertçe karşı koydu ki, herkes hayret içinde kaldı. Şamlılar pek çok hücum edip, pek çok telefât vermişlerken, kaleye giremediler. Onlar mancınık ile uğraşırken, Züfer, oğlu Hüzeyl'i süvari ile ileri çıkardı. O da şahin gibi Şam askerini vurdu, saflarını yarıdı, Abdülmelik'in çadırına kadar gitti. Kılıç ile otağın birkaç ipini kestikten sonra, dönüp gitti ve sapaşağların hisara girdi.

Abdülmelik, her nasıl olursa olsun, Züfer ile sulha razı olup, kardeşi Mervan'ın oğlu Muhammed'i müzakereye memur etti, o da Hüzeyl ile konuştu, Hüzeyl, babasının yanına gidip: "Herkes Abdülmelik'e biat etmiş, sen de onunla uyuşuverirsen bu adam sana Zübeyr'in oğlundan hayırlıdır" deyince, babası: "Zübeyr'in oğlunun biati boynumdadır. Onu nasıl bozayım" diyerek, bazı şartlarla sulha yanaştı. Abdülmelik de bu şartları kabul etti. Şartlar şöyle idi:

Züfer ile, maiyetinde bulunan asker, mal ve canlarından emin olmak ve Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın vefatına kadar Züfer, Abdülmelik'e biat eylen-

memek ve askerine taksim edilmek için kendisine Abdülmelik tarafından bir miktar mal verilmek suretiyle anlaşma yapmaya karar verildi. Fakat Abdülmelik'in, Said'in oğlu Amr ile yaptığı anlaşmayı bozduğunu hatırlayarak, Züfer, onun yanına gitmekten çekindi. Abdülmelik onu temin için, Rasûl-i Ekrem'in asasını Züfer'e gönderdi. Züfer de ona emniyet ederek, kaleden çıkıp, Abdülmelik'in yanına gitti, görüştüler, barıştılar.

Abdülmelik, bu suretle Karkisye gailisini ortadan kaldırıncı, kendisinin önünde başka bir engel kalmadığından, hemen ordu ile ileri hareket etti. Zübeyr'in oğlu Mus'ab, Basra'da iken, Abdülmelik'in Şam'dan hareket ettiğini haber alınca, Mühelleb gibi büyük muharebelerde kendisine güvenilecek olan Basra kumandanlarını Faris tarafında Haricilerle çatışmakta bulunan kumandanları hemen çağırarak ve Kûfe kumandanlarını da toplayarak, onların en iyi ve tedbirlisi olan Üştür'ün oğlu İbrahim'i de Musul'dan davet ederek, bütün kuvveti ile Abdülmelik'e karşı çıkması gerekirdi.

Abdülmelik'e galebe çaldığı takdirde, dağınık bir halde olan Haricilerin tayfalarını birer birer vurup, dağıtmak kendisince kolaydı. Fakat Abdülmelik, galib gelirse, Haricilere karşı durmanın ne faydası vardı. Halbuki Mus'ab, Haricilerle yapılan muharebelere çok ehemmiyet verdiği için Mühelleb gibi en kuvvetli kumandanları askerleri ile beraber Faris cihetlerinde bırakıp, yalnız meşhur Kays'ın oğlu Ahnef'i beraberine alarak Kûfe'ye geldi, Ahnef de Kûfe'de vefat etti. Mus'ab'ın yanında

Basra askerini idare edebilecek güçlü bir büyük adam kalmadı.

Mus'ab, hemen Üştür'ün oğlu İbrahim'i çağırarak, Abdülmelik'e karşı çıktı. İki ordu arasında iki üç konak kalınca, Abdülmelik Irak'ın eşrafından evvelce haberleştiği kimselere yeniden haberler gönderdi ve vaktiyle haberleşmediklerine de yeniden mektuplar yazarak, herbirine bir şey vadettiği bir sırada, Üştür'ün oğluna da bir mektup gönderip, Irak valiliğini vaadetti. Üştür'ün oğlu mektubu açmayıp, mühürlü olduğu halde, Mus'ab'a teslim etti. O da okuyup, içindekini ona söyledi. Üştür'ün oğlu: "Bütün kumandanlarınıza böyle mektuplar gelmiştir, fakat onlar gizliyorlar, hemen onları öldür, yahut hepsini hapsed, başlarına adamlar dik, mağlup olursan hepsini öldürsünler, galip gelersen, onları hapisten çıkartırsın, bu suretle onların aşiretleri de minnettar olur" dedi. Mus'ab nasıl zor bir durumda bulunduğunu ve Iraklıların nasıl fesad sahibi adamlar olduklarını anladı: "Allah, Kays'ın oğlu Ahnef'e rahmet eylesin. Derdi ki: Iraklılar hergün bir koca isteyen kötü karı gibidirler. Hergün başka bir kumandan isterler, derdi. Doğrudur. Fakat dediğin tedbiri almaya bugünkü halimiz uygun değildir" diyerek, ordusu ile ileri hareket etti.

Cemâziyelâhır içinde Düceyl nehri taraflarında ve Deyr-i Caselik civarında iki ordu karşılaştı. Ordu öncülüğüne Mus'ab tarafından Üştür'ün oğlu, Abdülmelik tarafından da Mervan'ın oğlu Muhammed memur oldular.

Hemen şiddetli bir muharebe başladı. Mervan'ın oğlunun sancaktarı öldürüldü. Üştür'ün oğlu İbra-

him onun fırkasını yerinden kaldırdı, geri sürdü. Abdülmelik, kardeşine imdat gönderdi. Muharebe daha çok şiddetlendi. Mus'ab da Verka'nın oğlu Attab'ı İbn-i Üştür'ün yardımına gönderdi. Attab ise, Abdülmelik'i sevdiği için bozgunluk gösterdi. Hemen İbn-i Üştür'ün yanındaki asker bozuldu, kendisi de öldürüldü. Bunun üzerine Şam askerleri doğru Mus'ab'ın üzerine hücum edince, onun başındaki asker de dağıldı. Mus'ab, 17 adamı ile yalnız kaldı ve kılıç elinde çarpışarak, 36 yaşında iken o da bir nefer gibi öldürüldü.

Abdülmelik, hemen Irak askerini biate çağırdı. Onlar da biat ediverdiler, bu suretle kavga bitti, gürültü basıldı, Abdülmelik Kûfe'ye gitti, 40 gün Nahile de kaldı. Irak ve Fâris, bütün onun eline geçti. Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın elinde yalnız Hicaz ve Yemen kaldı ve kuvvetine oldukça düşüklük geldi.

Abdülmelik, Irak ve Fâris'i eline geçirdikten sonra, oralara yer yer kumandanlar ve memurlar göndermişti. 72 senesi içinde bu kumandanlar pek çok Haricilerle muharebe ettiler. Lâkin Haricilerle başa çıkamadıklarından, Abdülmelik de Haricilere karşı meşhur Mühelleb'i tayin etti. Hariciler, hükümetlere asi olmakla beraber, aralarında da fikir ve inanç bakımından birbirine uymayan muhalif fırkalar vardı. Yukarıda geçtiği gibi Yemame'de çıkan Amir'i Hanefi'nin oğlu Necdet adındaki Harici, Umman ve Bahreyn'e kadar tecavüz ederek, Zübeyr'in oğluna da Emevî Devletine de karşı çıkmıştı. Bu sene ona zıt olan Haricilerden Ebû Fûdeyk adındaki Harici çıkarak, Bahreyn'i aldı ve Necdet'i

idam etti. Sonra Kûfe ve Basra askeri Bahreyn'e gönderilerek, Ebû Fûdeyk de öldürülmüştür.

HACCAC'IN HICAZ'A TAYINI

Abdûlmelik, Irak'ı aldıktan sonra Yusuf-u Sakafi'nin oğlu Haccac ki, halk arasında Haccac-ı Zâlim diye tanınır. Abdûlmelik'e gelip: "Ben rüyamda İbn-i Zübeyr'i tutup, derisini yüzmüşüm. Beni onunla muharebeye memur et" demesiyle, Abdûlmelik de onu üçbin kadar Şam askeri ile Hicaz tarafına gönderdi. Haccac 72 senesi Cemaziyelevvelinde yola çıktı. Medine'ye uğramadan doğru Beni Sakîf'in vatarı olan Tâif'e gitti. Orası babalarının ve dedelerinin yurdu olduğundan ve Zübeyr'in oğluna kırgın bulunan Muhammed Hanife'nin yârânı da orada bulunduğu için, Haccac kendisine birçok taraftar buldu.

Haccac Tâif'den Arafat'a süvari gönderir, Zübeyr'in oğlu da süvarisini oraya gönderip, çarpışmalar ve her zaman Abdullah Zübeyr'in süvarisi yenilerek ve dağılarak dönüp Mekke'ye giderlerdi.

ZÜBEYİR'İN OĞLU ABDULLAH'IN ŞEHİT OLMASI VE ABDÜLMELİK'İN İSTİKLÂLİNİ KAZANMASI

Haccac, Abdullah Zübeyr'in zayıfladığını ve askerinin dağıldığını Abdûlmelik'e bildirerek onu muhasara etmek ve Mekke'ye gitmek için izin istedi, Abdûlmelik de ona yardım için Vadîlkura tarafının korunmasına memur olan Tarık'a emirname gön-

derdi. Tarık da 72 senesi Zilkadesinde Medine'ye girip, Zübeyr'in oğlu tarafından Medine kumandası olan Talhat-ün Nedâ'yı işinden attı ve Şamlılardan birini yerine kaymakam yaptıktan sonra kendisi beşbin asker ile çıkıp, Zilhicce sonunda Mekke'ye vardı.

Haccac ise, Zilkade içinde Mekke'ye gelip, İhrama girmiş ve halk ile beraber hac etmişse de, Abdullah Zübeyr'in menetmesinden dolayı Beyt-i Şerif'i tavaf etmediği gibi, Safa ile Merve arasında da sa'y edemedi. Abdullah Zübeyr ile arkadaşları da Arafat'a çıkamadıkları için hac edemediler. Hac mevsiminin tamam olmasıyla Haccac, Ebî Kubey's dağı üzerine mancınık kurup, İbn-i Zübeyr üzerine taş atmaya başladı. O sene Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah da hac için Mekke'ye gelmiş olduğundan, Haccac'a: "Allah'dan kork, sen savaşın haram olduğu bir yerde ve aydasın. Dört bucaktan hac farzını yerine getirmek için bu kadar halk toplanıp gelmiş, mancınık onların tavafına mani oluyor. Onlar, haccı yapıncaya kadar taş atmaktan vazgeç" diye haber gönderince, o da kısa bir zaman için mancınık atmayı kesti. Abdullah Zübeyr de, hacıları tavaftan ve sa'y den menetmedi. Tavaf bittikten sonra Haccac'ın tellâlı: "Haydi artık memleketlerinize gidiniz, çünkü biz yine taş atmaya başlayacağız" diye bağırdı.

Hacılar döndü. Haccac-ı Zalim de mancığını işletmeye başladı. Kâbe üzerine ilk mancınık atıldıktan, şimşekler parıladı, gözler kamaştı, pek çok gök gürledi, mancınık gürültüsünü bastırdı. Şamlılar ürküüp, ellerini mancınıktan çektiler. Haccac, man-

cınık taşını alıp, kendi eliyle mancınığa koydu ve onlarla beraber attı. Yıldırımlar iki gün üst üste indi durdu. Haccac'ın askerinden 12 sine çarpıp, öldürdü. Şamlılar korkup, dağılıverdi. Haccac: "Ey Şamlılar, korkmayınız, bu yıldırımlar Tihame çölünün her zamanki vak'alarıdır. Zafer ise yakındır. Size müjdelerim" diyerek, askerine cesaret verdiği sırada, yıldırımlar Abdullah Zübeyr'in adanlarından birkaç kişiye de dokununca, Haccac: "Görmüyormusunuz yıldırımlar onlara da çarpıyor, halbuki siz itaatte, onlarsa isyandadırlar" diyerek askerini kandırdı ve yine mancınığı işletmeye başladı. Muhasara da şiddetlendi.

Abdullah Zübeyr, namaz kılarken, taşlar önüne düşüyordu. Fakat hiç ehemmiyet vermiyor, kaçıp bir tarafa gitmiyordu. Bu suretle muharebe ve muhasara uzadı gitti. Haccac'ın askeri 40.000 e ulaşınca, her taraftan Mekke'yi kuşatmış oldular. Dışarıdan Mekke'ye bir şey giremediğinden, Mekke'de yiyecek bulunmaz oldu. Halk aç kaldı, Zübeyr'in oğlu da ambarlarındaki zahireyi herkese ölmeyecek kadar bir miktar üzerinden dağıttı. Şamlılar ise bu zahirenin tükenmesini beklemeye başladılar. Sonunda halk açlıktan takatsız kalarak onbin kişi Haccac'dan aman alıp dışarı çıktılar. Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın Hamza ve Hubeyb adındaki oğulları da çıkanların içinde idiler. Abdullah öteki oğlu Zübeyr'e "Sen de kardeşlerin gibi Haccac'dan eman al. Ben senin yaşamamı isterim" deyince Zübeyr: "Ben senden ayrılamam" diyerek ölünceye kadar babasından ayrılmadı.

Abdullah, annesi Hz. Esmâ'nın yanına gitti. "Anne halk benden ayrıldılar, yanımda pek az adam kaldı. Onlar da pek az bir zaman dayanabilirler. Düşman ise bana istediği kadar dünyalık veriyor. Senin fikrin nedir" deyince Hz. Esmâ "Sen kendini daha iyi bilirsin. Eğer hak üstündeyse ve halkı Hakka çağırıyorsan bunu yapmaya devam et, bu yolda birçok arkadaşların öldü, sende bu yolda devam et ve Ümeyye oğlu çocuklarına kendini maskara etme, eğer maksadın dünya ise senin çok fena bir adam olduğun anlaşılır ki hem kendini hem de beraberindekilerini öldürmüş olacaksın. Şayet ben Hak üzere idim amma arkadaşlarım dağılıp gidince ben de zayıf düştüm dersin bu da hür adamların ve dindarların işi değildir. Dünyada daha ne kadar kalacaksın. Ölüm daha iyidir" demesiyle Abdullah, "Benim fikrim de şimdiye kadar tuttuğum meslek de budur. Dünya'ya asla dönmedim. Böyle hareketim şeriate uygun olmayan işler yapıldığı için Allah uğrunda hareket etmek içindir. Ben senin fikrini anlamak istedim, sen de benim görüşümü artırdın. Bak anneciğim ben bugün ölürüm, üzüntün artmış olmasın, işi Allah'a bırak. Oğlun kötü bir iş işlemedi bir fuhuş da yapmadı, zulüm yoluna gitmedi. Memurlardan birinin yolsuz hareketini öğrendince onları önlemekten geri kalmadı. Bence Allahımın rızasından daha aziz daha kıymetli bir şey yoktur. Ya Rabbi bu sözleri günahsız olduğum için söylemiyorum. Ancak anneme teselli için söylüyorum" dedi. Esmâ Hazretleri "Umarım ki Allah'ın kazasına sabrederim. Sen benden evvel ötürsen Cenab'ı Haktan sana mükâfat isterim, eğer kazanırsan mem-

bu olurum. Hadi çık oğlum görelim işin sonu neye varacak" dedikten sonra oğluna dua ederek "Ya Rabbi onu sana teslim ettim hüküm ve kazana razı oldum, bana sabredenlerin ve şükredenlerin sevabını ver" dedi. Veda' için oğlunu kucaklayıp öperken eli onun zırhına dokundu "A bu ne? Bu öyle fedailikle savaşa atılanların yapacağı iş değildir. Paçalarını sıva erkekçe hareket et" deyince Abdullah zırhını çıkardı kollarını ve paçalarını sıvadı ve yanında kalan fedai arkadaşları ile birlikte dal kılıç olarak dışarı uğradılar. Haccac'ın bir fırka askerini kesip doğradılar. Fakat düşmana nisbetle çok az olduklarından çaresiz geri döndüler. Haccac'ın askeri de yaklaşıp kapıları tuttular ve her taraftan hücumu başladılar. Abdullah ise aslan gibi kâh o tarafa, kâh bu tarafa koşar ve hücum edenleri kışkırtır ve arkalarından kovalardı. Kimse de yanına yaklaşılmazdı.

Haccac bu hali görüp öfkelenmiş ve hemen atından indi piyade olarak askerini arkadan sürmeye ve onları Zübeyr oğlunun alemdarı üzerine nücüm ettirmeğe başladı.

Abdullah hemen alemdarın önüne geçip aslan gibi üzerlerine hücum etti, onlar da açıldılar ve Haccac'la beraber geri çekildiler. Sonra Atcuallah Hz. İbrahim'in makamına gelip iki rekat namaz kıldığı sırada düşman dönüp hücum ederek alemdarı öldürdüler ve sancığı aldılar. Abdullah namazdan sonra ilerleyip sancaksız olarak çok erkekçe dövüşü devam etti. Muti'in oğlu Abdullah onunla beraber savaşırken vurulup düştü. Abdullah kaplan gibi düşmanlar üzerine hücum etti ve Hacun'a kadar

gitti. O sırada yüzüne bir taş geldi kan akmaya başladı. Bununla beraber şiddetli dövüşe devam ederken düşmanlar etrafını sardılar, nihayet yere düşürüp öldürdüler.

Haccac ile Tarık, yanına gelip durdular. Tarık "Kadınlar bundan daha mert bir erkek çocuk doğurmamıştır" deyince Haccac "Sen Emir-ül Mü'minine karşı koyan adamı mı meth ediyorsun" dedi Tarık "Evet öyle olmasa bizim özrümüz kabul edilmez. Çünkü yedi aydan beri biz onu muhasara ettik. Askeri kal'ası ve yardımcıları olmadığı halde bize karşı koydu ve belki bize üstün bir durumda kaldı" diye cevap verdi. Sonradan bu konuşmaları Abdülmelik işitince hak verip Tarık'ı hoş görmüş olduğu söylenir.

Bunun üzerine Haccac-ı Zalim Mekke'ye girdi. Mekkeliler Abdülmelik'e biat ettirdi. Sonra Mescid-i Haram'ın süpürülüp taşlardan temizlenmesi için emir verdi. Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın kestirilen başını Şam'a gönderdi ve başsız vücudunu da astırdı. Annesi Hz. Esma'yı getirmeleri için adam gönderdi. Hz. Esma gitmedi Haccac tekrar adam gönderip "Ya gelsin yahut onu saçından tutup sürükleyerek getirecek adam gönderirim" dedi. Hz. Esma yine gitmedi. Haccac kalkıp onun yanına gitti. "Abdullah hakkında yaptığımıza ne dersin" diye sordu. Hz. Esma "Sen oğlumun dünyasını berbat ettin, o da senin ahiretini mahv etti. Rasûl-i Ekrem Sakifte bize bir yalancı ve bir zalim olduğunu haber verdi. Yalancıyı (Muhtar'ı) gördük. Zalim de sensin" diye cevap verdi.

Zübeyr'in oğlu Abdullah geceleri namaz kılar gündüzleri oruç tutar zahid ve adil eşi olmayan bir adamdı. Valilik müddeti dokuz senedir. Hicret'in yetmiş üçüncü senesi Cemaziyelevvelinin on yedinci salı günü yetmiş üç yaşında iken Haccac-ı Zalimin askeri tarafından öldürülmüştür. Allah ondan hoşnut olsun.

Abdullah'ın şahadeti üzerine bütün Hicaz ve Yemen ahalisi de Abdülmelik'e biat etti. Muhammed Hanife'nin biatı ile de umumun biatı tamamlandı ve bu suretle Abdülmelik Hilâfet makamında müstakil kaldı.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Abdullah'ın vefatından daha bir ay geçmeden annesi Zatünnitakayn diye tanınan Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ Hazretleri de Mekke-i Mükerrerme'de vefat etti.

Rasûl-i Ekrem'in hicret ettiği gün gizlice Hz. Ebû Bekir'in evine gelip, oradan mağaraya giderlerden Hz. Esmâ onlar için hazırladığı sofrayı bağlamak için birşey bulamadığından kendi üstündeki futasını ikiye bölerek biri ile sofrayı öteki ile de matrayı bağlamış ve Rasûl-i Ekrem kendisini cennetle müjdeleyerek Zatünnitakayn (iki futalı) diye ona lâkap vermişti.

Hız. Esmâ bu suretle ahiretini mamur ettikten sonra çok yaşadı oğlu Abdullah'ın Halifeliğini ve şehit olduğunu gördü. Ömrünün sonlarında gözleri görmez oldu ve yüz yaşında cennete gitti. Allah ondan hoşnut olsun.

Hatîç'in oğlu Rafî' Ensar'dan olup Uhut gazasında yaralanmıştı. Sonra Hz. Peygamber'le birçok muharebelerde bulundu. Sıffiyân'da de Hz. Ali ile beraberdi. O da seksen yaşında iken vefat etti.

Eshab'dan ve Mısır'ın büyüklerinden Hadîç'in oğlu Muaviye ve Mekke'nin fethedildiği gün Eşca' kabilesinin sancağını taşıyan Malik'in oğlu As ve yüz yaşındaki Halid'i Cühemî'nin oğlu Mabel o sırada vefat ettiler.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah da seksen altı ve bir rivayette de seksen yedi yaşında olduğu halde Hicret'in yetmiş dördüncü senesinde ve Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın şahadetinden üç ay sonra Mekke'de vefat etmiştir.

Kendisi henüz baliğ olmadan babası ile beraber Müslüman olmuştu. Hadis alimlerinin büyüklerinden olup din hükümlerinde pek ziyade ihtiyatlı hareket ederdi. Müslümanlarla yapılan muharebelerde bulunmadı. Şamlılar kendisini çok sevdiklerinden Yezid'in vefatından sonra onu Halifelîğe seçmek istedilerse de o kabul etmedi. Abdullah Ensari'nin oğlu Cabir Hazretleri dermiş ki: "Bizim içimizde dünya kendisine döndüğü halde o dünya'dan yüz çeviren Ömer'in oğlu Abdullah'tır".

Rıdvan biatında bulunan Eshab'dan Ekvân oğlu Seleme ve Eshab'ın alimlerinden ve büyük Hadis bilginlerinden Ebû Said-ül Hudri de yetmiş üç veya yetmiş dört senesinde vefat etmişlerdir.

Kûfe büyüklerinden Semre'nin oğlu Cabir ve Ensar'dan Muallâ'nın oğlu Ebû Said yetmiş dört senesinde ve Eshab'ı Soffa'dan Sariye'nin oğlu İrbaz yetmiş beş senesinde vefat ettiler.

Abdullah'ı Ensari'nin oğlu Cabir Hazretleri de bir rivayete göre yetmiş dört öteki rivayette yetmişyedi senesinde Medine'de vefat etmiştir. Allah hepsinden hoşnut olsun.

ABDÜLMELİK'İN MÜSTAKİL SALTANATI

Hicret'in yetmiş üçüncü senesi Hac mevsiminde Mekke Medine ve Yemame valisi olan Yusuf'un oğlu Haccac halk ile beraber haccetti.

Hazret-i Ömer'in tayin etmiş olduğu Kadı Şureyh Zübeyr'in oğlu Abdullah zamanında olduğu gibi Abdülmelik'in zamanında da Kûfe kadılığında bırakıldı. Basra kadısı olan Hübeyre'nin oğlu Hişam da yerinde kaldı.

Yetmiş dördüncü sene Haccac Medine'ye gelip bir iki ay kadar orada kaldığı sırada Rasûlüllah'ın komşularını "Siz Osman'ın katillerisiniz" diyerek tekdir edip ve Abdullah'ın oğlu Cabirle Sa'd'ın oğlu Sehl gibi Eshab'dan büyükleri tahkir etmişti.

Sonra Mekke'ye gitti Kâbeyi yıkarak yeniden yaptı ve Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın yaptığı bina şeklini değiştirerek Kureyş'in yaptığı gibi Hicr'i dışarda bıraktı Bu gün halâ o durumdadır.

Bir zamandan beri Afrika'daki berberiler isyan etmiş etrafı istilâ etmişlerdi. Abdülmelik ise Zübeyr'in oğlu ile meşgul olduğundan Magrip işlerine bakamamıştı. Yetmiş dört senesinde o tarafa birçok asker gönderdi.

Şark tarafında da karışıklıklar vardı. Siistan tarafında İslâm askerleri müşriklerle muharebe ediyorlardı. Hariciler de işi azıtarak İran kıtasını yağma

etmekte idiler. Bunun üzerine o sene meşhur Mühelleb baş kumandan tayin olunarak Basra askeri ile Hariciler üzerine gönderildi. Kûfe askeri de onun emrine verildi.

Mühelleb Ram Hürmüz'de Haricilerle karşılaşarak ordusunu kurdu ve etrafına hendek çevirip istihkâm yaptı. Harbe hazır bir vaziyete geçti. O sırada Irak valisi Mervan'ın oğlu Beşir'in Basra'da öldüğü haberi gelince Basra ve Kûfe askerleri onu bahane ederek memleketlerine döndüler.

Yetmişbeş senesi başında Rumlar Maraş tarafından baş kaldırdılar. El-Cezire valisi Mervan'ın oğlu Muhammed o tarafa gitti. Haricilerin işi günden güne ehemmiyetini artırdığından Abdülmelik Haccac'ı Irak valisi tayin etti.

Haccac o zaman Medine'de idi. Abdülmelik'in emri gelince onikibin seçkin süvari ile kalkıp Kûfe'ye gitti. Ansızın sabahleyin Kûfe'ye girip Mescide gitti Minbere çıktı halkı topladı ve uzun bir hutbe okudu.

Haccac, katı kalbli, yüzü pek, iyi konuşur ve çok ciddi zalim bir adamdı. Bu hutbesinde "Beni herkes bilir, ben dünyanın acısını tatlısını görmüş bir adamım. Ben kötülüğü yerinde görür, yapanı cezalandırır ve onun yaptığı kötülüğün karşılığı ile cezalandırırım. Kesim zamanı gelmiş, olgun başlar görüyorum, kanlara bulanacak sarıklara ve sakallara bakıyorum" dedikten sonra "Ey Iraklılar siz elinize geçen nimetlerin kadrini bilmediniz. O nimetlere hor baktınız. Emir-ül Mü'minin oklarını yaydı. Birer birer yokladı ve en kuvvetli ve en dayanıklı olarak beni buldu ve buraya vali yaptı. Si-

zin önünüze getirdi. Çünkü siz fitne ve fesat ehli-siniz. Çoktanberi azdınız. Azgınlığı da âdet ettiniz. Sözüme dikkat ediniz, doğru yolda gidiniz yemin ederim ki size zilletin lezzetini tattırırım. Derinizi yüzerim. Sizi odun gibi keserim. Ben dediğimi yaparım. Ben cemiyet ve herhangi topluluk istemem. Herkes kendi başına işi ile gücü ile meşgul olsun. Dedikodudan boş sözden vaz geçiniz. Yemin ederim ki doğru olmazsanız boynunuzu vururum. Karılarınızı dul, çocuklarınızı yetim bırakırım. Mühelleb'in yanından kaçıp geldiğinizi öğrendim. Üç güne kadar geri dönüp onun yanına gitmeyenlerin boyunlarını vuracağım. Evlerini yağma edeceğim" diyerek Kûfelîleri korkuttu ve fermanını okuttu. Sonra Basra'ya gitti. Orada da böyle bir hutbe okudu. Kûfe'de olsun Basra'da olsun ufak tefek bahanelerle eşraftan bazı kimseleri öldürdü. Başkalarına ibret der-si verdi.

Yukarıda geçtiği gibi Hz. Ali, Iraklılara çok nasihat etmişti. Fakat dinlemediler. Şamlıların taassubuna karşı açık kalplilikle çalışmadılar. Hz. Ali de onlara inkisar ederek "Ya Rabbi ben onlardan bezdim usandım, onlar da benden bıktılar usandılar onları Sakif'in yiğidini musallat et ki canları ve malları hakkında cahiliye zamanındaki muameleyi yap-sın ve memleketin mahsullerini yesin, kürklerini giysin, hülâsa herşeyinden istifade etsin" diye dua etmişti. Duası kabul olmuş, olacak ki Yusuf'un oğlu Hacca Sakafi o sene doğmuştu. Ondan dolayı bazı ulema demiştir ki Haccac'ın Hicaz ve Irak'ı istilâsı Allah tarafından.

Basra ahalisi Haccac'ın zulmüne dayanamayıp Carud'un oğlu Abdullah'ın başkanlığında bir topluluk kurarak Haccac'ın aleyhine yürüdüler ve etrafını sardılar ve muharebe sonunda galebe çalmışlar iken Carud'un oğlu vurulup düşünce bozulup ağıldılar ve bu suretle Haccac da kurtuldu ve zulmünü de artırdı. Hatta Malik'in oğlu Enes (R.A.) oğlu Abdullah bunların içinde bulunarak öldüğü için Haccac Basra'ya gelince Hz. Enes'in malını elinden aldığı ve kendisini tahkir ettiği için o da Abdülmelik'e bir şikâyetname gönderdi.

Abdülmelik hususi bir adam göndererek Hz. Enes'e bir iltifatname, Haccac'da çok şiddetli bir tekdirname yolladı. Haccac bu tekdirnameyi okuyunca çok telâş etti ve hemen Enes'in yanına giderek tatlı dille özür dilemeğe girişti. Hz. Enes "Ben çok sabrettim sizden şikâyet etmedim. Taki sen bize Eşrar yani kötü adamlar dedin Allah ise bize "Ensar" demişti. Sen bize münafıklar dedin biz ise Hz. Peygamber'in hicretinde kendilerine yer hazırlayarak imân getirmiştik. Seninle bizim aramızda hakim olan Allah'tır. O hakla batılı ayırır. Sana karşı benim kuvvetim yoktur. Seni önce Cenab'ı Hakka ve sonra Emir-ül Mü'minine havale ettim. O da senin çığnemiş olduğun hakkıma hürmet ve riayet etti. Yemin ederim ki Hristiyanlar Hz. İsa'ya bir gün hizmet etmiş bir adam görseler onun kadr'u kıymetini bilirler. Ben ise on sene Rasûlullah'a hizmet ettim. Hayır görürsem Cenab'ı Hakk'a şükrederim şer görürsem sabrederim yardım ancak Allah'tandır" dedi. Haccac ta özür dileyerek onun mallarını geri verdi.

Haccac'ın tehdidi üzerine Mühelleb'in yanından kaçan asker geri dönüp işlerinin başlarına gidince Mühelleb onlarla kuvvetlenerek Hariciler üzerine hücum etti. Haricilerde Ram Hürmüz denen yerden çekilip Kâzuruna gittiler. Mühelleb te arkalarından koşup Kâzuruna gidince Hariciler çok şiddetli karşı koydular ve çarpışarak her iki taraftan birçok yaralı ve ölü verildi. Sonra Mühellep bir sene kadar Sabur da kalarak Haricilerle muharebe etmiştir.

Yetmiş beş senesi Hac mevsiminde Abdülmelik te Hacca gitti. Minberde cemaate karşı söylediği pek azametli bir hutbesinde "Bu ümmet iyiliğe kavuşuncaya kadar onu kılıçla tedavi ederim. Bana ilk Muhacirlerin yaptığı gibi hareket et diye teklifte bulunuyorsunuz. Halbuki siz öyle yapmıyorsunuz. Yemin ederim ki bundan sonra her kim bana öyle bir teklif yaparsa boynunu vururum" diyerek minberden indi. O zamana kadar halkı doğruyu söylemekten hiç kimse men etmemişti.

Haricilerden Saferiyye mezhebinde bulunan ve Arz-ı Darada oturan Müserrah'ın oğlu Salih, Şebib, Süveyd ve Batin gibi Haricilerin büyüklelerinden bazıları o sene Haccetmişlerdi. Bunlar çok sofı ve mütaassıp ve Abdülmelikle kumandanlarının yaptıklarına ettiklerine karşı gelen adamlardı. Şebib eli çabuk cesur ve yılmaz bir adamdı, yolunu bulup Abdülmelik'i öldürmek fırsatını gözetiyordu. Abdülmelik bunu haber alınca işi Haccac'a yazdı. Haccac da onların arkasına düştü.

Salih'in El-Cezire'de ve Musul'da birçok arkadaşları vardı. Onlarla ve bilhassa Şebib ile muharebere ederek yetmişaltı senesi Seferi'nin başında

harekete geçmeğe karar verdiler ve seferin birinci gecesi yüzyirmi kişi oldukları halde Salih'in taşına toplandılar. Ansızın El-Cezire valisi Mervan'ın oğlu Muhammed'in hayvanlarını alarak Muharebe için kullandılar. Dara ve Nusaybin ahalisi korkup kalelere kapandı.

Mervan'ın oğlu Muhammed tarafından gönderilen bin süvari Salih ile karşılaşınca bozuldu. Sonra binbeşyüz süvari gönderildi. Muharebe sonunda Salih ölünce onun yerine Şebib geçti ve Emir-ül Mü'minin ünvanını aldı ve hükümetin başına daha büyük bir belâ oldu.

Şebib, El-Cezire Musul ve Kûfe taraflarında dolaşüyor ve üzerine külliyetli asker gönderiliyorsa da bir tarafa savuşuyor ve az asker bulunca ansızın hücum edip dağıtıyor ve dağılanları kendisine biat ettiriyordu. Kendisine itaat eden ahaliyi koruyor karşı duranları ise vurup öldürüyordu. Annesi Cehize şaşkın bir kadındı. Fakat pek cesur olup muharebe meydanında bizzat dövüşürdü. Kocasını Gazale ise, âlim ve fadıl bir kimse idi. Aynı zamanda çok kahraman ve askerlikte çok bilgili bir kimse olup iyi savaşçıydı.

Haccac'ın emri ile Medainden çıkan beşyüz süvariye Şebib yüz bu kadar süvarisi ile vurup dağıtmıştı. Bunun üzerine Haccac Kûfe'den dörtbin asker gönderdi. Şebib bir takriple onları gafil avladı yüzaltmış süvari ile içlerine dalarak kumandanlarını idam askerlerini de perişan etti.

Sonra Şebib Musul üzerinden Azarbeycan'a gidip Kûfe'den uzaklaşınca Haccac da Mugire'nin oğlu Urve'yi Kûfe'de yerine vekil bırakıp Basra'ya gitti.

Ansızın Şebib'in Kûfe üzerine gelmekte olduğu haberi işitilince Urve Haccac'ın çarçabuk Kûfe'ye gelmesi için haber uçurdu. Haccac hemen iki konağı bir ederek Şebib'den evvel Kûfe'ye geldi. İkinci vakti hükümete girdi. Fakat henüz asker toplamaya vakti olmadığı için Şebib'de akşamdan sonra çıkageldi. Kûfe'ye girip elindeki deynekle hükümet kapısını vurdu. Haccac'a sövüp saydı. Kûfe mescidinde ve yollarda karşılaştığı kimseleri öldürdü.

Haccac ise elinde kandille hükümet kapısının üzerinde durup tellallar çağırttı. Şebib'in zevcesi Gazale, Kûfe camiinde bir sabah namazı kılıp ilk rekatında bakara sûresini, ikinci rekatında Al-i İmrân sûresini okumaya andetmiş olduğundan bu fırsattan faydalanarak sabah namazında yetmiş kişi ile Kûfe camiinde bu nezrini yerine getirmiş olduğu söylenir.

Sonra Şebib pervasızca Kûfe dışına çıktı. Haccac da rasgele altıbin kadar adam topladı ve onları üç alaya taksim ederek her birine bir baş tayin etti ve hepsini Şebib'in arkasına düşürdü. Bu asker Fırat'ın aşağı tarafına doğru döndü. Şebib ise o tarafı bırakarak Kadisiye tarafına gitti. Haccac da onu takip için binsekizyüz atlı gönderdi.

Halkın gözleri Şebib'den o kadar yılmıştı ki onun üzerine gönderilen asker salhaneye gönderilen koyun sürüleri gibi korkudan tirtir titriyorlardı. Şebib'in askeri ise bin belâdan arta kalmış ölüm eri olmuş vurucu kırıcı ve askerliği kuvvetli ve çok mutaassıp fedailerdi. Şebib de daima fırsat gözeterek bir takrible düşmanı olan kumandanı vurup ye-

re düşürmekle askerini perişan etmek gibi tetbirler kullanmakta pek usta idi.

Yukarıda yazıldığı gibi Haccac'ın gönderdiği süvariler Kûfe'den çıkıp koşarak Şebib'e ulaştılar ve çokluklarına güvenerek hemen harbe girdiler. Şebib ise onların ta ortalarına hücum ederek başarılarını öldürmek suretiyle onları darmadağın etti. Sonra üç alayın nerde olduklarını aramaya başladı.

Bu alaylar ise Şebib'i yakalamak için turtu kuşu katarı gibi Fırat'ın aşağı tarafına oğru yayılarak Kûfe'den yirmidört saat kadar uzaklaşmışlar ve Rutbar'a kadar gitmişlerdi. Bir gün akşam üstü Şebib bunu haber alınca koşup onlara yetişti ve askerini üç bölük etti. Birine kendisi ötekine kardeşi Musad'ı üçüncüsüne de o zaman Arab'ın en cesaretlisi sayılan Süveyd'i kumandan tayin etti .

Süveyd pek yırtıcı ve usta bir asker olup üst üste şiddetli hücumlar yaparak Kûfe ordusunun sağ kolunu vurup perişan etti. Muharebe bütün gece devam etti. Sabahleyin Şebib bir fırsatını düşürdü ve düşmanın tam ortasına hücum ederek kumandanlarını vurup öldürdü. Onun üzerine Kûfeliler ne yapacaklarını şaşırды. Şebib onları hemen biate çağırды onlarda biat ettiler.

Biat edenlerden biri de Ebû Musa El-Eş'arî (R.A.) ın oğlu Ebû Bürde idi. Şebib onu görünce "İşte iki hakemden birinin oğlu" dedi. Hariciler ise Hakemlere en büyük düşman olduklarında Ebû Bürde'yi öldürmek istediler fakat Şebib "Bunun ne suçu var" diyerek onu kurtardı.

Ertesi gün Şebib hemen Kûfe üzerine gitmek istediye de askerinin çoğu yaralı olduğundan kü-

çük bir toplulukla Haniçar tarafına gitti. Haccac ise Şebib'in gidip, Medaini zabtetmesinden telâşa düştü. Çünkü Medain şehri Kûfe'nin kapusu ve Irak arazisinin her tarafına hakim bir noktası idi.

Bunun üzerine Haccac kendi kumandanlarından Kutn'un oğlu Osman'ı Medain ve Cuha ve Anbar valisi yaparak Medain tarafına gönderdi ve Muhammed Eşas'ın oğlu Abdurrahman'ı kumandan tayin ederek altıbin kadar seçkin süvari ile Şebib'in arkasına düşürdü.

Şebib o sırada Şehr-i-zur tarafına gitti. Abdurrahman da onun arkasına düştü. Şebib onu gafil avlayıpta bir gece ansızın basmak için fırsat gözetliyordu. Abdurrahman ise gündüzün ihtiyatlı bulunup geceleri de etrafına hendek çeviriyordu. O yaklaştıkça Şebib başka tarafa gidiyor, o bu tarafa dönünce Şebib de daha uzaklaşıyor ve çok sarp yerlere saklanıyordu. Bu suretle Hankin ve Semerra taraflarını dönüp dolaştıktan sonra Musul eyaletinin hududu içinde ve Solapa adındaki nehrin civarında bulunan Bet adındaki köye indi. Abdurrahman da o nehrin kenarına kondu ve nehrin dolambaç yerlerini kendisine istihkâm yaptı. Fakat askeri yorulmuş atları da takatsız kalmıştı. Kurban bayramı yaklaşmış olduğundan Şebib übarek günler geçinceye kadar bir mütareke teklif etti. Abdurrahman da bunu kabul ettiği için iki taraf ta istirahatata vardı.

Medain valisi olan Osman Haccac'a bir mektup yazarak "Abdurrahman hendek ve istihkâm yapmak için bütün Cuha arazisini kazdı ve haracını kaybettirdi. Ahalisinden de faydalanmak için

Şebib'i serbest bıraktı" diye bildirmekle Haccac hemen Abdurrahman'ı azletti ve Şebib'in hakkından gelmek üzere onun yerine Osman'ı kumandan yaptı ve Mugire'nin oğlu Mutarrafa da Medain'e gönderdi,

Osman hemen ordugâha gitti ve mübalâtsizce Şebib'in üzerine hücum etti. Şebib de yüzseksenbir süvari ile ona karşı gitti. Sağdan ve soldan hücum ederek biraz şaşkınlık verdikten sonra bütün şiddeti ile Osman'ın üzerine hücum ederek onu vurup öldürdü. Askeri de bozuldu.

Mevsim pek sıcak olduğundan Şebib muharebeye son verdikten sonra yaylaya çıktı. Yetmişyedi senesi başlarını yaylada geçirdi. O sırada birçok kaçaklar ve serseriler onun yanına toplandı. Üç ay yaylada kaldıktan sonra sekizyüz süvari ile yayladan indi. Medain'e gelip Behr-i-gir şehrine indi. Medain valisi olan Mutarrafa ta Kisra'nın sarayı bulunan eski şehirde idi. Köprüyü yıkıp korunmaya karar verdi. Bununla beraber Haricilere meylini gösterdi ve onlarla gizli mektuplaştı.

Mutarrafa Haricilerin ileri gelenlerinden bir kaçını çağırarak "Mademki siz zulmü ortadan kaldırmak için meydana çıktınız Abdülmelik'i tahtından indirin Haccac'ı da ortadan kaldırın. Halifeliği de Hz. Ömer'in yaptığı gibi şuraya havale etmek üzere bana biat ediniz" dedi. Hariciler ise Şebib'e biat ettiklerinden onun teklifini kabul edemedikleri için bu gizli müzakere de neticesiz kaldı.

Haccac ise Irak askeri ile iş göremeyeceğini anlayıp Abdülmelikden yardım istemiş olduğu için o da altıbin asker gönderdi. Şam askeri Kûfe'ye

doğru gelirken Haccac da Kûfe ahalisini Şebib aleyhine kışkırtarak kırkbinden fazla asker topladı. Meşhur kahramanlardan Faris tarafında bulunan Verka'nın oğlu Attab'ı çağırdı ve onu baş kumandan yaparak Şebib'in üzerine gönderdi.

Şebib'in yanında toplu olan süvari bin kişi kadar olup ancak bunlar hep kara kuş gibi yırtıcı ve fedayi ve harp eri adamlar olup Şebibe karşı gönderilen kalabalıklar, şahine karşı turna atayları hükmünde idi.

Attab öyle büyük bir ordu ile Medain üzerine gitti. Şebib de onu karşılamaya çıkıp akşam üstü Attab'ın ordusuna çattı. Kendisi sağ kanatta durup ortaya Vail'in oğlu Muhalle'l'i, sol kanada da Süveyd'i tayin etti.

Güneş batıp da ay doğunca yatsı vakti ani bir hücum yaparak Kûfe ordusunun sol kolunu vurup dağıttı. Hemen Attab'ın üzerine hücum ettiği sırada Süveyd de sağ kol üzerine hücum edip uğraşmakta iken Attab öldürüldü sesi işitilince, Kûfe ordusu darmadağın oldu.

Şebib, iki gün dinlendikten sonra, hareketle Kûfe şehrinin dışına geldi. Halbuki Şam askeri gelip, Kûfe'ye girmiş, Haccac da Kölemenlerini sokak başlarına yerleştirmiş ve kendisine de gereği gibi çekti düzen vermişti.

Şam askeri, şehrin dışına çıkıp, saf tuttu. Şebib de onların üzerine defalarca şiddetli hücumda bulundu, fakat Şam askerleri tam bir sıkı inzibat içinde mızraklarına dayanıp, duvar gibi durdular.

Şebib'in zevcesi Gazale, bazı çarpışmalar sırasında Haccac'ın üzerine hücum etmiş ise de Haccac, onun önünden kaçıp gitmişti. Bunu gören bazı şairler, onu ayıplayarak, hicviye söylemişlerdir. Fakat bu çatışma sırasında, gerek Gazale, gerek Şebib'in annesi Cehize ve kardeşi Musâd ile birçok yoldaşları öldüler. Kendisi de harbi kazanmaktan ümidini kesince, geri döndü ve Envaz'dan dolaşarak, Kirman'a gidip, bir müddet orada arkadaşları beraber istirahat etti.

Haccac, onu takip için Şam askerlerini Ehvaz tarafına gönderdi. Şebib de Kirman'dan kalkarak, Ehvaz'da onlarla karşılaştı. Bir gün akşama kadar çok şiddetli cenk ettiler. Şamlıların çok adamları telef oldu. Nihayet karanlık basarak, birbirinden ayrıldılar ve Şebib, gece askeri ile beraber Düceyl-i Ehvaz köprüsünden geçerken, altındaki at şahlanmakla, suya düşüp boğuldu. Yoldaşları dağıldı. Haccac da büyük bir belâdan kurtuldu.

Mutarraf, yukarıda geçtiği gibi, Haricîlerle mektuplaşmasını ve konuşmasını gizli tutmuşsa da, Haccac'ın kulağına gitmek ihtimali çok kuvvetli olduğundan, artık meydanda duramayıp, dağlık taraflara çekildi. Sonra da Kum ve Kaşân'a gitti ve Hilâfet işinin şûraya havale edilmek lâzım geldiği davasını ilân etti.

Bu dava üzerine Mutarrafa pek çok kimseler biat etti. Haccac'ın emri ile Rey şehrinde toplanan altıbin asker de onun üzerine hareket etti. Karşılaştıkları zaman, çok şiddetli bir muharebe oldu, sonunda Mutarrafa öldürüldü ve yanındakiler de dağıldılar. Haccac, bu suretle o gâileden de kurtuldu.

Kırman ve havalisi, Haricilerden Ezârika denilen fırka elinde olup, bir seneden beri Faris Emiri Muhelleb, onlar ile Sâbur üzerinde çok şiddetli cenkler etmekte idi. 77 senesi içinde Ezârika arasına ihtilâf düşüp, birbirleriyle döğüşe başladılar. Mühelleb de bu sırada fırsat bulup, Kırman'ı zabtetti ve Ezarika'yı dağıttı.

Horasan ve Sicistan eyaletleri Haccac'ın hükümünden dışarıda iken, 78 senesinde Abdülmelik, bu iki eyaleti Irak Emirliği'ne ilhak edince, Haccac, kendi tarafından Mühelleb'i Horasan Emiri ve Ebû Bekir'in oğlu Ubeydullah'ı da Sicistan valisi tayin etti.

Ubeydullah, Basra ve Kûfe askerleri ile Türkistan'da gazâ etmek üzere Haccac tarafından memur edilmiş idi. Kûfe askerinin Emiri de meşhur Kadî Şureyh idi ki, 18 inci hicret senesinde Hazret-i Ömer tarafından Kûfe kadısı tayin edilmişti.

O vakitten beri Kûfe'de kadılık erip, Sıffiyîn Muharebesi'nde de Hazret-i Ali ile beraber bulunmuş ve bu kadar inkilâb içinde yuvarlanarak dünyadan usanmış büyük bir zat idi.

79 senesinde Ubeydullah, Basra ve Kûfe askerleri ile Sicistan'dan hareket ederek, Türkistan'a gitti, muzaffer oldu, pek çok ganimet malları aldı, birçok evler yaktı ve çok kaleler yıktı. Lâkin Araplar ilerledikçe Türkler geri çekildi ve Ubeydullah, 18 saat kadar huduttan ayrıldı. İşte o zaman Türkler geri dönüp, İslâm askerlerinin dönüş yolunu kesmişler, boğazları tutmuşlar, geçitleri kapatmışlardı.

Ubeydullah, bu suretle düştüğü tehlikeden korunmak için, 750 bin dirhem vermek üzere Türk-

lerle sulha yattı. Kadı Şüreyh ise, ona itiraz etti ve: "Ben çok yaşadım, çok zamandan beri şehit olmak isterdim, bugün de o rütbeye nâil olmazsam artık ölünceye kadar bir daha bu fırsatı bulamam. Ey Müslümanlar, hep birden düşman üzerine yürüyünüz" deyince Ubeydullah; "Sen bir bunak ihtiyarsın" dedi. Kadı Şüreyh: "Sana Ubeydullah'ın bostan korkuluğu ve hamamcısı denmesi yetiştir" diyerek, onun sözünü geri çevirdikten sonra: "Ey Müslümanlar, şehit olmak isteyenler yanıma gelsin" deyince, hafızlardan ve gönüllülerden birçok kimseler onun yanına koşular.

Onun üzerine Şüreyh Hazretleri: "Müşriklerle çok zaman dolaştım, sonra Zaman-ı Saadet'e ulaştım. Siddik ve Ömer devirlerini gördüm, sonra çok kavgalar görüp, geçirdim. Nice fırkalarla dolaşıp, gezindim. Ah bu uzun yaşamaktan bezdim" meâlinde şiirler söyleyerek ve silâh arşadaşlarının düşman üzerine kışkırtarak, hiç çekinmeksizin hücum etti, kendisi de, arkadaşlarının çoğu da şehit oldu, geri kalanı da kaçıp, kurtuldu. - Allah ona ve onun arkadaşların rahmet etsin -.

Muhammed Hanife diye tanınan Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed Hazretleri, 80 senesi içinde irtihâl ettiler.

Muhammed Hanife, Ümeyye oğulları'nın baskısından kurtulmak için fırsat gözetleyen Hazret-i Ali Şiasının mercii idi. Her ne kadar o zaman Hazret-i Fatıma'nın evlâdından Hazret-i Hüseyin'in oğlu Zeyn-el-Âbidin Hazretleri yaşıyorsa da, kendisini ibadete vermiş olduğundan, kendisinde başa geçmek sevdâsı yoktu. Bundan dolayı Emeviler ondan

emin idiler. Ancak Muhammed Hanife'den şüpheleniyorlardı. Vefatı işitilince, bundan da kurtuldular. Muhammed Hanife'nin oğlu Ebû Hâşim Ali, kendisinin yerine tutmuş ve Şiilerin mercii olmuştu.

ABDURRAHMAN'A BİAT EDİLMESİ

Yukarıda geçtiği gibi, Sicistan Emir'i Ubeydullah'ın bozgunu üzerine Haccac, Basra ve Kûfe'den yirmişer bin kişilik asker hazırlayıp, Eşas-i Kindi'nin torunu ve Muhammed'in oğlu Abdullahman'ı başkumandan yaparak, Türkistan'a gazâ etmek üzere 80 senesinde Sicistan'a gönderdi.

Yukarıda geçtiği gibi, Kays'ın oğlu Eş'as, aslen Yemen kabilelerinden Kinde kabilesinin şeyhlerindendi. Hazret-i Peygamber'in huzurunda Müslüman olduktan sonra, Hazret-i Ebû Bekir'in kızkardeşi ile evlenmişti. Oğlu Muhammed de Arap kumandanlarının meşhurlarındandı. İşte Abdurrahman Kindi dediğimiz bu Eş'as'ın torunu ve Muhammed'in oğlu, çok şöhret yapmış bir zattı.

Abdurrahman, 40 bin taze askerle Sicistan'a gitti. Türkistan'a girdi. Birçok yerleri istilâ etti. Fakat geçen sene Ubeydullah'ın bozgununu hatırlayarak, birden bire içerlere dalmayıp, aldığı yerlere emniyet noktaları koyup, boğazlarla, korkulu yerlerde nöbetçi kulübeleri yaparak, ihtiyatlı hareket ettiğini Haccac'a bildirdi.

Haccac, ona cevap yazıp; "Senin mesleğin rahatlık yoludur. Düşmanlar, geçen sene kardeşlerimizden bu kadar adam öldürdüler. Hemen düşman

şehirlerine dal ve şehitlerin intikamını al" diye emir verdi. Sonra yine bu meâlde bir te'kid gönderdi. Üçüncü defa da "Emrimi tut, dediğim yola git, yapmazsan, kardeşin İshak kumandandır. Hemen düşman memleketlerine hücum edilsin" diyerek, kat'i emir gönderdi.

Abdurrahman, kumandanları ve ileri gelenleri toplayarak, işi anlattı: "Ben sizin hakkınızda iyilik istiyorum. Sizin menfaatlerinizi gözeterek gidiyorum. Haccac ise böyle emrediyor, ben de sizden birinizim, siz gidersiniz,, ben de giderim. Siz istemezseniz ben de gitmem" deyince, reisler, Haccac'ın aleyhine döndüler ve: "Onu Irak'tan uzaklaştırmak için Abdurrahman'a biat edip bağlanalım" dediler, asker de bunu kabul ederek, hep birden 81 senesi içinde Abdurrahman'a biat ettiler.

Abdurrahman da, Türkistan hükümdarı ile sulh ederek, lâzım gelen yerlere memurlar tayin ettikten sonra, Irak ordusu ile beraber Sicistan'dan çıkıp, Basra'ya döndü. Yolda Abdülmelik'i tahtından indirmek ve halkı Allah'ın kitabına ve Rasûl'un Sünnetine çağırmak sözleri de meydana çıktı.

Haccac, bunu işitince, işi Abdülmelik'e arzetti. O da Şam'dan Irak'a asker göndermeye başladı.

Abdurrahman'ı uzaktan karşılamak üzere Haccac, Basra'ya ve oradan da Tüster'e gitti ve öncü olmak üzere Düceyl'e gönderdiği asker, Kurban Bayramı'nın birinci günü Abdurrahman'ın süvarisi ile karşılaştı ve muharebe sonunda fena halde bozulan Haccac, oralarda duramayıp, geriye dönmeye mecbur oldu. Fakat Basra şehrine girmeyip, Zaviye'de ordu kurdu ve etrafına hendek çevirdi.

Abdurrahman da gelip, Basra'ya girdi. Bütün Basra ahalisi ona bağlandılar, o da Basra şehrinin etrafına hendek kazdırdı.

82 senesi Muharrem'in'de, defalarca şiddetli muharebeler oldu ve Muharrem'in sonunda muharebe çok şiddet buldu, Haccac'ın askeri bozulmaya yüz tutmuşken, Şam kumandanlarından Süfyan-ı Kelbi, şiddetli bir hücum yapınca, Abdurrahman ordusunun sağ kolu bozuldu, bu suretle bütün Irak askeri bozulmuş oldu ve Kûfe Hafızlarından çok kimseler öldü. Abdurrahman da asker ile savuşup, Kûfe'ye geldi.

Haccac da kendisine ve ordusuna çeki-düzen verdikten sonra, Kûfe üzerine hareket edip, Deyr-i Zikurre adındaki yere kondu. Abdurrahman da Kûfe'den çıkıp, Rebîülevvelin üçünde Deyr-i Cemâcım denen yere indi.

Abdurrahman'ın yanında Basra ve Kûfe ahali-sinden ve Kurra'dan ve Fakihlerden maaş alan yüzbin kadar asker toplanmışdı. Bir o kadar da halktan kimseler vardı. Fakihler içinde Cübeyr'in oğlu Said, Âmir-i Şâbi, Ebu'l Bahterid Tâi, Ebû Leylî'nin oğlu Abdurrahman gibi büyük müctehidler ve meşhur âlimler olup, bunlar da harbe giriyorlar ve halkı harbe teşvik ediyorlardı, bu ikiyüzbin kadar halkın hepsi, Abdülmelik'i tanımayıp, Abdurrahman'a biat ettiler.

Bu zamana kadar Halifeler ,hep Kureys'den iken, Abdülmelik ile, Haccac'ın zulümlerinden halk o kadar usanmıştı ki, bu zulümlerden kurtulmak için her şeye razı olarak Kureysî'lik kaydından da

vazgeçerek, Kinde kabilesinden bir Emir'e blat etmeyi uygun bulmuşlardı.

Gerek Haccac, gerek Abdurrahman ikisi de ordugâhlarının etrafına hendek çevirdiler, muharebe yüz gün sürdü. Bu zaman içinde pek çok düğüstüler ve muharebeler oldu. Nihayet Cemâziyelâhir'in 14 üncü günü Haccac'ın askeri bozguna yüz tutmuşken, yine Şam kumandanlarından Süfyan-ı Kelbî hücum edince, Abdurrahman'ın sağ kolu karşı koyamayarak bozuldu. Halk birbiri üzerine bindi, bütün saflar bozulup, Irak askeri dağıldı. Haccac da gidip, Kûfe'yi zabtetti. Abdurrahman ise, bozgun asker ile Basra'ya gitti. Etraftan da bir hayli adam toplandı. Basra'da yine Haccac'a muhalif bir fırka meydana çıktı.

Haccac'ın Irak'ta halka etmediği zulüm ve ezâ kalmadı ve evlere asker koymak âdet değilken Haccac, bu sefer askerini Kûfe ahalisinin evlerine gönderdi ve bir ay Kûfe'de kaldıktan sonra, askerini alıp, Basra tarafına gitti. Abdurrahman da Basra'dan çıkıp, Mesken adındaki yerde ordu kurdu. Şaban ayı içinde 15 gün durmadan muharebe ettiler, iki taraftan birçok telefât oldu. Hususu ile Abdurrahman'ın tarafından büyük Fakihlerden Ebû Reyli'nin oğlu Abdurrahman ve Ebu'l Buhterî öldüler, nihayet ordusu da bozuldu.

Abdurrahman, artık Irak'ta duramayıp, Sicistan'a gitti, Haccac ise, her taraftan asker gönderek, takibe devam etti. Bu suretle Abdurrahman Sicistan'da da duramayıp, Türkistan Hakanına iltica etti, o da kendisine hürmet ve riayette bulundu. Fakat Haccac onun arkadaşları ile beraber

kendisine teslim olunmalarını istedi. Teslim etmeyecek olurlarsa, ordusu ile gidip, Türk memleketlerini kırıp geçireceğini bildirerek, korkuttuğundan, Türk hakanıda Abdurrahman'ı 40 arkadaşı ile beraber Haccac'ın memurlarına teslim etti, onlar da bu mültecileri alıp, Haccac'a götürürlerken, yolda Abdurrahman kendisini bir yüksek dağdan aşağıya atıp, intihar etti. Kavga da basıldı, arbeye bitti.

Deyr-i Cemacim vak'asından sonra Haccac; "Her kim Rey Emiri olan Müslim'in oğlu Huteybe'ye teslim olursa emindir" diye ilân etmiş olduğundan, fakihlerden yukarıda adı geçen Şâbi, onun yanına gitmiş, sonra gelip Haccac ile görüşüp, özür dileyerek, şerrinden kurtulmuştur. Fakat Cübeyr'in oğlu Said, kaçarak İsfahan'a gitmiştir.

MUHTELİF VAK'ALAR

Abdülmelik, böylece iç muharebelerle meşgul olduğundan, Rumlar durumdan faydalanarak, İslâm hudutlarını geçmişler ve 79 hicret senesinde Antakya'yı muhasara etmişler ve sonunda da yenilerek, dağılıp gitmişlerdir.

83 senesinde Haccac, Kûfe ile Basra arasında bir merkez olmak üzere Vâsıt şehrini kurdu ve orada bir mescid yaptı.

Abdülmelik, devamlı muharebelerle meşgul olduğu halde, bir taraftan da hastahaneler ve garibler için hanlar yaptırarak, memleketin imarına çalışıyordu.

ABDÜLAZİZ VE ABDÜLMELİK'İN VEFATI VE VELİD'İN TAHTA ÇIKMASI

Yukarıda geçtiği gibi, Hakem'in oğlu Mervan, oğulları Abdülmelik ile Abdülaziz'i veliaht yaparak, kendi hayatında halkı onlara biat ettirmiş olduğundan, vefat ettiği sırada Abdülmelik tahta çıkmış ve Abdülaziz de Mısır valiliğinde kalmıştı. Abdülmelik'ten sonra da o, tahta çıkacaktı.

Abdülmelik ise kardeşini veliahtlıktan çıkarıp, oğlu Velid'i veliaht yapmak istedi. Yakınlarından bazıları, onun bu arzusunu uygun buldular. Bazıları da kötü gördü. Kendisi de bundan dolayı tereddüde düşmüştü. Bu sırada seksenbeş senesi Cemaziyelevvelinde Abdülaziz'in Mısır'da vefat ettiği haberi gelince Abdülmelik oğulları Velid ile Süleyman'ı veliaht yapıp halkı onlara biat ettirdi, vilâyetlere yazdı, oralardan da biat ettiler.

Fakat Medine'de Tabiinden olanların büyüğü ilimde ve amelde en önde bulunan ve muhterem bir zat olan Müseyyebin oğlu Said "Abdülmelik hayatta oldukça başkasına biat etmem" diyerek biat etmek istemeyince Medine valisi olan Hişam onu pek şiddetli dövüp ve sokaklarda pazarlarda dolaştırıp adamların öldürülüp, asıldığı yere götürüldü, fakat sonra geri çevirterek hapsettirdi.

Said'in ayağında kıldan yapılmış bir don vardı. Bu suretle ölüm yerinden hapse çevrilince "Beni asacaklar sandım da avret yerim açılmasın diye bu donu giymiştim. Asmayacaklarını bilseydim adi geniş elbise giyerdim" dedi.

Abdûlmelik bunu işitince Hişam'a kızıp "Salt'te münafıklık yoktur. O Zübeyr'in oğlu Abdullah'a da biat etmek istememiş ve halk tek bir zatın üzerine ittifak edinceye kadar biat eylemem demişti. Zübeyr'in oğlu tarafından Medine Emiri olan Esver'in oğlu Cabir ona altmış kamçı vurduğunu İbn-i Zübeyr işitince Cabir'i azarlamıştı" diye Hişam'a bir tekdirname gönderdi.

Seksenaltı senesi Şevvalinin ortasında Abdûlmelik altmış yaşında iken ahirete göçtü ve yerine oğlu Velid geçti.

Abdülaziz'in Halifelikten nasibi olmadığından daha evvel vefat etmişti. Fakat oğlu Ömer sonradan Halife oldu ki fevkalâde adaletle tanınmıştı ve Adaletin Ömer'i diye bilinen Abdülaziz'in oğlu Ömer budur.

VELİD'İN SALTANATI

Abdûlmelik'in oğlu Velid zamanında büyük fetihler yapılmıştı. Anadolu kıtasında pek çok yerler fetholunmuştu. İslâm askerlerinin bir fırkası doksan iki senesinde Konstantaniyye boğazına kadar gidip gelmiştir. Horasan valisi Maverâ-ün nehirde nice fetihler yaparak Buhara, Semerkant, Fergane, Kaşkar'ı alarak Çin hududuna kadar gitmiş ve o sırada Haccac tarafından gönderilen bir askeri fırka, Sindi ve pek çok Hint memleketlerini fethetmiştir.

İslâm askerleri şarkta böyle zaferler elde etmekte iken Afrika valisi Nasir'in oğlu Musa garpta büyük fetihler elde ederek Okyanus kıyılarına kadar gitmiş ve kendisinin kölemenlerinden Tanca'ya

Emir tayin ettiği Ziyad'ın oğlu Tark doksaniki senesinde Endülüs yakasına geçip sonra da Musa arkasından giderek Endülüs kıtasını zabtetmişler ve Sardunya adasını almışlardır.

Şark tarafından Semerkant ve Buhara'da, garp-tan da Tanca ve Kurtuba'da Arap dili öğretiliyor ve Kur'an-ı Kerim hürmetle okunuyordu. Türk Hint ve Sudan hacıları Mekke'de toplanarak Arapça konuşur oldular.

Velid böyle büyük fetihlere kavuştuğu sırada yetimleri terbiye etmek, fakihlere acizlere ve fukaraya tayinat vermek gibi hayır işleri yapar, yolları köprüleri düzeltir ve uygun yerlerde kuyular kazdırarak imar işlerine çok dikkat ederdi.

Binalar yapmağa çok merakı olduğu için pek çok güzel binalar yaptırmıştı. Şam'da birçok parasarfederek meşhur Emeviye Camii'ni emsalsiz olarak süslü bir halde bina etmiş Rasûl-i Ekrem'in mescidini de genişleterek yeniden inşa ve tamir etmiştir.

ABDÜLAZİZ'İN OĞLU ÖMER'İN HAREMEYN VALİSİ OLUŞU

Velid hicretin seksenyedinci senesinde amcazadesi Abdülaziz'in oğlu Ömer'i Haremeyn yanı Mekke - Medine valisi yaptı. Ömer Emevi valilerinden hiçbirine benzemezdi. Çok âlim fadıl, zahit, adil emsalsiz bir adamdı.

Medine'ye gider gitmez fakih âlimlerden on kişiyi seçerek davet etti. Onlara "Sizi bana ancak bir yardımcı ve müsteşar olmak için çağırdım. Kendi

fikrimle bir iş görmek istemem, her hususta sizinle danışacağım. Bir de siz benim memurlarımdan birinin halka zulmettiğini tecavüz ettiğini duyarsanız bana bildirmelisiniz” dedi. Fakihler onun bu sözlerinden çok memnun olarak döndüler.

Bu on kişi Avvam’ın torunu ve Zübeyr’in oğlu Urve, Mesudun oğlu Utbe’nin torunu ve Abdullah’ın oğlu Ubeydullah, Abdurrahman’ın oğlu Ebû Bekir, Süleyman’ın oğlu Ebû Bekir, Yesar’ın oğlu Süleyman, Hz. Ebû Bekir’in torunu ve Muhammed’in oğlu Kasım, Hz. Ömer’in torunu ve Abdullah’ın oğlu Salim, Ömer’in torunu ve Abdullah’ın oğlu Ubeydullah, Rebia’nın torunu ve Amir’in oğlu Abdullah ve Zeyd’in oğlu Harice’dir.

Bunlar Emir Abdülaziz’in oğlu Ömer’in divanına devam ederek zulmü orta yerden kaldırmak için ona yardım ederlerdi. Ömer Abdülaziz de genç iken bu fakihlerden öğrenir onların gösterdiği yolda yürüdü.

Seksenekiz senesinde Velid tarafından gelen kat’i bir emir üzerine Ömer Abdülaziz Mü’minlerin analarına, ait odaları ve Rasûl-i Ekrem’in Mescidinin etrafındaki evleri satın alıp yıktırarak Mescide ilâve ederek genişletti ve birçok para sarfederek yeniden yaptırdı. Medine’de bir de fısıkyeye vücade getirdi.

Ömer Abdülaziz Mekke ve Taif’in de valisi olup o sene Hac mevsiminde herkesle beraber hacretmek için Mekke’ye gitti. Temim denen mıntıkaya varınca, Mekke’de su az olduğundan Hacıların susuzluk çekmesinden korkarak Cenab’ı Hakka dua etti. Ha-

cılar da emin dediler. Onlar daha Kâbe'ye varmadan bol bol yağmurlar yağdı ve halk suya kandı.

Doksanbir senesinde Velid Hac için Mekke'ye giderken Medine'ye varınca Ömer Abdülaziz'in yaptırmış olduğu fıskıyeyi gördü pek beğendi ve yenisinden tamir edilip genişletilen Hz. Peygamber'in mescidine gidince bütün halk dışarı çıkarıldı, fakat yukarıda adı geçen Tabiînin ulusu olan Müseyyib'in oğlu Said kaldı. Onu çıkarmağa kimse cesaret edemedi. "Sen de kalkıversen" dediklerinde "başka günler kalktığım zaman gelmedikçe kalkmam" dedi. Hiç olmazsa selâm vermek için ayağa kalksan dediklerinde de "Onu da yapamam" dedi.

Said kendi zamanının en alimi ve en faziletlisi idi. Dünya'yı bırakmış (Ölmeden evvel ölünüz) sırrına ulaşmıştı. Valilerle ve büyüklerle alış veriş kalmamış olduğundan Ömer onu mazur görür ve kadrini de anlardı.

Fakat saltanat devrinin gerektirdiği birtakım merasim ve yeni yeni âdetler dolayısı ile eski usulleri kimse kabul edemiyor ve yeni usullere eski akıllıları inandırmak çok güç oluyordu. Yenive alışanlar, ise eskilerin hallerine dayanamıyorlardı. Bundan dolayı Velid, Mescitte dolaşırken Said'i görmesin diye Ömer onun bulunduğu tarafa geçerek onu kapardı. Velid ise gözü kible tarafına dönünce Said'i gördü. "Bu ihtiyar kimdir" diye sordu. Ömer "Said'dir. Şöyle böyle bir adamdır. Sizi tanısa ayağa kalkardı. Fakat gözlerinde zaaf vardır" diyerek onun adına özür diledi. Velid "Ben onun halini bilirim. Biz onun yanına gidelim diyerek yanına vardılar. Velid "Nasılsın ihtiyar" dedi. O da "Allaha

hamd ederim, iyiyim. Mü'minlerin Emîri nasıldır. Keyfi iyimidir" dedi ve asla yerinden kılmıdanmadı. Velid Ömer'e dönerek "İşte halkın fakihini budur" diyerek geri döndü.

MEDİNE'NİN FAKİHLERİ

O zaman Medine'de pek çok büyük fakihler vardı. Bunların içinden yedi tanesi pek çok şöret bulmuşlardı. Birincisi adı geçen Müseyyib'in oğlu Said'dir. İkincisi Cennetle müjdelenen on kişiden Zübeyr'i Avvam'ın oğlu Urvedir ki annesi Zâtünnitakayn olup Zübeyr'in oğlu Abdullah'ın baba bir kardeşidir. Üçüncüsü Mesud'un oğlu Utbe'nin torunu ve Abdullah'ın oğlu Ubeydullah'dır ki Mesud'un oğlu Abdülâh Hazretlerinin kardeşinin oğludur. Dördüncüsü Mahzun oğullarından Haris'in torunu ve Abdurrahman'ın oğlu Ebû Bekir'dir. Beşincisi Yesar'ın oğlu Süleyman'dır ki Mü'minlerin anası Meymune Hazretlerinin azatıdır. Altıncısı Hz. Ebû Bekir'in torunu ve Muhammed'in oğlu Kasım'dır. Yedincisi Sabit'i Ensari'nin torunu ve Zeyd'in oğlu Harice'dir. Bu altısı yukarıda geçtiği gibi Ömer Abdülaziz'in seçtiği on fakihin içindedir.

Bu yedi Fakih müctehidlerin büyükleri demektir. Fıkıh ve fetva onlardan yayılmıştır. İşte Ömer Abdülaziz de böyle büyük zatlardan ders almıştı. O fakihlerin zamanında ve onların derecesinde Hz. Ömer'in torunu ve Abdullah'ın oğlu Salim gibi Medine'de daha başka büyük fakihler de vardı. Fakat Eşâb'dan sonra fetvayı ancak onlar verirdi. Baş-

kaları fetva vermezdi. Fakat hepsinin en büyüğü Müseyyibin oğlu Said hazretleri ki fıkıh ilmini ve Hadisi ve züht-ü takvayı kendinde toplamıştı. İhsan kabul etmezdi. Zeytinyağı alıp satar ve onunla geçinirdi.

Hadis âlimlerinden Zühri ve Mekhul'e "görüş-tüğünüz adamlar içinde en çok fıkıh bilen kimdir" diye sorulduğu zaman "Müseyyib'in oğlu Said'dir ve o fakihlerin fakihidir" diye cevap vermiş olduk-larını İmam Evzai söylemiştir.

Basra ve Kûfe'de de o zaman pek çok Hafız-lar ve Hadis âlimleri ve fakihler vardı. Bunların hepsinin büyüğü Cübeyr'in oğlu Said'di. Yukarıda geçtiği gibi Haccac ile Abdurrahman'ı Kindi'nin yaptığı muharebelerde bunların çoğu vefat etmişti. Geri kalanı da Haccac'ın şerrinden kaçarak etrafa dağıldı.

ÖMER ABDÜLAZİZ'İN AZLI

Haccac'ın zulmünden kaçanlar Mekke ile Me-dine'ye sığınıyorlardı. Bunların içinde müctehidle-rin büyüklerinden ve Tabîinin ileri gelenlerinden Cübeyr'in oğlu Said ve Mücahid gibi zatlar vardı. Ömer Abdülaziz Haccac'ın Iraklılara zulmettiğini, eza yaptığını Velid'e arzetti. Haccac bunu öğrenin-ce "Irak'ın münafıkları ve asileri Mekke ile Medi-ne'ye sığınarak orada barınıyorlar, bu ise hüküme-tin nüfuzuna zaaf getiriyor" diye Velid'e şikâyetini bildirdi. Velid bunun üzerine Haccac ile muhabere ederek Ömer Abdülaziz'i doksan üç senesi Şabanın-da Mekke ve Medine valiliklerinden azletti ve ye-

rine Abdullah'ın oğlu Halid'i Mekke, Hayyan'ın oğlu Osman'ı da Medine valisi tayin etti. Halid Mekke'ye vardı ve orada bulunan Iraklıları zorla Mekke'den çıkardı ve Iraklıları evine alanları ve onlara ev kiralayanları korkuttu. Medine ahalisine de öyle şiddetli bir muamele yapıldı. Artık Haccac'ın zulmünden kaçanlara sığınacak yer kalmadı.

ZÜBEYR'IN OĞLU SAİD'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Yukarıda geçtiği gibi Deyr'i Cemacın vak'asında Abdurrahman bozulduktan sonra Said-i Zübeyr Isfahan'a kaçmıştı. Haccac bunu işitince tutulup gönderilmesi için Isfahan valisine yazmışsa da Said o zamanın en büyük fakihlerinden ve halk arasında pek saygılı bir yeri olmasından dolayı onun başına bir felâket gelmesinden herkes korkuyordu. Isfahan valisi savuşup başka bir vilâyete gitmesi için gizlice haber gönderdi. O da Isfahan'dan çıkarak Azarbeycan'a gitti. Bir zaman sonra orada kalmaktan canı sıkıldığı için Mekke'ye gitmişti ve kendisi gibi fakihlerden Mücahit ve Hubeyb'in oğlu Talik gibi adını saklayarak gizlenmişti.

Halit, Mekke valisi olunca "Bu fena bir adamdır. Mekke'den başka bir tarafa gitsen" diye Said'e söylenince "Kaçtım kaçtım buraya geldim. Buradan nereye gideyim. Rabbimden utanır oldum. Onun kaderinden nasıl kaçayım" demiş.

Haccac ise Said Mücahit ve Habîb'in oğlu Talik'ın Kûfe'ye gönderilmelerini istediğinden üçünü de bağlayarak Kûfe'ye gönderdi. Talik yolda vefat

etti. Muhafızlar ikisini Kûfe'ye götürdüler ve Said'i evine indirdiler. Kûfe'nin bütün hafızları ve fakihleri Said'i ziyarete geldiler. Ayağındaki bukayı görünce ağladılar. Said ise gülüyor ve fütursuzca söz söylüyordu. Sonra Haccac onu huzuruna çağırarak söğüp saydı, horladı tahkir etti ve sonra da huzurunda boynunu vurmaları için emretti. Başı yere düşünce üç defa Kelime-i şahadet getirdi ve birincisini pek açık olarak söyledi. Herkesin müşküllelerini çözen ve meşhur fakihlerin başında bulunan böyle bir zatın bu suretle öldürülmesi herkesi müteessir etti. Kan ağladılar. Bunun üzerine Haccac akıl dengesini kaybetti, kendi kendine söylemeye başladı. Geceleri Said onun rüyasına girip yakasına yapışıyor ve "Ey Allah'ın düşmanı beni niçin öldürdün" diyor, Haccac da korkup uyanıyor ve "Said benim neme lâzımdı" diyerek kendi kendine söyleniyordu. Ondan sonra kimseyi öldürmedi. Mücahid de Haccac'ın ölümüne kadar hapis kaldı.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Ebû Talib'in torunu ve Cafer'in oğlu Abdullah (R. A.) sensenbeş bir rivayette de seksen altı senesinde vefat etmişti.

Biat'ı Ridvan'da bulunanlardan Ebû Evfa'nın oğlu Abdullah Kûfe'de bir rivayette de seksen altı veya seksen yedi senesinde vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in Eshabın'dan Kûfe'de en son vefat eden odur. Allah ondan hoşnut olsun.

Hız. Abbas'ın oğlu Ubeydullah seksen yedi senesinde vefat etmiştir. Büyük kardeşi Abdullah'ın

İlmî ve fazileti ne kadar genişse Ubeydullah'ın da cömertliği o kadar geniş ve yedirip içirmesi de o kadar boldu.

Yine Eshab'dan Ma'z-ı Kerb'in oğlu Mikdat o sene doksanbir yaşında iken vefat etti.

Yine Eshab'dan Sa'di Saidi'nin oğlu Sehl seksensekiz senesinde doksanaltı yaşında iken Medine'de vefat etti.

Rasûl-i Ekrem'e on sene hizmet etmiş olan Ensar'dan Malik'in oğlu Enes (R. A.) de yüz yaşını geçmiş olduğu halde doksan veya doksan iki bir rivayette de doksanüç senesinde vefat etmiştir. Basra'da en sonra vefat eden Sahabe odur.

Hz. Peygamber ona çok mal ve evlât ile dua etmiş olduğundan seksen erkek ve iki kız evlâdı olmuştur. Vefatında yüzyirmi evlât ve torunu kaldı. Malında da bereket olup çok iyi bir hayat sürmüştü.

Hz. Hüseyin'in oğlu İmam Zeyn-el-Abidir Hazretleri de doksan dört senesinde ellisekiz yaşında Medine'de irtihal buyurdu. Hayırlı, fazıl ve keramet sahibi bir zat idi. Hz. Peygamber sülâicsinin yüz suyu olup vefatında yerini oğlu İmam Muhammed Bakir Hazretleri tuttu ki çok âlim ve fazıl ve emsalsiz bir zattı.

Yine bu sene yukarıda adı geçen yedi büyük fakihden üçü vefat etti. Medine'de Tabi'lerin seyidi olan Müseyyib'in oğlu Said ve Zübeyr'in oğlu Urve ve Abdurrahman'ın oğlu Ebû Bekir vefat etmişlerdir. Allah onlara rahmet eylesin.

Yine bu sene yukarıda geçtiği gibi Irak fakihlerinden Habib'in oğlu Talik Kûfeye götürülürken

yolda vefat etmişti. Cübeyr'in oğlu Said'i de Haccac idam etmişti.

Bir senenin içinde bu kadar büyük zatların vefatı büyük kayıplardan sayılarak bu doksandört senesine Fakihlerin senesi denilmiştir.

Doksanbeş senesinde Rasûl-i Ekrem'in azatlısı Sefine de ahret sahiline ulaşmıştı.

Yine bu sene Ebû Osman'ı Nehdi yüz otuz yaşında ve Eyas'ı Şeybani'nin oğlu Sa'd yüz yirmi yaşında vefat etmişlerdir.

Yine o sene Irak ve bütün şark memleketlerinin valisi olan Yusuf'u Sakafi'nin oğlu Haccac cezasını çekmeğe gitti. Şöyle rivayet ederler ki Ömer Abdülaziz'in yanında Haccac'ın ve öteki valilerin zulmünden bahsedilerek şikâyet edildiği zaman Ömer Abdülaziz Hazretleri Irak'ta Haccac, Şam'da Velid, Mısır'da Kurre, Medine'de Osman, Mekk'e'de Halid ya Rabbi dünya zulm ile doldu. Artık insanları bunların zulmünden kurtar diye dua etti. Evvelce babasının oğlu Ziyad hakkında Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın duası nasıl çabucak tesirini gösterdiyse bu sefer de Ömer İbn-i Abdülaziz'in duası o şekilde kabul edildi. Doksanbeş senesi Şevvalinde Haccac ve bir ayı geçmeden Mısır valisi Kurre öldüler ve arası çok geçmeden Velid öldü. Osman'la Halid azledildiler.

VELİD'İN VEFATI VE ABDÜLMELİK'İN OĞLU SÜLEYMAN'IN TAHTA ÇIKMASI

Abdûlmelik'in oğlu Velid, kardeşi Süleyman'ı veliahtlıktan çıkarıp kendisinden sonra Halife olmak

üzere oğlu Abdülaziz'e halkı biat ettirmek istemişti. Bu işle meşgulken ecel yetiştii. Doksanaltı senesi ortalarında vefat etti ve kardeşi Süleyman Hilâfet ve saltanat tahtına oturdu. Süleyman, amcazadesi Ömer Abdülaziz'i sever ve çok kere onun nasihatları ile iş görürdü. Vezir'i Reca da hayırlı bir adamdı. Bundan dolayı Halife olduğu zaman Haccac'ın zindanında olan mahpusları salıverdi ve onun tarafından tayin edilen memurları azletti .

O zaman Müslümanlarla Rumlar arasında muharebe yenilendi. Süleyman doksanycdi senesinde Kostantaniyye'ye asker gönderdi ve Hübeyren'in oğlu Ömer denizden muharebe ederek o sene Rum şehirlerinde kışladı ve doksansekiz senesinde Süleyman, Ömer Abdülaziz'le beraber Halep tarafına giderek Dabuk sahrasında ordu kurdu ve kardeşi Abdülmelik'in oğlu Meslemeyi askerle Kostantaniye üzerine gönderdi, kendisi de Dabuk'ta kalarak fütuhâtı bekledi.

BAZI VEFATLAR

Halife Abdülmelik'in oğlu Süleyman'ın veliahtı olan oğlu Davut doksansekiz senesi içinde vefat etti.

O sene Medine fakihlerinden Utbenin torunu ve Abdullah'ın oğlu Ubeydullah vefat etti.

Doksandokuz senesinde de Muhammed Hanife'nin oğlu Ebû Haşim Ali zehirlenerek vefat etti. Allah rahmet eylesin.

ABBASİYE DEVLETİNİN BAŞLANGICI

Abdûlmelik'in oğlu Süleyman Ümeyye oğullarının seçkinlerinden iken yukarıda geçen Ebû Haşim Ali'nin zehirletilmesi meselesi onun hayat sayfalarını lekelemiştir.

Muhammed Hanife vefat edince oğlu Ebû Haşim Ali onun yerine geçti ve şiiilerin başı oldu. O sırada Şam'a gitti. Belka'dan geçerken Hanimme köyünde yerleşmiş olan Hz. Abbas'ın torunu ve Abdullah'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed'le görüştü. Ebû Haşim sonra Şam'a gelip Süleyman'la görüşünce Süleyman ona pek ziyade ikram ve bütün ihtiyaçlarını yerine getirdi. Fakat onun ilminin yüksekliğine ve çok güzel konuşmasına haset ederek ondan korkmuş ve onu zehirlemek için yolu üzerinde bir memur bulundurmıştu. O da süte zehir katıp Ebû Haşime içirmişti.

Ebû Haşim kendisinde fena'lık duyunca Hanimme köyüne gitmiş ve Ali'nin oğlu Muhammed'e misafir olup bazı sırları ona söylediği sırada İmamiye de ona vermiş ve yanındaki şiiilere Halifelüğün Abbas oğullarına geçeceğini bildirmiş ve bundan sonra Ali'nin oğlu Muhammed'e işleri için baş vurmalarını tavsiye ettikten sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine kendisinin cemaatı imam Muhammed Ali'ye biat etmişler ve etrafa yayılarak gizlice halkı davete başlamışlardır.

Süleyman, Ebû Haşim'in vefatı ile büyük bir rakipden kurtulmuş olduğuna inanmıştı. Halbuki kendi devletini yok edecek olan Abbasi'ye devleti-

ın hazırlıklarına yol açılmış bulunuyordu. Kendisinin ömrü de pek az kalmıştı.

SÜLEYMAN'IN VEFATI VE ÖMER ABDÜLAZİZ'İN HALİFELİĞİ

Süleyman Dabık'ta iken doksandokuz senesi seferinde ağır bir hastalığa tutulup ölüm döşegine düştü ve veziri Reca ile konuştu veliahtı vefat etmiş olduğundan diğer iki oğlu da küçük bulunmaktan dolayı kendisinden sonra amcazadesi Abdülaziz'in oğlu Ömer'i ve ondan sonra kendisinin kardeşi Abdülmelik'in oğlu Yezid'i Halife olmak üzere bir muahede mühürleyip veziri Rece'ya verdi. Bu sırrı Reca'dan başka kimse bilmiyordu. Sefer ayı içinde Süleyman ölünce Reca hemen bütün kumandanları ve valileri Dabık mescidine çağırdı ve muahedeyi meydana koydu ve mührü açarak vasiyeti okudu. Ömer Abdülaziz ahiret adamı olduğu için bu ağır yük altına girmekten çekiniyordu. İsmi okunduğu zaman dona kaldı ve istifa etmek istedi, fakat ona bakılmayıp Reca hemen onun koltuğuna girdi Minbere çıkardı halk da biat ediverdi. İster istemez o da halktan biat aldı, sonra da Süleyman'ın namazını kıldırdı.

KONSTANTANİYYE'NİN MUHASARASI

Abdülmelik'in oğlu Süleyman doksanseltiz senesinde kardeşi Mesleme'yi büyük bir ordu ile Konstantaniye üzerine göndermişti. Kayser bunu haber

ahınca hazırlıklarını ve müdafaasını tamamlamaya kalkmış, kale duvarlarını tamir etmiş, mancınuklar koymuş ve o zaman Rumlar'da bulunup da sonradan unutulmuş su ile sönmez ateşin ilk maddelerini toplamış ve tertiplerini hazırlatmış ve şehirde bulunanlara kendileri için üç senelik zahire toplamalarını kudretsiz ve aciz olanların da şehirden çıkıp gitmeleri için emir vermişti.

Müslümanlara ait harp gemilerini uzaktan karılayıp yakmak üzere birçok Rumlar ileri gitmişlerse de içlerinde karışıklık çıktığı için sancaklarını Rodos'da bırakıp etrafa dağılmışlardı.

Mesleme ise yüzyirmibin seçkin askerle Anadolu kıtasını yarıp geçerek ve pek çok şehirleri alarak Akdeniz boğazına geldi ve gemilerle Gelibolu'ya geçti ve kıyıdan yürüyerek, gelip Konstantaniye'yi sardı.

Rumlar telâşa düşerek adam başına senede birer altın cizye vermek üzere sulh istediler. Fakat Mesleme Konstantaniye'yi fethetmek şerefini kazanmak sevdasına düşmüş olduğundan bu teklifi kabul etmedi. Çünkü Şam sahilinden çıkmış olan Arap donanması Fransa sahillerinde dolaşan Mısır donanmasını da beraberine alarak Konstantaniye tarafına gitmişti. Bu sırada Mesleme de Konstantaniye önüne gelmiş olduklarında karadan ve denizden şehir üzerine şiddetli bir hücum hazırlandı.

Her ne kadar bu gemiler ufak tefek şeyler olup en büyüğü mühimmatla beraber ancak yüz kişi alabiliyordu. Fakat iki donanmanın toplamı binsekizyüz tane gemi olduğu için o vakte göre büyük bir kuvvetti.

Bu donanmalar gelince Rumlar Haliç ağzına gerilmiş olan zinciri kaldırdılar. Araplar bu zincirin kaldırılmasını bir hile zannederek durakladılar. Ansızın Rumlar her taraftan o su ile sönmez ateşi parlattılar, gemileri yaktılar, içlerindeki askerleri de öldürdüler.

Sonra kış geldi kar bastı, Süleyman yardım gönderemedi. Mesleme barakalar yaptırdı. Fakat bu sene kış pek şiddetli ve uzun oldu. Karlar yüz gün yeryüzünde kaldı. Soğuktan ve Koleradan Mesleme'nin birçok askeri kırıldı ve Süleyman öldü. Mesleme çok büyük sıkıntı içinde kaldı. Bahar gelince Araplar yine canlandı, Ömer Abdülaziz tarafından zahire gönderildi, İskenderiye'den dört yüz, Afrika'dan üç yüz altmış gemi çıkıp Konstantaniye'nin önüne geldi. Mesleme'nin ordusu yeniden hayat buldu. Fakat Rumlar bu gemileri de öncekiler gibi yaktılar. İçlerinden pek azı kurtuldu. Meslemen'in ordusunda yiyecek kalmayıp asker ot kökü ve ağaç kabuğu yemeğe başladı. O sırada Kayser Balkanlar tarafından asker getirtti yapılan muharebelerde de Mesleme ordusunda pek çok asker şehit oldu. Rumlara yardım için Avrupa'dan birçok askerin hazırlandığı sözü yayıldı. Ömer Abdülaziz tarafından da Mesleme'ye geri dönmesi emri gelmişti.

Bundan dolayı Mesleme Konstantaniye şehrini onüç ay muhasara ettikten sonra döndü ve Gelibolu boğazından geçerek Şam'a geldi.

Bu muharebeden sonra Araplar Konstantaniye'nin fethi sevdasından vazgeçtiler. Endülüste

İslâm ordusu ise günden güne Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemekte idi.

ÖMER ABDÜLAZİZ'İN HALİFELİK ZAMANI

Ömer Abdülaziz âlim fazıl ve ilmi ile iş gören bir zattı. Birçok faziletleri vardı. Fakihlerden Meymun, yani Mihran'ın oğlu Meymun dedi ki: "Alimler Ömer Abdülaziz'in yanında birer talebe idi" Yine meşhur fakihlerden ve Ömer Abdülaziz'in hocalarından Mücahit dedi ki: "Biz Ömer Abdülaziz'i okutmak için geldik. Halbuki biz ondan öğrenmeğe başladık.

Süfyan'ı Sevrî Hazretleri "Halifeler beştir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer Abdülaziz'dir" dedi. İmam Şafi de böyle söyledi.

Zeyn-el Abidin'in oğlu İmam Bakir (R. A). de "Her kavmin asil soydan bir büyüğü vardır. Ümeyye oğullarının asili de Ömer Abdülaziz'dir ve kıyamet gününde o yalnız başına bir ümmet olarak ba's olunacaktır" demiştir.

Hakikate Emeviyye devleti içinde Ömer Abdülaziz'in Halifelik zamanı bir yağız atın alınındaki beyaz gibidir. İki sene beş ay kadar olan Hilâfet zamanında Hz. Peygamber'in nice sünnetlerini tekrar yaşamış ve bunca yıllardan beri yerleşmiş ve kökleşmiş olan kötü adetleri ortadan kaldırmış ve zulüm ile dolmuş olan âlemi adaletle parlatmıştır. Bundan dolayı onun Halifelik zamanı dört Halife'nin Hilâfet günlerine eklenebilir. Kendisi de Hulâfa-i Raşidin'den sayılabilir.

Fakat zulme ve tecavüzlere ve birçok kötü alışkanlıklara saplanmış olan Emevi kumandanları onun adaletinden sıkılarak canına kastetmek derecesine kadar vardılar ve ondan sonra gelen Yezid onun adli usullerini bir hamlede hepsini değiştirmiştir.

Ömer Abdülaziz işe başladığı sırada devletin büyük işlerini idare edemeyecek gibi zayıf göründü, fakat Hulâfa-i Raşidin tarzında ve Hz. Ömer gibi işe başlayınca büyüklüğünü gösterdi.

İlk hutbesine çıktığı zaman Cenabı Hakka hamdettikten sonra "Ey Ahali, bizimle beraber bulunacak kimselerde şu beş şartın bulunması lâzımdır. Halini bize söyleyemeyecek olanların durumlarını gelip bize söylemek ve hayırlı işlerde bize yardımcı olmak ve hayra delâlet etmek ve kimse hakkında gıybet etmemek ve boş şeylerle meşgul olmamak bunları kabul edenler bizim yanımıza gelsin yoksa bize yaklaşmasın" demesiyle şairler ve hatipler meydana çıkıp onu pek çok methettiler. Zâhitler ve fakihler de "Biz bu zatın sözüne uymayan işini görmedikçe ondan ayrılmayız" dediler.

Halkın kendisine biatından sonra Halifelik makamına götürülmek üzere alay atları getirildi. "Bunlar nedir dedi" "Halifeliğe mahsus bineklerdir" denilmesi üzerine, "Benim hayvanım bana yeter" deyip saltanat binek hayvanlarını geri çevirdi ve kendi hayvanına bindi ve "Hilâfet otağında Süleyman'ın ailesi var, ben onların rahatsız olmalarını istemem. Onlar yerleşinceye kadar benim kıl çadırım bana yeter" diyerek kendi evine gitti.

Kendisi çok üzgün ve düşünceli görünüyordu. Azatlı kölesi "Üzüntünüz nedir, neden düşüncelisiniz"

niz" diye sordu. Halife Hazretleri de "Doğudan batıya kadar Muhammed Ümmetinin hukukunu korumak bana vazife oldu. Bundan büyük üzüntü olur mu" diye cevap verdi.

Önce zevcesi ve amcasının kızı olan Abdülmelik'in kızı Fatıma'nın yamna gitti. "Eğer benimle birlikte yaşamak istersen bütün süslerini kıymetli elmaslarını Beytülmale yani Hazineye teslim et. Çünkü onlar senin yanında bulundukça ben seninle beraber olamam" deyince Fatıma bütün mücevherlerini Beytülmal'e gönderdi ve Hz. Fatıma-tüz-zehra gibi manevî zinet ve ruhani süslerle yaşamağa karar verdi.

Ne tuhaftır ki Ömer Abdülaziz'in vefatında onun yerine geçen Abdülmelik'in oğlu Yezid'in işi o mücevherleri devlet hazinesinden getirip kızkardeşi Fatıma'ya "Ben biliyorum ki Ömer sana zulmetti. Al mücevherlerini" diye geri verince Fatıma "yemin ederim ki kabul etmem. Ben Ömer'e yaşarken itaatlı olup da ölümünden sonra asi mi olacağım" diyerek kabul etmedi. Yezid de o mücevherleri kendi ailesine taksim etti.

Bir bu kadının tok gözlülüğüne, bir de kardeşinin tamahına bakıp da şaşmalı.

Mü'minlerin Emiri Ömer Abdülaziz önce kendi nefsine ve evine karşı adalet ettikten sonra kendinden evvel gelen Emevi büyükleri tarafından meydana çıkarılmış olan biatları ortadan kaldırdı. O yolda her tarafa fermanlar gönderdi. Bazı büyük valilere yazdığı emirnamesinde "Allah Tealânın bana verdiği vazifeyi yapmak kolay bir iş değildir. Eğer mal toplamaya ve üst üste evlenmeye hevesim ol-

saydı o zaman diyecek bir şey yoktu. Ben ise şiddetli bir hesaptan ve ağır bir sualden korkuyorum. Olaki Cenabı Hak affeder, merhamet eder" diye yazdı ve bütün valilere adaletle hareket etmelerini tavsiye etti.

Zalim olan valileri ve memurları azletti Yerlerine o makamlara en lâıyk olan adamları seçti. Meşhur fakihlerden Şabi'yi Kûfe'ye ve Hasan'ı Basri'yi Basra'ya kadı yaptı. Sonra Hasan Basri istifa edince Muaviye'nin oğlu Eyas Basra kadısı olmuştur.

Hız. Ali'nin oğlu Hız. Hasan Halifelikten istifa ettiğı tarihten beri Emeviyye valileri hutbelerde Hız. Ali'yi sövmeyi adet etmişlerdi. Ömer Abdülaziz ise Allah'dan korkan bir âlim olduğı için bu hususta ne yapacağını herkes beklemekte idi. Cuma günü minbere çıktı ve güzel bir hutbe okudu. Hız. Ali'yi sövme sırası gelince bu kötü adeti bırakarak ona bedel olarak o günden bugüne kadar okunagelmekte olan ve (Allah size adaletle iş yapmayı emreder) diye başlayan Ayet-i Kerimeyi okudu ve bütün memleketlere de böyle yapılması için valilere ve kumandanlara fermanlar gönderdi. Bütün İslâm memleketlerinde bu kötü âdet bir anda hutbelere kalkıverdi.

Ömer Abdülaziz'in Hız. Ali'yi sevmesinin sebebi kendisinden şöyle rivayet edilmiştir.

Medine'de tahsilde bulunurken yedi büyük fakihden Abdullah'ın oğlu Ubeydullah'dan daha çok istifade ederdi. Ubeydullah, Ömer Abdülaziz'in de öteki Emevi büyükleri gibi Hız. Ali'yi hayır ile anmadığını işitince bir gün Hız. Peygamber'in mesci-

dinde namaz kılariken Ömer gidip onun yanına oturmuş. Ubeydullah selâm verip namazı bitirdikten sonra “Ey Ömer Allah Bedir harbinde bulunanlardan ve Biat-ı Rıdvan’daki Eshab’dan memnun ve hoşnut olmuşken sonra onlara gazap ettiğini dair bir şey biliyor musun” deyince “Hayır öyle bir şey işitmedim” demiş. Ubeydullah “Ya sen Ali aleyhinde söz söylüyormuşsun. Bu nasıl oluyor” demesi üzerine Ömer Abdülaziz hemen uyanıp tövbe ve istifar ederek Ubeydullah’dan özür dilemiş ve ondan sonra Hz. Ali’yi sevmeye başlamış.

Bir de babası Abdülaziz hutbe okurken Ali’yi sövme sırası gelince dili dolaşıp kelimeleri çığnırmış. Ömer bunun sebebini babasından sorunca “Sen buna dikkat ettin mi” demesi üzerine “Evet” dedi. Babası “Evlâdım halk bizim Ali hakkında bildiğimizi bilseler bizim başımızdan dağılıp Ali’nin çocuklarının yanına giderler” demiş.

Ömer Abdülaziz’in dünya ile alışverişi olmadığından Halife olunca o kötü âdeti kaldırdı ve bundan dolayı milletin büyükleri yanında kıymeti arttı, sevildi, zamanının şairleri hakkında methiyeler söyledi.

Yukarıda geçtiği gibi Hakem’in oğlu Mervan Hz. Peygamber’in vakfından olan Fedek köyünü beylik araziden sayarak mukataa yoluyla tasarrufuna geçirmişti. Ondan da miras yoluyla evlâdına geçerek sonunda Ömer Abdülaziz’e gelmişti. Fakat o bu tasarrufu kendi düşünce ve kanaatına uygun bulmadığından eski haline çevirmeyi düşündü. Azatlısı Müzahim ile konuştu. “Hanedanım bunu bana verdiler. Halbuki ne onların vermeğe ne de benim

onu almağa hakkım vardır. Onu geri çevireceğim” deyince Müzahim “Ya evlâdını ne yapacaksın” demesi üzerine Ömer’in gözlerinden yaş geldi ve “Onları Allaha ısmarladım” dedi. Müzahim onun yanından çıkıp oğlu Abdülmelik’in yanına gitti ve babasının niyetini anlatarak “Bu size zarar verir” deyince Abdülmelik “Sen Halife’nin ne fenz veririsin” deyip babasının yanına vardı. Müzahim’in söylediğini anlatarak babasının fikrini sordu. O da “Evet bu araziyi eski haline döndürmek niyetindeyim” diye cevap verdi. Abdülmelik hemen düşündüğü gibi yapmasını söyleyince babası “Cenab-ı Hakka hamd olsun zürriyetimden din işlerinde bana bir yardımcı verdi” dedi ve hemen ileri gelenleri eşrafı çağırarak onlara “Fedek arazisi Rasûl-î Ekrem’in elinde idi. Oranın gelirini Allah’ın gösterdiği yere sarfederdi. Ebû Bekir ve Ömer de öyle yaptılar. Sonra Ceddim Mervan onu mukataa yaptı. Şimdi de bana kaldı. Halbuki o benim malım değildir. Siz de şahit olun ben onu Hz. Peygamber zamanındaki haline çevirdim” dedi.

Bundan sonra Ömer-ül Adl denilen Ömer Abdülaziz Hz. Ömer gibi Beytülmal’den günlük nafaka alırdı. Aldığı şey pek azdı. Hatta bazı rivayetlere göre bu nafaka günlük ikişer dirhemden ibaretti.

Kendinin ve evinin idaresini bu hale koyunca halkın da ona uyması tabii idi. Fakat hak sahiblerinin hususiyle Peygamber hanedanının haklarını vermekte hiç kusur yapmadı. Hatta Hz. Hüseyinin kızı Fatıma “Ömer Abdülaziz kalsaydı biz bir şeye muhtaç olmazdık” demıştır. Fakat Ömer-i Adl’in bu dindarlığı bunca yıllardanberi ferah içinde yaşa-

mağa ve sefahete alışmış olan Emevi devletinin büyüklerine dehşet vermekle hanedanlarının en büyüğü olan Mervan'ın kızı Fatıma'nın yanına toplanıp feryat ettiler. O da gidip Ömer Abdülaziz ile görüştü, konuştu ve ondan uygun bir cevap istedi. Halife Hazretleri ona cevap olarak "Allah-ı taala, Muhammed Aleyhisselâmi âleme rahmet gönderdi. Azap diye göndermedi. Rasûl-i Ekrem hakka kavuştu. Halka herkesin istediği gibi içme hakkını verdiği büyük bir nehir bıraktı. Ebû Bekir ile Ömer böylece hareket ettiler. Sonra Yezid, Mervan ve oğlu Abdülmelik ve onun oğulları Velid ve Süleyman bu nehirden içtiler. Nöbet bana geldi. O zaman bu büyük nehir kurumuştu. Eski haline döndürülmedikçe sahiplerini kandırmaz, doyurmaz" deyince Fatıma "Ne demek istediğini anladım. Uzatmaya hacet yok. Fakat Ömeyye oğulları bir gün fırsat bulup sana bir zarar verirler" deyince Halife hazretleri hiddetlenip "Her korktuğum gün kıyamet gününden daha korkunç değildir" dedi.

Fatıma dönüp kumandanlarla görüşerek işi anlattı ve "Bu hale sebep oldunuz. Ömer Hattab'ın hanedanından kız aldınız. Ondan böyle bir çocuk doğdu. Hattab oğlunun evinden kız alanların sonu böyle olur" dedi. Onlar da sustular. Fakat Ömer Abdülaziz'in elinden kurtulmak için bir çare aramağa başladılar.

Hz. Ömer Hattab, Ömer Abdülaziz'in anası tarafından büyük ceddidir. Şöyleki: Hz. Ömer Hattab Halifeliği zamanında gece kol gezerken sabaha karşı bir evden bir ses işitmiş, kulak vermiş evin kadını kızına "Kalk süde su kat" diyormuş. Kız da "Emir'ül

Mü'minin süde su katmayı yasak etti" deyince annesi "Emir'ül Mü'minin nereden duyacak" demesi üzerine kız "Dış yüzünde ona itaat edip te gizli bulunduğumuz zaman isyan mı edelim" demiş. Hz. Ömer o evi belleyip makamına dönünce oğlu Asım'ı çağırıp "Filân mahallede filân evde bir kız var, eğer başkasının nikâhlısı değilse git onu sen al. Olur ki Cenab-ı Hak ondan hayırlı evlât ihsan eder" demesi üzerine Asım da gidip o kızla evlendi ve ondan Ümmü Asım adındaki kız doğup onu da Abdülaziz aldı. Ondan da oğlu Ömer doğdu ve adaletçe büyük babasının yolunu tuttu. Onun gibi din işlerinde aleyhinde söylenecek sözlerden sakınmaz, Allah'dan başka hiç kimseden korkmazdı.

Zevcesi Abd-ül Melik'in kızı Fatıma'dan riva yet edilmiştir. Demiş ki: "Bir gün Ömer Abdülaziz namaz kılarken yanına gittim, göz yaşları sakalının üzerine dökünüyordu. Yeni bir şey mi oldu dedim" Bana dedi ki "Dünya'daki Muhammed Ümmetinin ahvalini düşünüyorum, içlerinde aç, muhtaç, hasta ve fakir var. Zulüm görmüş kahır çekmiş gayıp ve esir var ve daha birçok yardıma muhtaç biçareler var. Kıyamet gününde Rabbim onları benden soracak davacım da Hz. Muhammed olacak. Temize çıkamazsam halim nereye varacak diye düşünüyorum kendime acıdım da ağladım."

Abdülmelik'in oğlu Velid bina yapmak meraklısı idi. Halkta da bu merak başladı. Toplantılarda sohbetlerde yapılardan bahsolunuyordu. Abdülmelik'in oğlu Süleyman da çok yemek yedi. Halk da yemek, içmek lakırdıları ile vakitlerini öldürürlerdi. Ömer Abdülaziz ise vaktini ibadetle geçirirdi.

Onun zamanında da halk ibadet ve taat yoluna girdi. Sohbetlerinde: “Bu gece hangi evradı okudun. Kur’an-ı Kerim’den kaç ayet ezberledin. Bu ay kaç gün oruç tuttun” gibi sözler söylenirdi. (İnsanlar kendi büyüklerinin yolundan giderler).

Bu suretle Ömer Abdülaziz’in tuttuğu Züht-ü takva yolunda kendisine nice yardımcıları peyda oldu. Zevcesi Fatıma Abdülmelik’in kızı iken yine bu yolda kocasına uydu. Ömer Abdülaziz’in oğlu Abdülmelik de tamamiyle kendi fikirlerine uygundu. Hatta bir gün Abdülmelik babası Ömer-i Adl’e “Allah’ın emrini yerine getirmek için seni hiç bir şey bağlamasın. Kendini de beni de bu yolda feda et” deyince babası Ömer-i Adl ona “Oğlum eğer senin dediğin yola gitsek halk bizi kılıca muhtaç eder. Halbuki yapılması kılıca bağlı olan hayırda hayır yoktur” demiştir.

Yine bir gün Abdülmelik babasına: “Ey Emir’ül Mü’minin yerine getirmediğin bir hak ve ortadan kaldırmadığın bir batıl kalırsa Rabbinin huzuruna vardıkta ne diyeceksin” deyince babası; “oğlum senin dedelerin halkı doğru yoldan çıkmaya çağırıyorlar, işler de çığırından çıkarıldı. Şer çoğaldı, hayır azaldı. Şimdi nöbet bana geldi. Madem ki bu ahvalin birden bire ıslâhı, düzelmesi kabil değil o halde yapılacak iş her gün bir doğruyu yerine getirmek ve bir yanlış ortadan kaldırmaktır. Ben de ölünceye kadar her gün bu yolda gideceğim” diye cevap vermiştir.

Hâsılı Ömer Abdülaziz din işlerinde en büyük yardımcı, oğlu Abdülmelik’den görürdü. Hele iyiliği emredip kötülüğün önüne geçmek hususlarında

ondan daha ileri giderdi. Fakat çok geçmeden on yedi yaşında iken babasının hayatında vefat etti. Allah rahmet eylesin.

Yüz senesinde Vall'in oğlu Eb-ut-Tufeyl Âmir Mekke'de vefat etti. En son Sahabe budur. Uhud muharebesi zamanı doğmuştu. Rasûl-i Ekrem'in vefatında sekiz yaşında idi. Onun vefatından sonra yeryüzünde Rasûl-i Ekrem'in mübarek yüzünü gören kalmadı. Halk artık Peygamber'in Eshabını görenlerle uğurlanmağa başladılar.

Medine'de yedi Fakihden Sabit'in torunu ve Zeyd'in oğlu Harice bir rivayette doksandokuz yahut yüz senesinde vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

Yine yüz senesi içinde Cuha köyünde Beni Yeşkür kabilesinden Şevzep diye bilinen Bestam adındaki Harici seksen nefer harici ile isyan ederek halkı Emeviye devleti aleyhine kışkırtmaya başladı. Ömer Abdülaziz Kûfe valisine bir emirname yazıp "Hariciler kan dökmeğe ve doğrudan doğruya nizamı bozmağa kalkmadıkça üzerlerine varılmasın. Fakat öyle bir harekete başarlarsa terbiyeleri vermek için ihtiyatlı bir memur ile yeteri kadar asker gönderilsin" dedi. O da ikibin askerle Cerir'in oğlu Muhammed'i gönderdi. Cerir'in oğlu gidip Bestam'ın karşısında durdu. Fakat taarruz etmedi. İki taraf birbirinin ne yapacağını beklediler.

Ömer Abdülaziz, Kûfe valisine yukarıdaki emri verdiği gibi Bestam'a da mektup yazarak "İşittim ki Allah yolunda isyan etmişsin. Halbuki bu işte sen benden daha doğru yolda değilsin. Yanıma gel seninle tartışalım. Eğer hak bizde ise sen de

halkın girdiği yola gir ve eğer sende ise gereği gibi yapalım” diye yazmıştı.

Bunun üzerine Bestam da Halifeye yazdığı cevapta: “Doğrusu insafli hareket etmişsin. Ben de seninle görüşmek üzere iki adam gönderdim” demiş ve Şeyban oğulları kölemenlerinde Asım adındaki habeshi ile Beni Yeşkür’den bir adam göndermişti.

Bu iki meb’us gelip Hanasıra da Ömer Abdülaziz ile görüştüler ve fikir tartışmasına başladılar. Halife “İsyanınıza sebep nedir. Kötü gördüğünüz nedir” diye sordu.

Asım da “Senin ahlâkına, tuttuğun yola itirazımız yok sen adaletle ve iyilikle karşılık veriyorsun. Fakat bize söyle Halife olmağın halkın damışması ile ve hoşnutlukları ile mi oldu? Yoksa zorla mı oldu” diye sordu.

Halife Hazretleri “Ben halktan Halifelik istemedim. Makamı da galebe kuvvetimle ekde etmedim. Fakat bu makamda berden evvel biri vardı beni veliaht yaptı ben de işe başladım. Herkes hoş gördü. Kabul etmeyen olmadı. Siz ise halktan adaletle ve insafla hareket eden her kim olursa olsun onun başa geçmesini kabul etmek ictihadındasınız. Eğer ben Hakka karşı gelir ve adaletten dönersem o zaman siz de bana itaat etmeyiniz” dedi.

O zaman Hariciler “Sizinle aramızda bir mesele kaldı. Sen Ehl-i Beyt’e karşı geldin .Onların yaptıklarına zulüm dedin. Şimdi eğer sen doğru yolda olup ta’ onlar sapık iseler onlara lânet ederek onlardan kendini ayır’ dediler. Çünkü Hariciler Ömer Abdülaziz’in yaptığı işlerde itiraz edecek bir şey bulamadılar. Ancak onların Osman ve Ali ve diğer

bir kısım Eshab'a ve bütün Ümeyye oğulları valilerine lânet etmek gibi kötü bir âdetleri olduğundan Halife Hazretlerini de bu sapık yola düşürmek istediler.

Onun üzerine Halife Hazretleri "Anladım, ¹sizin isyanınız dünya için olmayıp ahiret içindir. Yalnız tuttuğunuz yolda hata ediyorsunuz. Hz. Allah Rasûlünü lânetçi olarak göndermedi ve İbrahim (A. S.) "Kim ki bana uyarsa bendendir. Kim ki asi olursa ya Rabbi sen gafur ve Rahimsin" dedi. Cenab-ı Hak da onlara uymalarını emretti. Ben ise kendi ailemin işlerine zulüm dedim. Bu kadar kötüleme yetişir. Günahkârlara lânet etmek farz değildir. Eğer farz ise sorarım sana ki sen ne vakit Firavuna lânet ettin" deyince Harici "Hatırıma gelmiyor" demesi üzerine Halife "Firavun insanların en kötüsü ve en alçağı iken ona lânet etmemek sana yetiyor da namaz kılan ve oruç tutan aileme lânet etmemek bana niçin caiz olmuyor" dedi.

Harici "Onlar zulümlerinden dolayı kâfir değiller midir" deyince Halife Hazretleri "Kâfir değildirler. Çünkü Rasûl-i Ekrem halkı imâna davet etti. İkrar edenler kabul edildi. Sonra büyük günâh işleyenler hakkında şeriatın verdiği ceza yapıldı" demesi üzerine Harici "Rasûl-i Ekrem halkı Hakkın tevhidinde ve onun tarafından gönderilen ahkâmı kabule davet eyledi" deyince Halife Hazretleri "Kavmimiz şeriatın ahkâmını red ve inkâr etmediler. Fakat bahtsızlıkları dolayısı ile haram olduğuru bilecek bazı işler işlediler ve heva ve heveslerine uyarak israfta bulundular" diye cevap verdi.

Bu yolda sürüp giden bahisler arasında Halife Hazretleri Haricilere "Allah'dan korkunuz ,kelime-i

şahadet getiren kimseler Rasûlüllah'ın yanında canından ve malından emin oluyorlar da sizin yanınızda olmuyorlar ve başka dinden olanlar sizce emîn oluyor" dedi.

Hâsılı Hariciler günahkâr olan Müslümanlara kâfir diyorlar ve hayatta olanlarının öldürülmesine inanıyorlar ölenlerine de lânet edilmesinin lâzım geldiğine inandıklarının yanlışlığını anlatan Halife Hazretlerine karşı diyecek bir söz bulamadılar.

Fakat Yeşküri başka bir bahse sözü getirerek "Bir adam bir milletin başına geçer ve onlara adaletle hareket eder sonra da işi ehil ve lâıyk olmayan bir adama bırakırsa üzerine lâzım olan Allah'ın hakkını yerine getirmiş olur mu" deyince Halife Hazretleri "Olmaz" dedi. Yeşküri "Ya sen Yezid'in Hilâfette hak üzerine bulunmayacağını bildiğin halde bu işi ona teslim edecek misin" dedi. Halife Hazretleri ona cevap olarak "Yezid'i Veliht yapan ben değilim başkasıdır. Benden sonra ise Müslümanlar kendi işlerini görmekte, başkalarının daha çok hak sahibidirler" demesi üzerine Yeşküri "Onu veliaht yaparın yaptığını doğru bulur musun" deyince Halife Hazretleri müdafaadan aciz kâhı ağladı ve "Üç gün sonra geliniz konuşalım" dedi. Gittiler, üç gün sonra geldiler. Asım "Ben senin Hak üzerine olduğuna şahadet ederim" deyince Halife Yeşküri'ye "Sen ne dersin" dedi. O da "Sözlerin çok güzeldir. Fakat bir kere gidip işi lâzım-kilere söyleyeyim. Onların delilleri nedir bakayım" dedi. İş yazışmaya bıraktı.

Fakat Ömer Abdülaziz Hazretleri, Yezid'in veliahtlığı için onları inandıracak cevap bulamadığın-

dan üzülerek "Yezid beni öldürdü. Onun için geçen konuşmada yenildim" diyerek Allah'dan afiv diledi.

ÖMER ABDÜLAZİZ'İN VEFATI

Ömeyye oğullarının ileri gelenleri baktılar ki Ömer Abdülaziz'in Halifelik zamanı uzarsa olabilir ki Yezid'i veliahtlıktan çıkarıp yerine kendisi gibi salih bir adamı veliaht yapar ve iş bütün bütün kendilerinin ellerinden çıkar. İşte bu korku ve düşünce ile onu zehirlemek için bir adam buldular. Çok geçmeden Ömer Abdülaziz zehirlenerek hastalandı.

Kayın biraderi Abdülmelik'in oğlu Mesleme onu yoklamaya gitti. Ömer'in sırtında kirli bir gömlek vardı. Kızkardeşi Fatıma'ya "Emir'ül Mü'mininin esvabını yıkayınız" diye tenbih etti. Ertesi gün gelince gömleğin yıkanmadığını görüp Fatıma'ya "Ben size gömleği yıkayınız diye emretmedim mi" diye azarladı. Fatıma "Yemin ederim başka gömleği yok ki onu giydirip bunu yıkayalım" dedi.

Sonra Ömer Abdülaziz yüz bir senesi Recep ayının çıkmasına beş gün kala Cuma günü kırk yaşında iken Cennete gitti. Allah ondan hoşnut olsun.

ABDÜLMELİK'İN OĞLU YEZİD'İN TAHTA ÇIKMASI

O gün Yezid'e biat olundu. O da hemen Ömer Abdülaziz'in iyi işlerinden kendisine uymayanları değiştirdi. Ne halktan utandı, ne de ahiret sorusundan sakındı.

Yukarıda geçtiği gibi Bestam'ı Harici üzerine memur olunan Cerir'in oğlu Muhammed Haricilerle karşı karşıya Asım ile arkadaşının avdetini beklerlerken Kûfe valisi Yezid'in cülusunu haber alınca onun gözüne hoş görünmek için hemen Cerire, Haricilerle vurması için emir gönderdi. O da harp hareketlerine başladı. Bestam onun bu hazırlığını görünce bir adam gönderip "Aceleye sebep nedir" kararımız gönderdiğimiz adamların dönüşlerini beklemek değil miydi' diye sordu. Cerir'in oğlu "Biz artık siz bu hal üzere bırakamayacağız" diye cevap verdi. Hariciler "O salih adam vefat etmiş olmalıdır" dediler ve karşı koymak için harekete geçtiler.

Haricilerden birkaç kişi öldürüldü ise de Cerir'in oğlu yaralandı ve askerinin çoğu öldü. Geri kalanı da dağıldı. Bestam onları Kûfe'ye kadar kovaladı. Ondan sonra dönüp eski yerine geldi ve gönderdiği adamların dönüşlerini beklemeye başladı. Sonra onlar da gelip işi haber verdiler.

Sonra Yezid Haricilerin üzerine ikibin kişilik bir fırka gönderdi. Bestam Yezid'e ve askerinin başındaki kumandana lânet ederek üzerine hücum etti. Kumandanı ve askerinin birçoğunu kılıçtan geçirdi. Kılıç artıklarından kimisi Kûfe'ye kimisi de Yezid'in yanına kaçtılar.

Sonra Yezid yine bir Serkerde kumandasında ikibin kişi gönderdi. Bestam onu da öldürüp askerini dağıttı ve yerinde kaldı.

Nihayet Yezid kendi kardeşi Mesleme'yi Kûfe'ye gönderdi. O da Haricilerin üzerine onbin asker yolladı. Onlara nisbetle Haricilerin sayısı çok az

iken kanlı bir muharebe de az kaldı Şam askeri de perişan oluyordu. Fakat asker hep bir arada şiddetli bir hücum yaptılar ve Haricileri sardılar. Bes-tam öldü. Askeri de dağılıp perişan oldu.

Yine yüzbir senesi içinde eskiden Irak valisi olan Mühelleb'in oğlu Yezid isyan ederek Basra'ya girdi ve halkı kitap ve sünnete davet etti. Sonra Basra'dan çıkıp Vasıt'a geldi ve yüz iki senesi içinde Vasıt'tan Kûfe'ye doğru hareket etti. Abdülmelik'in oğlu Mesleme ise yüzyirmi bin askerle ona karşı çıktı. Karşılaşan iki ordu muharebe neticesinde Yezid, Mühellebi öldürerek ordusunu perişan etti.

Şurada burada meydana çıkan Hariciler de birer suretle öldürülerek zararları ortadan kaldırıldı.

Şark tarafları böyle karışık bir durumda iken garp ciheti de ihtilâle yüz tutmuştu. Yüzdört senesinde bir İslâm fırkası Kürdistan tarafından hareket ederek Hazer ülkesine girdi. Hazer kabileleri toplandılar ve Kıpçak sahası tatarlarından birçok halk da onlara yardım ederek Müslümanlar üzerine hücum edince İslâm ordusu dağıldı ve büyük telâfat verdi.

Abdülmelik'in oğlu Yezid, zevkine düşkün hayatı bütün eğlence ve şehvetle geçtiği için devlet işlerini düşünmeğe vakti yoktu. Habbabe adındaki cariye-nin güzelliğine ve Sellâme adındaki şarkıcının da sesine aşık olduğu için gece gündüz onlarla meşguldü.

BAZI VEFATLAR VE HİŞAM'IN TAHTA ÇIKMASI

Abdülmelik'in oğlu Yezid zamanında meşhur fakihlerden İmam Mücahit 83 yaşında ve İmam Şabî 77 yaşında hayat dersini hatmettiler.

Yüzbeşinci senede Hz. Ömer'in torunu Abdullah'ın oğlu Abdullah ile diğer oğlu Ubeydullah vefat ettiler. Allah onlara rahmet eylesin.

Yine yüzbeş senesi Şabanında Yezid'in sevgilisi olan Habbabe de öldü. Yezid o kadar üzüldü ki harem dairesine çekilip kimse ile konuşmadı ve bir hafta sonra da yani yüzbeş senesi Şabanının sonunda ölerək sevgilisinin yanına gitti. Veliaht olan kardeşi Abdülmelik'in oğlu Hişam o zaman Rasafe'de idi. Müjdeci hükümdarlık mührü ile asâsını kendisine götürdü. O da hemen Şam'a gelip tahta oturdu.

Yezid, zevkü safaya düşkün olduğundan Ömer Abdülaziz'in yaptığı ıslâhattan kendisine uygun gelmeyenleri kaldırmışsa da başka şeylere dokunmamıştı. Kardeşi Hişam ise ona nisbetle zararı daha ehven bir zattı.

Yüz altı senesi Hac mevsiminde Hişam, Hac kafilesi ile beraber Mekke'ye girerken Ümeyye oğullarından bir vali onun yanına gitti. "Sizin aileriz bu yüksek makamda Ebû Turab'a lânet ederlerdi. Siz de bu âdete uymayacak mısınız" diye aklınca ona nasihat vermek istedi. Emevi hükümdarlarının yüz suyu olan Ömer Abdülaziz bu kötü âdeti kaldırmış olduğundan^c Hişam'ın bu sözden canı sıkıldı. "Biz buraya ancak Hac için geldik. Bir kimseye sövüp saymaya gelmedik" diyerek yüzünü ekşitti ve doğ-

rudan doğruya Hac farzına ait merasime sözü getirdi.

Hişam çok halim selim, ahlâkı güzel, itikadı doğru bir adamdı. Fakat çok tamahkâr ve cimri bir adam olup mal ve para biriktirme hırsına düşkündü. Valileri ona hoş görünmek için mal ve vergi toplamakta şiddetli hareket ederlerdi. Emeviye valileri ve hükümdarlarının aklı fikri mal toplamakta olduğundan bu yüzden rüşvet kapıları da açılmıştı.

Türk hakanı bu sırada İslâm memleketlerine hücum etti. Horasan valisi Eşres bu büyük gaile ile meşgulken Emevi büyüklerinden birinin şikâyeti üzerine yüz onbir senesinde azledildi.

Valilerden Cüneyt evvelce Hişam'ın zevcesine bir mücevher gerdanlık hediye etmişti. Hişam bunu görünce pek beğenmiş olduğundan Cüneyt ona da öyle bir gerdanlık takdim etti. Horasan valisi Eşres aleyhine şikâyet vaki olunca bu fırsat bilinerek Eşres azledilip yerine Cüneyt Horasan valisi oldu.

Cüneyt Horasan'a gitti. Hakanla birçok muharebeler yaptı. Çok zahmetler çekti ve çok tehlikeler atlattı ve birçok da telâfat verdi. Hakan da birçok ileri giderek Semerkant ve Buhara'yı sıkıştırdı.

Cüneyt ise Hişam'ın nefret ettiği Mühellem ailesinden bir kızla evlendiğini Hişam işitince yüz-onaltı senesinde onu azlederek yerine Asım Hilâli'yi Horasan valisi yaptı.

O esnada Horasan eyaleti çok karıştı. Ahalinin büyük bir kısmı hükümet aleyhinde bulunmaya başladı. Asım Hilâli bu iç karışıklığı ortadan kaldırmaktan aciz kaldı. Valiliği bir seneye varmadan

yüz onyedî senesinde azledilerek yerine Irak valisi Halit Kasri'nin kardeşi Eset Kasri Horasan valisi oldu.

Halit ise ikinci Haccac, kardeşi de ona benzeyen bir zalım idi. Halid'in zulmünden dolayı Kûfe ve Musul eyaletlerinde fırka fırka Hariciler tekrar meydana çıkmıştır. Her ne kadar bunların üzerine ordular sevk edilerek hepsi perişan edilmişler ise de Halife askerlerinden de birçok adamlar telef olmuştu.

Bununla beraber onun zulmüne ve tecavüzlerine ehemmiyet verilmüyordu. Kibri, azameti Hilâfet makamının tahammül edemeyeceği dereceye vardığından yüzyirmi senesi içinde Hişam onu azletti. Kardeşi Eset ise evvelce vefat etmiş olduğundan yerine Seyyar'ın oğlu Nasr Horasan valisi tayin edildi.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Yüzyedi senesinde yedi büyük fakihden Yesar'ın oğlu Süleyman, yüz sekiz senesinde de yine onlardan Hz. Ebû Bekir'in torunu ve Muhammed'in oğlu Kasım, yüz on senesinde meşhur fakihlerden ve Tabiîn'in büyüklerinden yaşı seksenyeve ulaşmış olan Hasan Basri ve yine Tabiîn'in büyüklerinden rüya tabirinde şöhret bulmuş ve yaşı seksenbiri olan Siri'nin oğlu Muhammed ve doksanbir yaşında bulunan meşhur şair Ferezdak ve meşhur fakihlerden Şam'ın büyüklerinden İmam Mekhûl ve yüz onyedî senesinde Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın azatısı ve talebesi olan meşhur Hadis âlimlerinden Nafi vefat ettiler. Allah hepsine bol bol rahmet etsin.

Hız. Zeyn-el-Abidin'in oğlu İmam Muhammed Bakir yüz onaltı veya yüz onyedı bir rivayette de yüz onsekiz senesinde vefat etti ve oğlu İmam Cafer Sadık yerine geçti.

Abbasi devletinin kurulmasını hazırlayanlardan Muhammed'in babası Abbas'ın torunu ve Abdullah'ın oğlu Ali de yüz onsekiz senesinde vefat etti.

Antakya büyüklerinden meşhur Battal Gazi ki daima Rumlarla muharebe ederdi yüzyirmi iki senesinde yine Rumlarla yaptığı cenkte şehit olmuştur. Onun muharebelerini bildirir bir kitap yazılmıştır.

Ömer Abdülazız'ın zamanında Basra Kadısı tayin edilen Zekâ ve dirayetiyle tanınan Muaviye'nin oğlu Eyas da yüz yirmiiki senesinde hayat kitabına kapamıştır.

Tablîn'in büyüklerinden ve muhaddislerin ileri gelenlerinden İmam Zühri yüzyirmi dört senesinde vefat etmiştir. İlk Hadis kitabı yazarı odur.

Yüzyirmi sekiz senesinde de meşhur hafızlardan Asım ve yüzotuz senesinde İmam Malik Hazretlerinin hocalarından Tablîn'in büyüklerinden Medine fakihı olan İmam Fûrucun oğlu Rebia ve otuzbirde Mu'tezilenin reisi olan Ata'nın oğlu Vasil vefat etmişlerdir.

ZEYD VAK'ASI

Zeyn-el-Abidin'in oğlu zeyd, İmam Muhammed Bakir'in kardeşi olup, Zeyd kendisine "Sen imamete herkesden daha çok lâıksın hakkını iste" diye onu isyana teşvik ettikçe Muhammed Bakir de "Babamız Zeyn-el-Abidin hepimizden daha haklı ve daha lâıyk

iken İmamet davası ile isyan etmedi" diyerek onu sustururdu. Bir de Zeyd Mu'tezilenin reisi olan Ata'nın oğlu Vâsıl'dan ders okuduğu için Bakir onu Mu'tezile mezhebine meyl etmekle suçlardı.

Muhammed Bakir'in vefatından sonra meydan, kardeşi Zeyn-el-Abidin'e kaldı. Yüzyirmi bir seresinde Halifelik davasına kalktı ve Kûfe'de gizlenerek halkı kendisine biate çağırdı ve Kûfe ahalisinden de gizlice pek çok adam kendisine biat etti.

Hükümet bunu haber alınca Zeyd'i şiddetle aramağa başladı. Bu sırada şia taifesi reislerinden olup Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'i tanımayan bir gürûh onun huzuruna çıkıp "Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne dersin" dediklerinde "Allah onlara rahmet etsin. Ailemden onlar hakkında hayırdan başka bir şey işitmedim. Bu hususta en kuvvetli söyleyebileceğim söz şudur. Hz. Peygamber'in Halifeliğine biz başkalarının daha lâayık iken halk bize mani oldu. Fakat bu da insanı küfre götüren bir şey değildir. Onlar da adalet ettiler. Kitap ve sünnetle iş gördüler" deyince "Hak imam geçti Yani İmam Bakir vefat etti ondan sonra bizim imamımız onun oğlu Cafer Sadık'tır" diyerek Zeyd'den ayrıldılar o da onlara Rafızı dedi.

Bu suretle Zeyd'e bağlananlar azaldı. Hükümet memurları ise sıkı sıkıya Zeyd'i arıyorlardı. Yüzyirmi iki senesinde Zeyd Hazretleri Kûfe'de isyan ve üzerine gönderilen Şam askerine galebe çaldı. Fakat başına bir ok saplanmakla vefat etti .

Oğlu Yahya kaçarak Horasan tarafına gitti. Bel şehrinde bir zatın yanında saklanarak Halifelik davası için fırsat gözetmeye başlamıştı.

HIŞAM'IN VEFATI VE ZEYD'İN OĞLU YAHYA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

Yüzyirmi beş senesi Rebiülevvelin başlarında Abdülmelik'in oğlu Hişam vefat etti. Ondokuz sene dokuz ay yirmibir gün olan Halifelik müddeti içinde o kadar çok mal toplamıştı ki kendinden evvel gelen hükümdarlar içinde o kadar mal toplayan yoktu. İbret alınacak vak'alardandır ki Hişam'ın vefatında Veliht olan Abdülmelik'in torunu ve Yezid'in oğlu Velid, saray dışında bulunup ancak kâ-tibi İyas Hişam'ın yanında idi. Hişam ölünce İyas bütün hazineleri ve anbarları mühürledi ve Hişam'ı yıkamak için adamları su ısıtmak üzere bir kazan istedikleri zaman vermedi. Onlar da komşulardan ariyet bir kazan alıp su ısıttılar ve kefen bulunmadığından dolayı Hişam'ın kölesi Galib onu kefenledi.

VELİD'İN HALİFELİĞİ

Hişam'ın vefatı üzerine Abdülmelik'in torunu ve Yezid'in oğlu Velid tahta çıktı ve Hişam'ın biriktirmiş olduğu sayısız malları ele geçirerek tam bir miras yedi gibi yaşadı.

Bu sırada Zeyd'in oğlu Yahya meydana çıkıp Horasan valisi tarafından üzerine gönderilen askerle şiddetli bir muharebe yaptıysa da nihayet okla vuruldu, adamları da dağıldı.

Velid tahta çıktıktan sonra alışmış olduğu fıkura ve fuhşiyata dalarak hayat sürdüğü gibi ayrıca haram olan şeyleri helâl sayma derecesinde açıkça hareketlere başladığından akrabası onun din-den çıktığını etrafa yaydılar.

ABDÜLMELİK'İN TORUNU VE VELİD'İN OĞLU YEZİD

O sırada Velid'in amcazadesi olan Abdülmelik'in torunu ve Velid'in oğlu Yezid isyan ederek ve halk da ona uyarak yüzyirmi altı senesi Cemaziye! ahirinde Velid'i tahtdan indirdiler. Sonra öldürerek yerine Yezid'i geçirdiler.

Bu suretle hükümetin kuvveti zayıflayarak yer yer isyanlar ve ihtilâller çıktı ve Emeviyye devleti büyük sarsıntılar geçirmeğe başladı.

Velid'in öldürülmesi üzerine Humus ahalisi isyan ederek Yezid'e biat etmediler ve yapılan muhabere sonunda mağlup olarak itaate mecbur oldular. O sırada Filistinliler de isyan etmekle birçok döğüşler ve muharebeler oldu ve fesat ve fitne zorlukla bastırılabilirdi. Her nerede isyan ve karışıklık çıksa Emeviye devleti asileri Şam askeri ile terbiye ediyordu. Fakat Şam'da böyle ihtilâf ve ihtilâl çıkınca diğer vilâyetlerde hükümetin nüfuzuna büyük bozukluklar geldi. Bundan dolayı Yemame'de karışıklıklar çıkarak birçok çarpışmalar oldu. Irak tarafında da aynı karışıklıklar ve çekişmeler devam etmekte idi.

İşte o sırada Horasan valisi Seyyar'ın oğlu Nasr azledilerek yerine başkası tayin olunduysa da Nasr yerine geleni kabul etmek istemediğinden ister istemez kendisi yerinde bırakıldı. Fakat Horasan'da da ihtilâl çıktığı için ahalinin bir bölümü Nasr'a açıkca karşı koydular.

O zaman Mağrip tarafları da türlü türlü ihtilâllere tutuldu. Fakat Şarkın ehemmiyeti daha çok olduğundan devletin garp tarafına bakmaya vakti yoktu.

ABDÜLMELİK'İN OĞLU VE VELİD'İN TORUNU İBRAHİM'E SONRA DA MERVAN'IN TORUNU VE MUHAMMED'İN OĞLU MERVAN'A BİAT OLUNMASI

Hakem'in oğlu Mervan'ın torunu olan ve El-Cezire valisi bulunan Mervan'ın torunu Muhammed'in oğlu Mervan Velid'in oğlu Yezid'e karşı çıkmıştı. Mektuplaşarak henüz araları bulunmuş iken Yezid yüzyirmi altı senesi Zilhiccesin'de öldü. Kardeşi Velid'in oğlu İbrahim'e biat olunduydu da daha herkes tarafından biat olunmadığı için kendisine bazan Halife bazan da Emîr deniyordu. Muhammed'in oğlu Mervan, onun aleyhine isyan edip te galebe çalınca İbrahim Hilâfetten istifa ederek bir tarafa çekildi ve yüzyirmi yedi senesi başlarında Mervan'a biat olundu. Sonra İbrahim de gelip ona biat edince ihtilâf ortadan kalktı.

Muhammed'in oğlu Mervan, çok çalışkan mihnet ve meşakkatlere dayanıklı bir adam olduğundan kendisine Mervan-ı Hımar denmiştir. Çok cesur gayretli ve ihtiyatlı idi. Fakat Emeviye devletinin zayıflaması ve yıkılması zamanına tesadüf ettiği için kendisinin bu gayretleri ve ihtiyatları bir netice vermemiştir. Zamanında Abbasi emîrlerinden olan ve Zümre'nin kumandanı bulunan Ebû Müslim isyan ederek devlet-i Abbasiye kurulmuş, kendisi de Emeviye Halifelerinin sonuncusu olmuştur.

Emeviye devletinin mahvolması sebepleri ile Abbasiye devletinin kuruluşunu ayrı bir fasılda izah edeceğiz.

ABBASI DEVLETİ

ÖNSÖZ

Kitabın bundan evvelki kısımlarından anlaşılacağı gibi Arap kabilelerinin en şerefli olan Kureyş kabilesi on kola ayrılmış olup bunlardan Abd'î Menaf torunu ve Haşim oğlu Abd'ül Muttalib oğulları ve Abd'î Menaf'ın torunu Abd'î Şemsin oğlu Umeyye oğulları diğer kolların hepsinden daha çok itibar sahibi idiler. Öteki kollar bu iki kolun başında bulunmayı kabulde hiç çekinmezlerdi .

Emevilerin sayısı çok olduğundan ona göre kavim ve kabile gayreti de fazla idi. Fakat Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu bulması ve meşhur Fil sencesinde Mekke'nin reisi olması gibi sebeplerden dolayı Haşimilerin şan ve şerefi artmıştı. Haşim Kureyş'in en şerefli ve en kuvvetli olan bu iki kolun başa geçmek hakkını aramak üzere bir birine rakip olagelmışlerdir. İkisi birleşince öteki kollar da onlara uyarlardı.

Hız. Muhammed'in Peygamberliği Haşimoğulları içinde çıktığı çıktığı için Haşimilerin şeref ve itibarı arttı ve kavmi kabile gayreti gütmek yerine İslâm kardeşliği öne geçti. Hicretten sonra Ensar da kavim ve kabile gayretini bırakıp bu kardeşliğe girince İslâm'ın şan ve şöhreti arttı .

Hicret sırasında Benî Haşim'in çoğu Medine'ye hicret ettiğinden Mekke Abd-iş-Şems oğullarının elinde kaldı ve Bedir gününde onların büyükleri ölünce Emevilerden Ebû Süfyan Mekke'nin reisi oldu.

Mekke'nin fethinde Ebû Süfyan ile oğulları Müslüman oldular .Artık kavim ve kabile gayreti arkada kalmış olduğundan onlar evvelce İslâm olanların şeref ve meziyetinden geri kaldılar. Ebû Süfyan ise Peygamberlik güneşinin Haşim oğulları kolunda doğması dolayısı ile onların üstünlüğünü ve Ümeyye oğullarından sayıca az olan diğer sekiz kolun üstünlüğünü çekemezdi. Bundan dolayı Teym'den Hz. Ebû Bekir'e biat olunduğu zaman Teym oğullarının sayılarının azlığından bahsederek Hz. Ali'ye biat etmek istemişti. Fakat Hz. Ali kabul etmedi.

Hız. Ebû Bekir de Adiy oğullarının nüfuzunun azlığına bakmayıp bu koldan olan Hz. Ömer'in İslâm'daki önceliğine, haysiyetine, iktidarına ve ehliyetine bakıp onu veliaht yaptığı zaman önce biat eden Hz. Ali idi.

Hız. Ömer'in vefatında, Halife seçimi şura'ya havale edildiği için danışma sonunda Halifelik Ümeyye oğullarından olan Hz. Osman ile Haşim oğullarının en faziletlisi olan Hz. Ali arasında döndüğü için Hakem olan Avf'ın oğlu Abdurrahman'ın, Osman'ı tercih etmesi de Ümeyye oğullarının çokluğuna bağlı değildi. Çünkü kavim kabile gayreti artık bırakılmış ve unutulmuştu.

Hız. Osman'ın Halifeliği zamanında akrabası olan Emevi valileri çok yüz buldular. Büyük memuriyetleri ellerine geçirdiler. İşlerini kötüye kul-

landılar. Haşim oğulları bu hallerden hoşnut olmadılar. Abid ve zahit ve hafızlar zümresi ise Hz. Osman'a itiraz etmekte idiler.

İşte o sırada Şia taifesi çıkarak Halifeliğin Haşim oğullarına mahsus bulunduğu itikadını güderek halkı Hz. Osman aleyhine kışkırttılar. Bu suretle büyük bir fitne çıkarak zorbalar Hz. Osman'ı şehit etti. Bunun üzerine Hz. Ali'ye biat olundu.

Fakat Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye Şam'da bir sancak beyi iken Hz. Osman'ın Halifeliği zamanında bütün Suriye tarafına vali olup pek çok servet ve kuvvet kazanmış ve bütün Emeviler ve kaçanlar onun başına toplanmış olduğundan Hz. Ali'ye biat etmek istemedi.

Sıffiyın muharebelerinin sonunda Hakem usulüne karar verilince zahitlerden ve hafızlardan bir kısım o kararı reddederek Hz. Ali aleyhine isyân ettiler. Hz. Ali çok zaman bu Haricilerle uğraştı. Nihayet bir Harici onu şehit edince oğlu Hz. Hasan'a biat olundu. Fakat o zamana kadar Muaviye Şam'da yerleşmiş ve kökleşmiş ve halk da kavmi kabile gayreti davasına dönmüş olduğundan Muaviye Irak üzerine yürümekle yukarıda geçtiği gibi Hz. Hasan Hilâfetten istifa edince bütün halk Muaviye'ye biat eylemiştir.

Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye işte bu suretle Şam'da ezici ve kuvvetli bir devlet kurdu ve Emirlerini bütün İslâm memleketlerinde yürüttü. Fakat iki taife ona karşı çıktı. Biri hem Osman'a, hem de Ali'ye kızıyorlardı. Bu Havariç gürûhu idi. Öteki de Hz. Ali'yi sevmekte ileri gidiyordu. Bu da Şia taifesi idi. Muaviye Haricileri zor kuvveti ile ezmekte

Haşim oğullarını da güzellikle ve hoşlukla idare etmekte idi.

Oğlu Yezid'in zamanında çıkan Kerbelâ faciası üzerine Müslümanlar Emeviye devletinden nefret ettiler. Yezid ölünce yerine oğlu küçük Muaviye geçti işe de Muaviye halkın kendi kabilesinden nefret ettiğini görünce Halifelikten istifa etti ve bir köşeye çekildi ve çok geçmeden öldü ve Emeviye devletinin birinci kısmı olan Süfyaniye şubesi onunla sonbuldu.

O zaman Mekke'de Zübeyr'in oğlu Abdullah'a biat olunup yalnız Şam kıt'ası dışarda kalmıştı. Şamlıların da birçoğu Zübeyr oğluna uymuşlar iken muhalif gürûh galebe çalarak Hakem'in oğlu Mervan'a biat ettiler. İşte Emeviye devletinin ikinci kısmı olan Mervaniye şubesi bu suretle meydana çıktı. Fakat Mervan Halifelik işinde tamamiyle müstakil olamadı. Sonra oğlu Abdülmelik yerine geçerek Zübeyr'in oğluna galebe etmiş ve tam istiklâli ele geçirmişti.

Abdülmelik'in hükümeti zalim bir istibdad idaresi idi. Yusuf'u Sakafi'nin oğlu Haccac gibi bir zalimi halkın başına belâ etti. Bütün şark mıntıkasını onun eline teslim etti. Baş kaldıranlar ve Hariciler çoğaldı. Haccac da durmadan harb ve darbla meşgul oldu. Şiiler perde arkasında gizlenen gizliye fırsatı beklemeye başladılar.

Sicistan valisi olan Eş'as-ı Kindi'nin torunu ve Muhammed'in oğlu Abdurrahman Haccac'a karşı çıkıp ve ordusu ile gelip Faris ve Irak'ı aldı ve Haccac'la defalarca muharebe etti. Yanında asker ve ahali deni ikiyüzbin kadar adam toplandı. Irak'm

birçok alimleri ve fakihleri de beraberdi. İçlerinde büyük müctehid alimler vardı. Seksen iki senesinde birleşerek Abdülmelik'e karşı Abdurrahman'a biat ettiler.

O zamana kadar Halifeler hep Arap kabilelerinin en şerefli olan Kureyş kabilesinden olup Kureyş'den olmayan bir Emir'in Halifelğe seçilmesi hatırdan geçmezdi. Abdülmelik'in istibdatından ve Haccac'ın zulmünden halk o kadar usanmışlardı ki Yemen kabilelerinden bir küçük kabile olan Kinde kabilesi reislerinden birine biat ediverdiler. Abdülmelik ise bir taraftan Şam'dan asker göndererek Haccac'a yardım ediyordu. Nihayet Haccac galip gelerek Abdülmelik Hilâfet makamında kaldı.

Abdülmelik'in oğlu Velid'in zamanında birçok yerler fethedildi. Birçok hayrat hasenat yapıldı. İslâm ülkesi çok genişledi. Fakat Haccac'ın şarktaki zulümleri ve tecavüzleri devam ediyordu. Birtakım Eshab ile ulema ve müctehidlerin büyüklerine yapmadığı cevr-ü cefa kalmadı. Nihayet Irak'ın fakihlerinin en büyüğü ve salihlerinin önde gideni Cübeyr'in oğlu Said gibi kıymetli bir zatı öldürdü. Ondan sonra kendisi de rahat yüzü görmedi. Çok geçmeyip öldü. Ardından da Velid göçtü.

Onun yerine geçen kardeşi Abdülmelik'in oğlu Süleyman ötekilere bakıldıkça daha insafli ve alice-naptı. Fakat o da ilimlerin gizlediklerini bilen içi dışı tertemiz Ebû Haşim Ali'yi rakip görerek zehirletti. Bu vak'ada Emevîler aleyhinde bir Abbasi'ye devleti hazırlığına sebep oldu.

Süleyman'ın vefatında amcazadesi Ömer Abdülaziz Halife olunca Hulafâ-i Raşid'in yolunda adalet

yapmaya başladı. Birçok bid'atları ortadan kaldırdı. Şam ahalisinden başka bütün İslâm memleketleri ahalisi Emeviyye devletinden nefret ederek onun mahvolmasını isterlerken onun güzel ahlâkı halkın fikrini rahata kavuşturdu ve Emeviye devletinin kalması hakkında güzel ümitler verdi. Fakat kötü işlere alışmış olan Ümeyye oğullarının valileri ve ileri gelenleri onun tuttuğu adaletli yoldan hoşnut kalmayarak akrabası kendisini zehirledi.

Onun yerine geçen Abdül Melik'in oğlu Yezid ise hava ve hevesine uymuş bir adam olduğundan varını yoğuru ve ömrünü zevki sefa uğrunda harcadı.

Onun yerine geçen Abdülmelik'in oğlu Hişam oldukça zararsız bir adamdı. Fakat mal toplamaya düşkün pek haris bir adamdı. Valileri ve yakınları da ona yaranmak için mal toplamak hususunda şiddetli yürüyorlardı. Hasılı o zaman Emevilerin mal biriktirmekten başka düşünceleri yoktu. Hırslarının derecesini göstermek için o zaman meydana gelen ihtida vak'alarını yani Müslüman olma vak'alarını anlatalım.

İHTIDA BAHİSLERİ

Ömer Abdülaziz zamanında ihtida edenler çoğaltı. Hususu ile Horasan ahalisinden pek çok adamlar Müslüman oldu. Cizye geliri haylice azaldı. Fakat bazı kimseler tarafından "birçok halk Cizyeden kurtulmak için takım takım Müslüman oluyorlar, onları sünnet ederek imtihan et" diye Horasan valisi Cerrah'a haber gönderildi. O da Müslüman

olanların sünnet edilerek imtihan edilmeleri için Ömer İbn-i Abdülaziz'den mücade istedi. Ömer Hazretleri verdiği cevapta: "Allah-ı taâlâ Hz. Muhammed (A. S.) insanlara doğru yola davetçi gönderdi. Yoksa sünnetçi olarak göndermedi" diye yazmıştı. Sonra onu Şam'a çağırarak azletti. Yerine başka vali tayin etti.

Yüziki senesine Afrika Emiri olan Ebû Müslim'in oğlu Yezid devlet idaresine giren ve Müslüman olmayan tabakadan Müslüman olup ta şehirlere gelip yerleşen mühtedileri köylerine geri göndererek ve Müslüman olmadan veregeldikleri Cizreyi eskisi gibi toplamaya başlayınca halk ayaklanıp Yezid'i öldürdüler ve kendinden evvelkini onun yerine tayin ettiler ve o zaman Halife olan Abdülmelik'in oğlu Yezid'e de "Biz senin itaatından dışarı çıkmadık, fakat Ebû Müslim'in oğlu Yezid bizim hakkımızda Allah'ın ve Müslümanların hoşnut ve razı olmayacağı zulümleri yaptı. Biz de onu idam ederek senin eski valini onun yerine getirdik" diye arz ettiler. Yezid de "Ben de onun yaptığına razı değilim" diye cevap yazdı ve ahalinin tayin ettiği valiyi yerinde bıraktı. Fakat ahali bundan yüz bulduğundan hükümet kuvveti sarsılmış oldu.

Hişam'ın Hilâfet zamanında ve yüz on senesinde Horasan valisi Eşres, Maverâünnehir analisini İslâm dinine davet için Tarif'in oğlu Salih ile İmran'ın oğlu Rebi'i memur edince, Tarif'in oğlu: "Ben bu vazifeyi yaparım, ancak o şartla ki, Müslüman olanlardan Cizye alınmaz" dedi. Bu ise, şariatın icabından olduğundan, Eşres, kabul etti. Bunun üzerine Tarif'in oğlu ile İmran'ın oğlu Semerkant'a gittiler

ve halkı dine davet ettiler. Semerkant tarafındaki pek çok halk İslâm dînine girdiler. Fakat beylik varidatın azaldığı Semerkant Defterdarı tarafından bildirilmekle Eşres, hemen Semerkant valisine gönderdiği emirnamede “Maveraünnehir ahalisinden bir çoklarının Müslüman oluşları, onların Cizyeden kendilerini kurtarmak için olduğu haber verildi. Sen sünnet olan, namaz kılan ve Kur'an'dan bir sûre okuyan kimselere bak; Cizyeyi ancak onların üzerinden kaldır” diye emir verdi.

Yine Semerkant'tan Eşres'e: “Birçok halk Müslüman olup, mescitler yaptılar, ne yapalım” diye bildirilince: “Şimdiye kadar harac aldığınız adamlardan yine haracı alınız” diye emirname gönderdi.

Bunun üzerine Ömer Abdülaziz'in talimatına aykırı olarak İslâm'a girenlerden Cizye alınmaya başladı. Onlar da vermek istemediler, yedibin kadar Müslüman, Semerkant tarafında toplandılar, onlara zatlar onlara yardım için onlarla birleştiler. Son- etrafında halkın toplanmasına açlısan davetçiler ra Eşres tarafından gönderilen asker ile İslâm dînine girenler sıkıştırılınca, birçoğu dinden çıkarak kaçtılar ve Türk Hakanının amânına girdiler.

Hakan ile büyük bir muharebe kapısı açıldı. Arab'ın eşrafından pek çok kimseler telef oldu. Sonunda Hakan, İslâm memlekétlerine geçerek. Semerkant ile Buhara'yı sıkıştırmaya başladı. Halbuki Hicret'in yüzüncü senesinden beri Abbasiler etrafında halkın toplanmasına çalışan davetçiler, yani Ali'nin oğlu Muhammed Abbasi'nin hazırladığı davetçiler, Horasan'da gizlice halkı Emeviye devleti aleyhine kışkırtıyorlardı.

O sırada Eşres azledildi. Fakat yerine tayin edilenler de, iç ve dışta meydana gelen karışıklığın uhdesinden gelediler.

Nihayet Horasan valisi olan Seyyar'ın oğlu Nasır, âlim, fâzıl bir zat olup, Ömer Abdülaziz'in tenbihlerine uyarak, yukarıda Eşres'in muhtedilerden aldığı haracı kaldırdı ve heyecana gelen halk efkârını bir dereceye kadar dindirdi ve Maverâünnehir seferleri ile meşgul olmaya başladı.

Horasan ahalisi, gizlice yapılan Abbasi davetine uymakta olduklarından, dış muharebelerle uğraşacak zaman değildi.

Şark memleketleri böyle karışık bir halde iken, garbda da türlü türlü ihtilâller oluyordu. Tanca valisi hafif - meşreb bir adam olup, Berberiler'in Müslüman clanlarını esir sayarak, beşte birini devlet hesabına boyunduruğa alınca, yüzonyedi senesinde ahali ayaklanmıştı. O sırada Hariciler zuhur edip, işlerinden Ukkâşe adında biri, Emir-ül Mü'minin sıfatını takınmış olduğundan, Hişâm oraya külli-yetli asker göndererek, şiddetli muharebeler yapılmış ve iki taraftan hesabsız adamlar telef olmuştu.

Emevilerin böyle doğuda ve batıda görülen lâ-yıksız muamelelerinden dolayı Emeviye devletinin kadr-ü kıymeti günden güne düşmekteydi. İşte bu haller, Abbâsiler tarafından yapılan davetlere sürüm verdi.

ŞTİLER'DEKİ İMAMET FIKRI

İlm-i Kelâm ulemasından bir çoğuna göre, Halifelik gibi, imâmet de din ve dünya işlerinde başa

geçmek demektir. Bu suretle halkın işlerini görmeyi üzerine alan kimseye İmâm-ül Müslimin yani Müslümanların önderi ve Halife-i Seyyid-ül Mürselin yani, Peygamber'lerin efendisinin Halifesi denir ki, halk arasında hakkı korumak, yol emniyetini üzerine almak ve hudutları korumak ve bütün Müslümanların işini görmekle vazifeli kimse demektir.

Rasûl-i Ekrem'den sonra dört Halife, bu suretle Halife ve İmam olmuşlardır. Fakat gizli ve bir köşeye çekilmiş olan kimse, her ne kadar istenen şartları hâiz olup, imamete de lâıyk olsa, bizzat halkın işlerini görmek için seçilmedikçe, ona bu manada imam ve Halife denilmez. Amma kelime ve lûgat bakımından kendisine her uyulan kimseye İmam denir.

Fakat Şiiler, Halife ile imamın arasını ayırıp, imamın mâsum, Haşimi ve Alevi olması gibi bazı şartları ileri sürerler ve: "İmamın bizzat ümmet'in işlerini görmesi şart değildir" derler. Şu hale göre, Hilâfet ile imânet ancak Hazret-i Ali ile oğlu Hazret-i Hasan'da toplanmıştı. Hazret-i Ebû Bekir, Ömer, Osman'da yalnız Halifelik vardır, imâmet yoktur. Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hüseyin'de de imâmet vardır, Hilâfet yoktur.

İmâmet bahsinde Şiiler, pek çok fırkalara ayrılmış olup, aralarında birçok ihtilâflar vardı.

Zeydiyye fırkası Hazret-i Ali'yi bütün Eshab'ın üzerine takdim ederler. Bununla beraber efdâl varken, efdâl sayılanın Halifelliğini kabul ederler ve bu suretle Hazret-i Ebû Bekir ile Ömer'in Halifeliklerini tasdik ederler.

Geçen bahislerde söylendiği gibi, yüz yirmi iki senesinde Zeyn-el-Abidin'in oğlu Zeyd, bir sene sonra da oğlu Yahya öldürülmüşlerse de Zeydiye mezhebi bugüne kadar devam etmiştir, hâlâ Yemen'de San'a ve etrafındaki ahali bu mezhebdedirler.

Fakat Şeyhayn denen Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer'in Halifeliğini kabul etmeyen Şiiler vardır ki, onlara Rafiziye ve İmamiye denir. Onlar da İsnâ Aşeriye ve İsmailiye fırkalarına ayrılırlar.

İsnâ' Aşeriye fırkası, imameti 12 zat için kabul ederler. Ki, onlar da Hazret-i Ali oğulları Hasan ve Hüseyin, sonra Hüseyin'in oğlu Zeyn-el-Abidin ve Zeyn-el-Abidin'in oğlu Muhammed Bâkır, Muhammed Bâkır'ın oğlu Cafer-i Sâdık, Cafer-i Sâdık'ın oğlu Musa Kâzım ve Musa Kâzım'ın oğlu Ali Rıza ve "Cevat" 'diye tanınan Ali Rıza'nın oğlu Muhammed Naki ve Muhammed Naki'nin oğlu Ali Naki, Ali Naki'nin oğlu Hasan Askeri ve en sonra da Hasan Askeri'nin oğlu Mehdi'dir.

Bu oniki imamın beşincisi olan Muhammed Bâkır'ın vefatı daha önce geçmişti, ötekiler de bundan sonra yazılacaktır.

Bunların onikincisi olan Muhammed Mehdi, yerinde anlatılacağı gibi, küçükken Samerra'da kaybolmuştur. İsnâ Aşeriye fırkası yani onikiler fırkası, onun o zaman gizlendiğine ve hala yaşamakta olduğuna inanıp, bir gün meydana çıkacağını beklerlerdi. İran ahalişi hala bu mezhebdedirler.

İsmailiye fırkası: "Cafer-i Sâdık'tan sonra imamet, onun büyük oğlu İsmail'e geçmesi lâzımdır. İsmail ise, babasının sağlığında öldüğü için, imamet onun oğlu Muhammed'e ve ondan da evlâdına geç-

ti" derler ve İsmailiye'nin İmamları Mektum gizli ve kapalı olduğu için, bu İsmail'in oğlu Muhammed'e, Muhammed Mektum derler. İsmailiye'nin itikatları ilhâda, yani dinden çıkmaya sebep olacağı için, başkasından gizli olduğundan, onlara Batıniye derir.

Bunlar da ikiye ayrılır. Bir fırkası İmameti Muhammed Mektum'dan oğlu Cafer-i Musaddik ve onun da oğlu Muhammed-ül Habîb ve onun da oğlu Mehdi'nin oğlu Abdullah'a kadar çıkarırlar. Bunlar Afrika'da bir şia devleti teşkil eden Ubeydiyyun'dur. Diğer fırkası da İmameti Muhammed-i Mektum'un torunu Ubeydullah'ın oğlu Yahya'ya kadar çıkarırlar. Bunlar Karamita'dan, bir taifedir. Bunlar da onların uydurmalarındandır. Çünkü, Muhammed Mektum'un Ubeydullah adında bir oğlu olduğu bilinmemektedir.

İmamiye'nin bir fırkası da "Hazret-i Ali'den sonra imam, onun oğlu Muhammed Hanife'dir, ve yaşamaktadır ve beklenen Mehdi odur" derler. Bazıları da: "İbn-i Hanife'den sonra İmamet Hazret-i Hasan ile Hazret-i Hüseyin'in evlâdına geçmiştir" diye itikat ederler.

Bazılarına göre de Muhammed Hanife'den sonra İmamet, onun oğlu Ebû Hâşim Ali'ye geçip, o da yukarıda işaret edildiği gibi ve bundan sonra da izah edileceği üzere, İmameti Ali'nin oğlu Muhammed Abbasi'ye vermekle o da, etrafa dağetciler gönderip, halkı gizlice Abbasi oğullarına davete başlamıştır.

ABBASİ OĞULLARINA DAVETİN YAYILIŞI

Daha önce geçtiği gibi, Muhammed Hanife'nin oğlu Ebû Hâşim Ali 99 senesinde Şam'dan Hicaz'a dönerken, Hamime köyünde zehirlenerek vefat ettiği zaman, İmameti Abbas oğullarından Ali'nin oğlu Muhammed'e bırakmış, ondan sonra Halifeliliğin Abbas oğullarına geçeceğini söylemiş ve bu hususda yapılması lâzım gelecek şeyleri de anlatmış ve bu sırrın gizli tutulmasını da tenbih etmişti. Irak ve Horasan ahalisinden yanında bulunan Şia taifesine de Hilâfet'in Abbasilere geçeceğini haber vermiş ve bundan sonra Ali'nin oğlu Muhammed'e baş vurulmasını tavsiye etmişti.

Bunun üzerine Abbas oğullarından Ali'nin oğlu Muhammed, Hicret'in yüzüncü senesi içinde etrafa davetçiler göndermişti, fakat bu davetçiler hükümetten çekindikleri için, gizlice davete başladılar ve imamlarını ele vermemek için de onun ismini açıklamayarak Rasûl-i Ekrem'in soyundan Rıza'ya biat etmek üzere halkı davete başladılar ve İmam Ali'nin oğlu Muhammed için 12 nakib, sonra da 70 kişi seçtiler. Muhammed Ali de onlara hususi talimat gönderdi.

Âl-i Muhammed'den Rıza sözü kapalı bir tâbir ise de, halka, hususiyle Emevilerden nefret etmiş olanlara hoş geldiği için, halk gitgide bu çağırışı kabul eder oldular.

Yüziki senesi içinde bu davetçilerden bazıları, Horasan'da yakayı ele verip, tutulup, hapsedilmişlerse de, kendilerinden bir ip ucu alınamadığı için,

bazı büyükler tarafından şefa'at edilmekle hıristen çıkarıldılar.

Yüzdört senesinde Abbasilerden İmam Muhammed Ali'nin Saffah adındaki oğlu henüz doğmuştu ki, Abbas oğullarından bir kısım davetçi Hamune'ye gelmişlerdi. Muhammed Ali, oğlu Saffah'ı, onbeş günlük iken çıkarıp, ve onlara gösterip: "İşte imamınız budur, iş onun elinde tamam olacaktır, siz de o zamana yetişip, düşmanlarınızdan intikam alacaksınız" demiş, onlar da Saffah'ın ellerinden öpmüşler ve Horasan'a dönmüşlerdi.

Bu suretle Abbas oğullarının daveti, şarkta yayılmakta iken; İmam'ın Alevî olmasını şart koşan şiiler, Abbas oğullarına biati kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh, İmam Muhammed Ali 109 senesinde Ebû Muhammed Ziyad adındaki zatı davetçi olarak Horasan'a gönderirken, ona talimat verdiği sırada: "Nişabur'lu Galib adındaki adamdan sakın, çünkü o, Hazret-i Fatıma evlâdını sevmekte çok ileri gitmiştir" diye nasihat etmişti.

Ebû Muhammed Ziyad, Horasan'a gidip, Ümeyye oğullarının zulmünden bahsedince, Galip de onların aleyhinde bulunmuş olduğundan, ikisi birlikte görüşüp konuşmuşlarsa da, Hazret-i Ali sülâlesi ile, Hazret-i Abbas sülâlesinden hangisinin efdâl olduğuna dair bahis ederek ayrılmışlardır.

Abbasiye daveti işi, günden güne artmaktaydı. Her ne kadar Ebû Muhammed Ziyad, bazı arkadaşları ile beraber hükümet tarafından tutulup, öldürüldüyse de, onların yerlerine başkaları geçip, bu çağrı devam edegelmiştir.

Yüzon senesinde Muhammed Ali ,Horasan'a bir kısım davetçi gönderip, içlerinden bazıları tutulup, öldürüldüyseler de, ötekiler vazifelerine devam etmişler ve işin ehemmiyeti gittikçe artmıştı.

Yüzonaltı senesinde Horasan ileri gelenlerinden Süreyc'in oğlu Hâris ,adında biri, Emeviye Devleti aleyhine ayaklanarak, siyahlar giydi ve halkı kitab ve sünnete ve Abbasi davetçilerinin davet ettiği Muhammed soyundan Rıza'ya çağırdı. Belh'e gidip, başına 60 bin kadar adam topladı ve Horasan vilâyetinin bir kıtasını elde etti. Horasan valisi tarafından birçok asker gönderilince, Taharistan'a gitti ve Türk hakanı ile birleşti. Horasan Emirliği, bir taraftan iç karışıklıklarıyla uğraşırken, bir taraftan da hakan ile muharebeye mecbur oldu.

İşte o sırada bu Abbasi davetçilerinden birçoğu ele geçirilip, bazıları öldürülmüşse de, çoğu kabilelerinin hatırı sayılarak, salıverilmişlerdir.

Abbasoğlu davetçileri, böyle saman altından su yürütür gibi, şark tarafını elde etmekteyken, 124 senesinde Muhammed Ali Abbasi vefat etti. Vasiyeti üzerine oğlu İbrahim, onun yerine imâm okdu. Nakibler, onun etrafında toplandılar ve kendilerine bağlı olan Şîa taifelerinin zekâtlarını toplayarak, ona göndermeye başladılar.

İşte o sırada Abbas sülâlesine mensup Ebû Müslim adındaki genç te, İmamın mektuplarını Horasan'a götürüp, gelirdi.

O sırada Emeviye hükümdarı Hişam gibi tedbirli ve kuvvetli bir Halife'nin vefatı, Emevî Devletince büyük kayıplardan sayıldı. Yerine geçen Velid'in ısrafı, sefahati, fuhşa düşkünlüğü, ıslâmlar

arasında Emeviye Devletinden nefretin artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Velid'in tahttan indirilerek, öldürülmesi ise, Emevî Devletine en çok sadık olan Şamlılar arasına ikilik düşürdü. Bu ayrılık, öteki vilâyetlere de geçti, her yerde hükümet kuvvetinin azalmasına sebep oldu.

Emevi Devletinin bu suretle işlerinin bozulması, Abbasi davetçilerine oldukça sürüm verdi ve Hakem'in oğlu Mervan, hanedanı arasına ayrılık ve nefsaniyet girip, işin sonunda Mervan'm torunu ve Muhammed'in oğlu Mervan, 127 senesi başlarında tahta çıktı. Fakat çözülmüş olan düğümü bağlayamadı, yani dağılmış olan hükümeti derleyip, toplayamadı.

Çünkü Mervan'ın tahta çıktığı sırada, Ebû Talib sülâlesinden Cafer'in torunu ve Muaviye'nin oğlu Abdullah, Halifelik davası ile Kûfe'de meydana çıktı ve üzerine giden askerle muharebe sonunda bozulduysa da, gidip, Hilvan'ı, Hemedan'ı, Rey ve Isfahan şehirlerini zaptetti ve Isfahanı da hükümet merkezi yaptı. Başına pek çok halk topladı. O esnada Humus ahalisi isyan ettiğinden, Mervan gidip onları bastırdı, fakat o sırada Gavta-i Şam ahalisi de baş kaldırarak, Şam'ı muhasara ettiklerinden Mervan oraya gitti ,bu sırada Filistin ahalisi isyan edince, Mervan bu sefer oraya koştu ve Filistin gailisini ortadan kaldırdıktan sonra Kalkisya'ya gidip, Irak'ta çıkan Hariciler üzerine asker sevki ile meşgul iken, Abdülmelik'in oğlu Hişam'ın oğlu Süleyman, Kinesrin'de Hilâfet davasına kalkınca Mervan, Kalkisya'dan dönüp, Kinasrin üzerine yürüdü. Yapılan kanlı bir muharebe sonunda Süley-

man'ın altıbin askeri öldü, geri kalanı da perişan oldu, kendisi de Tedmür'e kaçtı. Mervan da Irak'taki Haricileri tepelemek için o tarafa koştu.

O sıralarda Endülüste de ihtilâl vardı. Fakat Mervan'ın c taraflara bakmaya hali vakti uygun değildi. Bütün bu karışıklıklar ise, Abbasi davetini artırmaktaydı.

127 senesinde Horasan büyüklerinden Kesir'in oğlu Süleyman, Karata'nın oğlu Lâhis ve Şebib'in oğlu Kahtaba, Mekke'ye gidip ve orada İmam İbrahim ile görüşüp, taraftarlarından topladığı ikiyüzbin dirhem ile, birçok eşyayı ona ulaştırdıklarında, onun tarafından Horasan'a gidip, gelmekte olun Ebû Müslim de beraberdi.

Kûfe'de Abbasi davetlilerinin reisi olan Ebû Selemet-ül Hallâl, İmam İbrahim'in o tarafta veziri makamında idi. İmam doğrudan doğruya onunla haberleşmekteydi. Horasan'da da nakiplerden birinin Emîr olmasını hale uygun görüp, bu işi evvelâ Kesir'in oğlu Süleyman'a, sonra da Mesleme'nın oğlu İbrahim'e teklif ettiyse de onlar kabul etmeyince, İmam da, Horasan valiliğini Ebû Müslim'e verdi ve bir Emirname ile onu Horasan'a gönderdi. Horasan'da ise, o zaman türlü türlü fırkalar meydana çıkmıştı. Horasan valisi Seyyar'ın oğlu Nasır, kendisine karşı cıanla uğraşmaktaydı.

Hâsılı, Horasan, böyle bir karışıklık içinde çalkanırken ve Fâris bölgesi Muaviye'nin oğlu Abdullah'ın elinde bulunurken, Mervan, üstüste Irak'ta meydana çıkan Hariciler ile uğraşıyor ve ne yapacağını şaşırmış bir halde bulunuyordu .

İmam İbrahim, Horasan tarafından asıl durumunu öğrenmek için Ebû Müslim'i davet etmişti. Ebû Müslim, 129 senesi Cemâziyelaahirinde Nakiblerle beraber: "Hacca gidiyoruz" diyerek, Horasan'dan çıktı. İmanı ise, bu gizli çağırışı açıklamak zamanı gelmiş olduğuna inanarak, Ebû Müslim'e mektup yazdı: "Hemen açıkca halkı davet et ve yarındaki malları Kahtaba ile bana gönder" diye emretmiş ve Horasan'ın Nakiblerinin reisi makamında olan Kesir'in oğlu Süleyman'a da böylece bir mektup göndermişti.

Ebû Müslim, Komis'de iken, bu mektuplar kendisine geldi ve hemen yanındaki malları, eşyaları Kahtaba ile İmama gönderdi ve Kesir'in oğlu Süleyman ile görüşüp, İmamın mektubunu kendisine verdi ve Şaban ayı içinde eyâlet merkezi olan Merv köylerinden bir köye gitti ve Taharistan ve Belh ve Harezm gibi mühim yerlere Nakibler gönderip, Ramazan içinde halkı Abbas oğulları'na biat için açıkca çağırmalarını emretti ve Ramazan başlarında Merv şehrine dört saat arası olan Sefidec köyüne gidip, Kesir'in oğlu Süeyman'ın evine indi ve etrafa davetçilerini yaydı, bu çağırışı kabul edenler, yavaş yavaş gelip, toplanmaya başladılar. Horasan valisi Seyyar'ın oğlu Nasr ise, muhaliflerle çarpışıp, duruyordu.

İmam İbrahim, Ebû Müslim'e Zill ve Sahab adında iki sancak göndermişti. Ebû Müslim, Ramazan sonlarında Zill'i 14 ve Sahab'ı 13 arşın uzunluğunda birer mızrağın uçlarına bağladı. Kendisi de Kesir'in oğlu Süleyman ve oğulları ve cnlara tabi olanlarla birlikte hep siyahlar giydiler ve gece

ateşler yakıp, etrafa işaret verdiler. Hemen etraf-taki Abbasoğulları taraftarları toplandı. Sancaklar dikildi ve bayram günü de Kesir'in oğlu Süleyman, Ebû Müslim'in tarifi gibi Bayram Namazı kıldırdı.

Bayram Namazından sonra, hutbe okunmak, Hazret-i Peygamber'in sünneti iken, Emevi büyükle-ri hutbelerde, milletin bazı büyüklerine sövmeye başladıklarından, halk, Bayram Namazı kıldıktan sonra dağılıp, onların hutbelerini dinlemez oldular. Onlar da hutbeyi Bayram Namazından evvel oku-maya âdet ettiler, Ebû Müslim, bu sefer hutbeyi Bayram Namazından sonra okuyup, Emevîlerin o kötü âdetini ortadan kaldırmıştır.

Sonra Ebû Müslim, Horasan valisi Seyyar'ın oğlu Nasr'a daveti bildiren bir mektup yazdı. Nasr ona hiç cevap vermeden, âzâdlısı Yezid'in emrine biraz asker vererek, Ebû Müslim üzerine gönderdi. Ebû Müslim de ona karşı biraz asker yolladı. Mu-harebe sonunda Yezid'in askeri bozuldu, kendisi ya-ralanarak tutuldu ve Ebû Müslim'in huzuruna geti-rildi. Ebû Müslim, onun yaralarına baktırdı ve ken-disini serbest bıraktı. Ancak bundan sonra kendi-siyle muharebe etmeyeceğine dair ondan söz aldı. O da efendisi olan Nasr'ın yanına gitti ve Ebû Müs-lim ile etrafındakileri methe başladı: "Allah'a ye-min ederim ki, onlar namazı vaktinde ezan ve ikâ-metle kılıyorlar, Kur'an okuyorlar ve Allah'ı çok zikrediyorlar ve halkı Rasûl-i Ekrem'in sülâlesinin emrine davet ediyorlar, onların işi yükselecek zan-nediyorum. Sen benim efendim olmasan, buraya gelmeyip, onların yanında kalırdım" dedi.

O sırada Abbasoğulları taraftarlarından Huzey-me'nin oğlu Hâzim, geceleyin Nasr-ı Seyyâr'ın Merv-i Rûz şehrinde memurunu öldürüp, Merv-i Rûz'u zaptediverdi ve fetih müjdesi ile oğlu Hazi-me'yi, Ebû Müslim'e gönderdi. Her tarafa Ebû Müslim'in şöhreti yayıldı. Her yerde onun faziletlerinden bahsediliyor ve pek çok kimse gelip, onunla görüşüyordu. Nasr-ı Seyyar, bu hallere ilgisiz kalmıyordu. Fakat halkı Ebû Müslim ile konuşmaktan men ediyordu. Çünkü büyük muhalif bir fırkanın reisi olan Kirmanî ile çarpışıyordu. İkisi de Merv şehri dışında karşı karşıya ordularını kurup, etraflarına hendek çevirmişlerdi. Halbuki uzun zamandan beri üstüste yapılan muharebelerden dolayı, iki taraf ta zayıf düşünmüştü. Ebû Müslim'in yanında ise, bir ay içinde ikisini de yenecek kadar asker toplanmıştı. Kendisi, tarafsız kalıp, İki tarafla da alâkalı görünüyordu.

O sırada Ebû Müslim tarafından gönderilen bir serkerde Nasr'ın Herat'taki memurunu kovarak Herat şehrini aldı.

Nasr-ı Seyyar ile Kirmanî, Ebû Müslim'e karşı birleşmek lüzumunu duydular. Nasr'ın çağırması üzerine sulh şartlarını görüşmek için Kirmanî yüz atlı ile şehre girdi. Nasr, bu sırada fırsat bulup, Kirmanî'yi öldürdü. Fakat Kirmanî'nin oğlu Ali, babasının yerine geçti ve Rebîa ve Yemen kabileleri kendi tarafında olduğu halde, Ebû Müslim tarafına aktı.

Nasr-ı Seyyâr ise, Ebû Müslim'in günden güne artmakta olan kuvvetinden çekinerek, evvelce yardım için Mervan'a takdim ettiği arıza'da, Ebû Müs-

lim'in nasıl meydana çıktığını ve halkı Abbasi'nin torunu Muhammed'in oğlu İbrahim'in adına davet ettiğini ve askerinin çokluğunu bildirmekle beraber, Mervan'ın hamiyetini harekete getirecek tesirli beyitler de mektuba ilâve etti ki, mektubun hülâsası şöyledir. Kül altında ateş ışığı görüyorum. Alevlenmesi de yakındır. Milletin büyükleri, akıllıları o ateşi söndürmezse, başlar ve vücutlar onun odunu olur. Bilmiyorum Emeviler uyanık mıdır, yoksa uykuda mıdır? Eğer onlar uyanık iseler onlara de ki, kalkınız, çünkü ayaklanma vakti yaklaştı .

Mervan'ın o zaman karargâhı Harran şehriydi. Hemen Belka'daki valisi ile İmam İbrahim'i Hamime'de tutturup, getirtti. Harran hapishanesinde hapsetti. Kendisi birçok müşküller içinde bulunduğundan, Nasr-ı Seyyar'e cevap olarak yazdığı Emirnameye ona yardım edemeyeceğini anlattı.

Ümeyyeoğulları, öteden beri Haşimoğullarından, hususiyle Hazret-i Ali'nin evlâdlarından ürkerlerdi. Sonra Hakem'in oğlu Mervan'ın hanedanı arasına ayrılık düşünce, birbirlerinden de çekinir oldular. Hazret-i Ali'nin temiz soyundan o zaman halkın en çok sevgisine mazhar olan Cafer-ı Sadık Hazretleri, Halifelik davasında bulunmadığından, bu makamda bulunan Mervan, bir rahatlık duyuyorsa da, Hazret-i Ali'nin kardeş çocuklarından Muaviye'nin oğlu Abdullah'ın Halifelik davası ile çıkıp, Fâris bölgesini zaptetmiş olması ve yanına Haşimoğullarından pek çok kimselerin toplanmış olması, Mervan'ı telâşa düşürdü. Abbasoğullarından Halifelik davasına kimse kalkmadığı için, Mervan'ın onlardan bir şüphesi yoktu.

Her ne kadar yüz tarihinden beri Abbasi davetçileri her tarafta halkı kendi taraflarına çağırmağa taysalar, onlar Muhammed soyundan Rıza adına davet edip, Abbasoğulları sözü gizli tutuluyordu. Bu sefer Horasan'da Ebû Müslim'in halkı Abbasî İmam İbrahim'e davet ettiği anlaşıncı, yukarıda yazıldığı gibi, Mervan, İbrahim'i tutup, hapsederek, rakibini ortadan kaldırdığını zannetti.

İmam İbrahim, Hamîme'de tutulunca, kendi hayatından ümidini kesmiş, kardeşi Saffah'ı veliaht yaparak, taraftarlarının işini ona vermiş ve ona biat ve itaat edilmesini evlâdına ve akrabasına tavsiye etmişti ve bu suretle iş, asıl sahibine teslim edilmiş oldu.

Nasr-ı Seyyar, Mervan'ın kendisine yardım edemeyeceğini anlayınca, Irak valisi Hübeyre'nin oğlu Yezid'den yardım istedi. O da asker gönderemeyeceği cevabını verince, Nasr-ı Seyyar, Ebû Müslim'in topluluğunu dağıtmak üzere Horasan'da bulunan Arap kabilelerini birleşmeye çağırdı çoğu da bu çağrıya uydu. Fakat Kirmanî'nin oğlu Ali, Ebû Müslim tarafından davet edilmekle, kabilelerin tam birleşmesi hâsıl olamadı.

Ebû Müslim, 42 gün Sefideş köyünde kaldıktan sonra, Mahuvan köyüne gidip, orada ordusunu kurmuş ve etrafına hendek çevirmiş ve serkerdeler ve reisler tayin ederek, işlerine nizam vermişti. 130 senesi başlarında Kirmanî'nin oğlu Ali'nin ordugâhına gitti. Görüştüler, konuştular, birleştiler. Sonra Ebû Müslim, Mahuvan ordugâhına gelip, askerini saydırdı. 7000 kişi olduğu anlaşıldı.

Günden güne onun kuvveti, Nasr-ı Seyyâr'ın da hayreti artmaktaydı.

Bir zaman böyle geçtikten sonra, Ebû Müslim'in talimatı üzere Kirmanî'nin oğlu Ali, 130 senesi Rebiülahirinde Merv şehrinin bir tarafına girerek, Nasr-ı Seyyar ile cenke başladı. Diğer taraftan da Ebû Müslim ,biraz asker sevkettikten sonra, ordusu ile bizzat şehre girip, vilâyeti zapt ile makama oturdu ve hemen iki tarafa da muharebeyi bırakmaları için haber gönderdi. Kirmanî'nin oğlu Ali gelip, Ebû Müslim'e biat etti. Halk da o suretle biat ediverdi. Nasr-i Seyyar, kaçarak, önce Serahs'e, oradan da Tûs'a, oradan da Nişabur'a gitti. Ebû Müslim de Horasan eyâletini ele geçirdi.

Yukarıda geçtiği gibi Faris bölgesini zaptederek, İsfahan'da oturan Muaviye'nin oğlu Abdullah'ın başına birçok kalaoahlık toplanmıştı, fakat irtizam ve inzibatları olmadığından Irak valisi Hübeyre'nin oğlu tarafından gönderilen askere karşı koyamayıp, dağıldılar. Çoğu da kaçamayıp, esir oldular.

Muaviye'nin oğlu Abdullah, kaçarak, Herat taraflarına gitti. Ebû Müslim tarafından Herat Emîri olan Ebû Nasr, Mâlik-i Hüzâi ona adam göndermiş, soyunu sopunu ve geliş sebebini sormuş, o da kim olduğunu anlatarak: "Siz, Muhammed soyundan Rıza'ya davet ediyormuşsunuz, onun için geldim" demiş ve Muaviye lâfzı, Hâşimoğulları içinde kullanılan bir isim olmadığı halde, Abdullah'ın babası Şam'da doğduğu zaman Halife olan Muaviye'nin emri ile Muaviye diye ad verildiğini hikâye etmiş. Ebû Nasr ise, bu isimden hoşlanmadığı halde, Muhammed sülâlesinden Rıza'ya müphem cümlesi Abbasoğulları

ile tefsir edilmekte, Ebû Talib soyundan Hilafet davası ile çıkan bir adamın kabulü, Haşimoğullarını ikiye ayırarak, nice yıllardan beri çalışıp, kurulmuş olan Abbasilere daveti bozabileceğini düşünerek ve Ebû Müslim'den işi sorarak, aldığı emir üzerine Muaviyenin oğlu Abdullah'ı idam etmişti.

Hübeyren'in oğlu Yezid, bu suretle Fâris bölgesini zaptettikten sonra, Ebû Müslimin tecavüzlerini önlemek için lâzım gelen yerlere asker gönderdiği sırada, Harezm'e de bir kumandanın idaresi altında, bir fırka Şam askeri göndermişti.

Halbuki geçen sene İmam İbrahim, nezdine gönderilmiş olan Şebîh'in oğlu Kataba'ya İmam tarafından düşmanla cenk etmek üzere bir sancak verilmiş ve bu sene Kahtaba, Merv'e gelmiş olduğundan Ebû Müslim, Horasan'ı zaptedip, her tarafa memurlar gönderdiği sırada, Kahtaba'yı da ordu öncülüğüne memur edip, yanına birçok serkerdeler vermişti.

Kahtaba, öncüler ile Tûs'a gitti. Karşı gelenler ile büyük muharebe etti. Muzaffer oldu İleri yürüdü. Nasr-ı Seyyar, onu işitip, Nişabur'dan kaçtı, Kahtaba gelip, Nişabur'a girdi. Ramazan ve Şevval aylarını orada geçirdikten sonra Cürcan üzerine yürüdü. Zilhiccenin başı olan Cumâ günü iki taraf karşılaştı. Orada pek çok Şam askeri olduğundan Horasanlılar onlardan ürüyorlardı Kahtaba; "Bana İmam İbrahim bugün sizin kazanacağınızı müjdelemişti" diyerek, askerini kalp kuvveti verdi. Pek şiddetli ve kanlı bir döğüşe girişti. Şamların 10.000 kişilik ordusu ile kumandanları öldüler, kılıçtan kurtulanlarsa kaçıp, dağıldılar.

Geçen sene Hac mevsiminde Yemen'den gelen bir Harici kafilesi ansızın Arafat'ta görünüp, hacılara korku vermiş ve hemen gelip, Mekke'ye girmişti. Bu sene Safer içinde Medine'ye gelmekle, Medine valisi kaçtı. Hariciler de Şam'a doğru yürüdüler. Fakat Mervan tarafından gönderilen 4000 seçkin süvari, Vadilkura'da Haricileri karşıladı ve muharebe sonunda onları dağıttı. Haricileri kahredererek, Mekke'ye, oradan da Yemen'e doğru gide-dursunlar, beri tarafta Ebû Müslim'in sel gibi akıp gelen askerlerine set çekmek mümkün değildi.

Rey tarafına gelmiş olan Nasr-ı Seyyar, 131 senesi Rebiülevvelinin 12 sinde 81 yaşında iken vefat etti. Kahtaba da Cürcan'dan hareketle gelip, önünde hiç bir mani olmaksızın Rey şehrini zaptetti. Ebû Müslim de büyük ordusu ile Merv'den kalkıp, Nisabura geldi ve Kahtaba'nın oğlu Hasan da Hemedan'ı zaptettikten sonra Nihavend'i kuşattı.

Hübeyre'nin oğlu, 50.000 asker ile Kirman'da bulunan İbn-i Zabare'yi Kahtaba üzerine memur etti. Oğlu Davud'u da 50.000 asker ile gönderdi. İkisi birleşip, toplam yüz bin kişiye ulaştığı halde Kahtaba üzerine yürüdüler. Kahtaba, 20.000 asker ile onlara karşı gitti ve Recep ayı içinde İsfahan taraflarında onlarla karşılaştı, ansızın uzalarına çok şiddetli bir hücum yaptı, ilk çarpışmada Şam askeri bozuldu. Zabara'nın oğlu öldü, ordusu da dağıldı, böylece büyük orduda bulunan bütün mallar ve eşya hep Kahtabaya kaldı.

Kahtaba yirmi gün İsfahan'da kaldıktan sonra Nihavend'i saran oğlu Hasan'ın yanına geldi. Şaban, Ramazan ve Şevval aylarında muhasaraya

devam edildi ve mancıklar kurulup, kal'a sığıştırıldı, asker ve ahali, çaresiz Nihavend'i teslim ettiler. Kahtaba tarafından 4000 askerle Musul tarafına gönderilen Ebû 'Avn Horasanî, zilhicce içinde Zor şehrini harben aldılar ve Musul ülkesine sahip oldular.

Hübeyre'nin oğluna Şam'dan imdat gönderilmiş olduğundan pek büyük bir ordu ile Kahtaba'ya karşı gidip Celula'ya vardı. Eski hendek yerlerini kazdırdı. Kahtaba oraya uğrayıp Hankin tarafına geldi ve 132 senesi Muharreminin başlarında Dicle Nehrini geçerek Kûfe üzerine yürüdü. Hübeyre'nin oğlu hemen dönerek Kahtaba'dan evvel Kûfe'ye ulaşmak üzere o da Fırat vadisine göndü ve 15000 kişiden mürekkep olan Şam fırkasını ileri gönderdi. Kahtaba Fırat kenarında bu fırka üzerine çok şiddetli bir hücum etmekle pek kanlı bir muharebe oldu. Şam askeri bozuldu. Bozgun asker Hübeyre'nin oğlunun üzerine gidince, o da bozulup şîlâhlarını ve eşyasını bırakarak Vasıt şehrine kaçtı.

Bu kargaşalıkta Kahtaba kaybolmuştu, sonradan naşı bir çukurda bulundu ve oğlu Hasan, babasının yerine geçip, ordunun idaresini ele aldı. Hübeyra oğlunun bozgun haberi Kûfe'ye gelince memleket alt üst oldu ve kaymakamı tardedilince Kûfe şehri sahipsiz kaldı Kahtaba'nın oğlu Hasan da askeriyle gelip, hiç güçlük çekmeden Kûfe'ye girdi.

Kûfe'de Abbasiyye davetçilerinin reisi olan Ebû Selemütü'l-Hallal meydana çıktı. Halid-i Kâsırî'nin oğlu Muhammed'i Kûfe'de yerine vekil bırakıp, kendisi Kûfe şehri dışında Hammarnu A'yen adındaki yerde ordusunu kurdu ve etrafa memurlar gön-

derdiği sırada Hübeyre oğlu ile cenk etmek üzere oğlu Hasan'ı Vasit'a gönderdi.

SEFFAH'A BIAT OLUNMASI

Mervan'ın memleketin idaresinden aciz kalması üzerine Emeviye Devletinin son bulacağı anlaşıp, Halifeliğin Beni Haşim'e geçmesi tabii olduğundan, Haşim oğulları Mekke'de toplanarak, kimin biat edilmek lâzım geleceğini aralarında konuştuklarında, Mehdi ve Nefs-i Zekiyye diye adlanan Hz. Ali sülâlesinden Hasan-ül-Müsenna'nın torunu ve Abdullah'ın oğlu Muhammed Halifelğe en lâıyk görülmele, hepsi O'na biat ettiler. Abbas evlâından Saffah'ın kardeşı olan Muhammed Abbasi'nin oğlu Ebû Ca'fer Mansûr da o mecliste bulunduğı için, Muhammed Mehdi'ye biat etmiş olduğı rivayet edilir.

Muhammed Mehdi gündüzleri oruçlu ve geceleri namaz kılan ve pek çok kahraman bir zat olduğundan, Halifelğe lâıyktı. Abbasi davetçileri Muhammed soyundan Rıza'ya davet edegeldiklerinden Âl-i Muhammed denilince, hatıra Fâtıma'nın evlâdı geliyordu. Buna nazaran Emeviyye devletinin inkıraz bulduğı bir zamanda Muhammed Mehdi'nin Halife olması beklenirdi.

Ebû Müslim ise, yukarıda geçtiğı gibi Abbasi davetini yaydığı zaman, halkı İmam İbrahim Abbasi adına davetle isyan etmiş olduğundan, adı geçer Mekke danışması hükümsüz kalmıştı. İmam İbrahim bu sırada Horasan hapishanesinde ölmüştü.

Bir rivayette de Mervan tarafından zehirletilmişti. Vasiyyeti mucibince, kardeşi Ebü'l-Abbas Es Seffah onun yerine geçmiştir. Mervan sonradan Seffah'ın da hapsine lüzum görmüş ve Hamime'ye bir adam göndererek onu hapsettirmek istemişse de, Seffah daha evvel oradan savuşmuştu.

Seffah, büyük kardeşi İmam İbrahim'in vasiyeti üzerine kendisinden sekiz yaş büyük olan kardeşi Ebû Cafer Mansur ve kardeş çocukları, amcaları ve amca zadeleriyle ve diğer ev halkıyla beraber gizlice Hamime'den çıkıp, Kûfe'ye gitmişti. O zaman Harran'da Mervan, Irak'ta Hübeyre'nin oğlu Yezid gibi kuvvetli vir vali varken, Abbasoğlunun Kûfe'ye gidişi pek tehlikeli bir hareketi Allah'ın korumasıyla 32 senesi seferinde Kûfe'ye gittikleri zaman, Horasan halkından olan taraftarları, Hammamu A'yen ordusunda idiler. Ordu seraskeri de Al-i Muhammed veziri denilen Ebû Selemetül-Hallac olup, her iş onun elinde idi.

Ebû Seleme, Abbas ailesini bir evde yerleştirerek işi herkesten sakladı. Horasan ileri gelenlerinden bir kısmı "İmam ne oldu" diye soranların kimine: "daha gelmedi" kimine de "acele etmeyiniz, onun çıkması zamanı daha gelmedi, çünkü Vasiyet henüz feth olunmadı" yollu boş özürler söylediler. Meğer İmam İbrahim'in ölümünü işittikten sonra fikrini değiştirerek, Halifeliği Hz. Ali evlâdına vermek fikrinde imiş.

Orduda bulunan Şia taifesinden bazıları, bir yolunu bularak işi öğrenince, onların on kadar temsilcileri Kûfe'ye gelip, gizlice İmam Ebü'l-Abbas Seffah ile görüşmüşler ve Halifeliğini tebrik ile, ellerini ayak-

larını öpmüşlerdi. Ebû Seleme bunu işitince, o da ister istemez gelip, Seffah'ın Halifeliğini tebrik etmiştir. Bu vakte kadar Ebû Müslim'e Âl-i Muhammed Emiri denildiği gibi, Ebû Selemeye de Âl-i Muhammed Veziri denilirken, bu tutumundan dolayı Abbasi davetlileri arasında kuvvetini ve tesirini kaybetmiş Seffah da onun hakkında kin bağlamıştır.

132 senesi Rebiu'levvelinin 12. cuma günü sabahleyin bütün halk silâhlanıp saf tuttular ve İmamın çıkmasını beklediler. Seffah da hanedanıyla beraber atlara binerek camie geldi, minbere çıktı, etraflı bir hutbe okuduktan sonra, herkes tarafından kendisine biat edildi. Sonra Seffah, amcası Ali'nin oğlu Davud'u yerine vekil bırakıp Hammam-ı A'yen ordusuna gitti.

Evvelce 120.000 askerle Harran'dan çıkıp, Zor şehrinde bulunan Ebû Avn üzerine gitmiş olduğundan, Ebû Seleme de, Ebû Avn'a imdat için 3000 asker göndermişti. Seffah bu sefer kardeşinin oğlu Musa'nın oğlu İsa'yı Vasıt'ta Hübeyre'nin oğlunu muhasara eden Kahtaba'nın oğlu Hasan'ın imdadına, Cafer'in oğlu Yahya Abbasi'yi de Medayinde bulunan Kahtaba'nın oğlu Hamid'in yanına, Yasir'in oğlu Ammar'ın torunu Ebû'l-Yakzan Osman'ı Ehvaz'da bulunan İbrahim'in oğlu Bessam'ın yanına gönderdiği sırada "benim Ehl-i Beytimden Mervan ile cenge kim gider" demiş, bir rivayette de "her kim giderse, benden sonra Halife odur" diye de teşvik etmiş. Bunun üzerine amcası Ali'nin oğlu Abdullah "Ben giderim" deyince, onu birçok askerle Zor şehrine gönderdi ve bir iki ay kadar Ham-

mam A'yen ordusunda kaldıktan sonra, şehre gelip hükümet merkezi yaptığı Belde-i Haşimiyye'deki hükümet konağına indi ve bu suretle Halifellik Ümeyye oğullarından, Haşimi oğullarına geçmiş oldu.

MERVAN'IN BOZULMASI VE İDAMI

Ali'nin oğlu Abdullah Zor şehrine gidince, başkumandan olan Horasanlı Ebû Avn ona çok büyük saygı göstererek karşıladı ve başkumandanlık çadırını eşyasıyla beraber ona takdim ederek, kendisi başka çadıra gitti.

Mervan yüz bu kadar bin kişiden mürekkep bir ordu ile Zor şehri üzerine yürüdü. Zap nehrine vardı, ordu kurdu. Ali'nin oğlu Abdullah da Ebû 'Avn ile beraber ona karşı çıktı. Mervan, muharebe işlerinde çok usta ve tedbirli bir adamsa da, talihi dönmüş olduğundan aldığı tedbirler hep yanlış netice verdi. Ordusu çok olduğu halde, manevi inzibat yoktu. Cemaziye'l-Ahir'in başlarında Zap nehri üstüne köprü kurdu. Sanki belâsını arıyormuş gibi karşı yakaya geçti. Ebû 'Avn ise, 20.000 fedayi ile çok şiddetli bir hücum yaparak, Mervan'ın ordusunu bozdu. Mervan kaçıp, nehri geçtikten sonra köprüyü yıktı. Askerinin birçoğu kılıçtan geçti, çoğu da nehirde boğuldu. Ordusunun bütün silâhları, malları, eşyası, Ali'nin oğlu Abdullah'ın elinde kaldı.

Bu bozgundan sonra Mervan Musul'a geldi. Lâkin Musul halkı onu kabul etmediler. "Ey kötü adam! Allah'a şükrederiz ki, senin devlet ve salta-

natını elinden aldı ve bize Peygamberimizin Ehl-i Beytinden Halife verdi" diye Mervan'a sövdüler saydılar. Mervan da bu acı sözleri işiterek, Dicle'den geçip, Harran'a gitti.

Mervan, Kur'an'ın mahluk olduğuna inanan Dirhem'in Ca'd'dan ders görmüş olduğundar, kendisine Ca'di diye lâkap takmışlardı. Ona söverken de Ca'di diye de tahkir etmişlerdir.

Ali'nin oğlu Abdullah Ebû 'Avn ile beraber Harran'a doğru hareket edince, Mervan Humus'a oradan da Şam'a kaçtı. Abdullah da onu takip ederek, Harran ve Menbiç yoluyla Humus'a giderken, kendisine imdat için, kardeşi Abdü's-Samed' idaresinde 4000 asker gönderdi. Bu yardım kuvveti Kinnisrin'de ona ulaştı. Humus'a vardıklarında, ahali itaat ettiler. Abdullah da hemen Şam üzerine hareket etti. Mervan orada bir vekil bırakıp, Filistin'e kaçtı. Abdullah Şam havalisine varınca, diğer kardeşi Salih, 8000 askerle Seffah tarafından imdadına gönderilmişti. Birlikte Şam'ı her taraftan sardılar. Ramazanın beşinci çarşamba günü, bir yürüyüş yaparak, Şam şehrine girdiler ve pek çok adam öldürdüler.

Abdullah'ın oğlu Ali on beş gün Şam'da kaldıktan sonra Filistin'e gitti. Mervan da oradan Mısır'a kaçtı. O sırada Abdullah Ali'ye, kardeşi Salih Ali'nin Mervan'ın takibine gönderilmesi için Sıffah'ın emirnamesi geldi. Salih Ali kâfi miktarda askerle Mısır'a gitti. İleri göndermiş olduğu süvariler Mervan'ı Busayr kilisesinde buldular ve üzerine hücum edip öldürdüler. İşte Şam'da bin ay hükümet eden Emeviyye Halifelerinin sonuncusu budur.

Hulefa-ı Raşidin'in Halifelikleri hakiki Hilâfetti. Onlardan sonra öyle fadıl bir hükümet kuramadı. Kurulsa da ,halk hoşnud olamadı. Ümmetin büyüklerinden çoğu, Emeviyye devleti batıp, da, Hulefa-ı Raşidin devrinin gelmesini arzu ediyorlardı. Halbuki Emeviyye devleti battı ve Abbasiyye devleti çıktı. Fakat devir hükümdarlık ve saltanat devri olduğu için, Abbasi Halifeleri de bu yola girdiler. Her devrin kendine mahsus hususiyetleri her yasağın da bir müsadese vardır, her kaidenin bir istisnası olduğu gibi. Dünya kuruldu kurulalı böyle gelip gitmiştir.

SEFFAH VE MANSUR DEVİRLERİ

Ümeyye oğullarının çoğu zevklerine, safalarına düşkün olduklarından bol bol in'am ve ihsar ederek, halkın kalplerini kendilerine çekmek isterlerdi. Sonraları cimri davrandılar, devlete ait menfaatleri, yalnız kendilerine aldılar ,halk da onlardan yüz çevirdi. Sonra Velid açıkça kötülüğe kendini kapıp koyverdiği için halkın nefretini kazandı ve tahtından indirilerek öldürüldü. Bu hadise, hükümet bağlarının çözülmesine sebep oldu. Mervan da işleri çözüp bağlamaktan aciz kaldı. Nihayet devlet geçmemiş zulümlerle Haşim oğullarının intikamla-

Bu suretle Emeviyye devletinin yerine geçen Abbasiyye devleti, Emevileri katliam ederek ve eşi geçmemiş zulümlerle Haşim oğullarının intikamlarını almaya başladılar. Abdullah Ali, Şam'da Emevilerden pek çok adam öldürdü. Hatta bir gün yemek yemek üzere sofrasına davet ettiği doksan

kişiyi sopalarla öldürdü ve üzerlerine sofrayı kurdu. Henüz bazıları can çekişmekte ve hırıltıları işitilmekte iken, onların üzerinde kendisi ve adamları yemek yiyordu. Abdullah bununla da kalmayıp, Şam'da Emeviyye Halifelerinin kabirlerini açtırdı, bulduğu cesetleri ve kemikleri yakarak, küllerini göğe savurdu. Kardeşi Süleyman da; Basra'da Ümeyye oğullarından eline geçenleri öldürdü ve naaşlarını sokaklarda sürükletti. Sonra meydanda bırakıp, köpeklerle yedirdi. Ebû Müslim'in tutup öldürdüğü adamların sayısı 600.000 i bulmuştur. Bu suretle Emevilerden sayısız adamlar öldürülmüş ve intikam almak için çok büyük zulümlere yol açılmıştır.

Emevi'lerin kılıçtan kurtulanları etrafa dağılarak, bunlardan Endülüs'e kadar gidenleri kurtulmuş ve oradaki Ümeyye oğulları taraftarlarına katılmış ve Endülüs kıt'ası, uzak ve reniz aşırı olduğu için, Abbasiye Devleti'nin eli ermediğinden, onlar Abbasilere biat etmemişlerdi. İşte o sırada Mervanoğullarından Abdülmelik sülâlesinden Hişâm'ın torunu ve Muaviye'nin oğlu Abdurrahman, Suriye'den kaçarak, şurada burada dolaşmış ve daha sonra Mağrib taraflarına gidip, Berberi'lerde bir taife içinde gizlenmiş, sonra Endülüs kıt'asına geçerek, 138 senesi Rebiülahirinde kendisine biat edildiğinden, Endülüs'te müstakil bir Emeviye Devleti kurulmuştu. Ne kendisi, ne oğulları Emir-ül Müminin ünvanını almayıp, yalnız Emir sıfatı ile yetinmişlerdi.

Şam Emeviye Halifeleri zamanında Araplık taassubu bâkî kalmış, o suretle bütün Müslümanlar

bir devlete tâbî olmuştu. Fakat ümmetin sâlihleri, âbidleri, Emevîlerin takındıkları tavırlardan ve yaptıkları işlerden nefret ediyorlardı.

Şia taifesi ise, Hilâfet hakkının Haşimoğullarında olması lâzım geldiğine inandıklarından, halkı gizlice Ümeyyeoğulları aleyhine kışkırtmakta oldukları halde, Haşimoğulları'nın hangi kolunun Halifelîğe daha lâayık olduğunda aralarında ihtilâf vardı. Çoğu Hazret-i Ali'nin çocuklarını üstün gördükleri halde, bazıları Hazret-i Hasan'ın ve bazıları da Hazret-i Hüseyin'in evlâdlarına dönüktüler.

Yukarıda geçtiği gibi, Emevî Halifelerinin sonuncusu olan Mervan'ın son zamanlarında Emeviye Devleti'nin batmak üzere olduğu, işin gelişinde anlaşılıyordu. O halde Halifeliğin Haşimoğulları'na geçmesi tabii idi. Ondan dolayı Haşimoğulları, Mekke'de toplanarak, Halifelîğe Hazret-i Hasan'ın çocuklarından Muhammed Mehdi'yi seçmişler ve ona biat etmişlerdi. Seffah'ın kardeşi Mansûr da, o toplantıda bulunmuşsa da, Ebû Müslim, İmam İbrahim Abbasi'ye daveti ilân ederek, isyan etmiş olduğundan, asker kuvveti de onun elinde bulunuyordu. Ondan dolayı Halifeliğin evlâd-ı Hasan'a geçmesi zordu.

Bununla beraber Kûfe'de Al-i Muhammed Veziri ünvanını alan Ebû Selemet-ül Hilâl, İmam İbrahim'in vefat ettiğini haber alınca, Hilâfeti Hazret-i Ali'nin çocuklarına çevirmek fikrini güderek, Seffah'a biati oldukça geçiktirmişti. Fakat onun yanında bulunan ve Ebû Müslim'in arkadaşlarından olan Horasan eşrafı, bu hususda ona uymayıp, Haşimoğulları'nın görüşerek vermiş oldukları karara

ve Şia taifesinin çoğunun fikirleri aleyhine İmam İbrahim'in kardeşi Seffah'a biat etmişlerdi .

Abbasi Devleti Ebû Müslim'in askerî kuvveti sayesinde teşekkül etmişti. Ebû Müslim'in birçok askeri ise, Arap asıllı olmayan İran ve Tûran ahalisindendi. Mağrib tarafında da Berber kabilelerinin çokluğu ve oldukça kuvvetleri vardı. Hâsılı doğuda, batıda Araplık fikri sarsılmıştı.

Abbasiye Devleti ,Haşimilik esası üzerine kurulduğu halde, Haşimoğulları ile taraflarının çoğu, Halifelğe Muhammed Mehdi'yi en lâyük görmekte, Abbasoğulları'nın Halifeliklerine muhalif idiler. Bu suretle Abbasoğulları da Hazret-i Ali evlâdlarını kendilerine rakib görüyorlardı. Evvelce Umeyyeoğulları nasıl Haşimoğullarına düşman iseler, sonra da Abbasoğulları, Ali'nin evlâdına düşman oldular. Hususiyle Muhammed Mehdi'den çekiniyorlar ve ona emniyet edemiyorlardı.

Hariciler de, taraf taraf baş kaldırarak, Abbasiye Devleti'ni meşgul ediyorlardı. Abbasi Halifeleri ise, aşağıda uzun uzadıya anlatılacağı gibi, önceleri kendi hükümetlerini kuvvetlendirmekle meşgul oldukları halde, sonradan sefahate ve eğlenceye düştüklerinden, bütün İslâm memleketlerini bir el altında tutamadılar.

Kûfe'de baş kumandan bulunan Ebû Selemet-ül Hallâl, Halifeliği Hazret-i Ali evlâdına çevirmek istemekle töhmetlendiğinden, Seffah ona kin bağlamıştı. İşi Ebû Müslim'e bildirmiş, o da, Ebû Seleme'nin öldürülmesi lüzumunu arzetmişti. 132 senesi içinde Ebû Seleme, bir gece Halife sarayından kendi evine giderken, Ebû Müslim'in serkerdelerin-

den biri onu öldürmüş, ertesi gün de “Hariciler tarafından öldürülmüş” diye ilân edilmişti.

Ebû Seleme Irak'ta Abbasi Devleti'ne, davetçilerin başı olduğu gibi, Kesir'in oğlu Süleyman da Horasan'da eşrafın birincisi idi, hatta İmanı İbrahim, önce Horasan valiliğini, ona teklif etmişken, kabul etmediği için, Horasan valiliğine Ebû Müslim tayin olunmuştu ve Ebû Müslim, onun yardımı ile, onun evinden işe başlamış olduğundan, Kesiroğlu'nun Horasan'da pek büyük nüfuzu vardı.

Ebû Müslim ise, tek kalmak sevdasında olduğu için, onu çekemedi. Kesir'in oğlu Süleyman ise, kendi akranından olan Ebû Seleme'nin idamına itiraz etmiş olduğundan, Ebû Müslim bunu bahane ederek nemen Kesir'in oğlu Süleyman'ı öldürdü. Kendi düşüncesine göre büyük bir rakibten kurtuldu. Halbuki kendi başına gelecek felâkete örnek göstermiş oldu.

Seffah'a biatten evvel Ebû Seleme tarafından gönderilen Kahtaba'nın oğlu Hasan, Vasıt'ta Hübeyre'nin oğlunu muhasara etmişti. Hübeyre, 11 ay dayandı ve Mervan'ın öldürüldüğünü haber alınca, halkı Hazret-i Hasan'ın evlâdından adı geçen Muhammed Mehdi'ye biate çağırarak istedi ve kendisine mektup yazdı. Fakat cevap geçiktiği için teslim mecbur oldu ve gelip, Seffah ile görüştü. Önce Seffah, ora yüz gösterdiyse de, sonradan öteki Emevî kumandanları gibi idam olunmuştur.

Seffah, Hilâfet tahtına oturduktan sonra. Horasan ve Taberistan ile etrafını, Deylem şehirlerini ve dağları Ebû Müslim'e vermişti. Fâris diyarını da amcası Ali'nin oğlu İsa'ya vermişti. Haraç

Divanı'na yani, Hazine Nâzırlığı'na da Bernek'in oğlu Halid'i memur etti.

Bermek, Belh'de, Nevbahar adındaki âteşgede'de hizmet eden ve kendi kavmi arasında itibar edilen bir adammış. Oğlu Halid, Müslüman olmuş ve Ebû Müslim tarafından çok mühim işlerde kullanılmıştı. Hatta Ebû Müslim, Kahtaba'yı Hübeyreoğlu'nun üzerine gönderdiği zaman, Halid de onunla beraberdi. Orduda iyi fikirlerinden istifade olunmuştu. Sonra Vezir oldu, çocukları ve torunları da Abbasiye Devleti'nin en büyük rütbe ve mevkilerini elde ettiler. İşte bunlara Berâmike yani Bermek-oğulları dendi.

Seffah'ın amcası, Ali'nin oğlu İsâ, her ne kadar vali olarak Fâris'e gitinisse de, Ebû Müslim, bütün şark memleketlerini benimsemiş olduğundan, hususî talimatla göndermiş olduğu Eş'as'ın oğlu Muhammed, daha evvel Faris'e gitmiş ve İsâ'yı geri çevirmişti.

Seffah, şurada burada çıkan isyanları ve Haricileri dağıtıp, Vasıt'ı dahi fethettikten sonra, Şam'da olsun, Irak'da olsun kendisinin karşısına geçecek kimse kalmamış gibiyse de, kendi saltanatından tamamiye mustakil sayılmazdı. Çünkü Ebû Müslim ile görüşüp danışmadıkça, mühim bir iş karar veremezdi. Horasan eşrafından Şeffah'ın Veziri olan Atıye'nin cğlu Ebu Cehm, Ebû Müslim'in casusu idi. Seffah'ın yanında bulunan askerlerin çoğu ve ileri gelen serkerdeler de, Seffah'dan ziyade Ebû Müslim'i tutuyorlardı.

Bir de Ebû Müslim'in babası olan Salit'in anesi Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah (R. A.) nin

câriyesi iken, Salit'i doğurmuş ve Abdullah ona zina cezası olan haddi vurdurmuş ve Salit'i köle olarak kullanmış iken, Salit, bir aralık Abdullah'ın oğlu olduğunu iddia ederek, Abdullah'ın oğlu Ali'ye çok eza, cefa ettiğini tarih kitapları yazar Mâdem ki Salit, vaktiyle öyle bir dava ile ortaya atılmıştı, oğlu Ebû Müslim'in de Abbas evlâdından onunak iddiası ile Halifelik davasına kalkmasından korkulmaz değildi.

Hâsılı Abbasoğulları, Ebû Müslim hakkında vesvese içindeydiler. Hatta Seffah'ın kardeşi Mansûr, bir aralık Ebû Müslim'in öldürülmesini Seffah'a teklif etmişti. Fakat Seffah, kendi devletinin meydana çıkmasına sebep olan bir kahramanın idamı dercesine kadar gidememişti.

Seffah'ın Kûfe'lilere emniyeti olmadığından, bir müddet Kûfe'de kaldıktan sonra Hire'ye gitti, sonra da 134 senesi Zilhiccesinde Embar şehrine hükümet merkezini naklederek yerleşti.

135 senesinde Salih'in oğlu Ziyad, Maverâünnehir'de isyan etti. Ebû Müslim, asker ile Merv'den çıkıp, onun üzerine yürüdü ve Amil şehrine vardı. Nu'man-ı Ezdi'nin oğlu Sibâ da beraberdi. Seffah, onu Ziyad'a göndermiş ve bir fırsat düşürüp de Ebû Müslim'i öldürmesini de emretmişti. Ebû Müslim bunu anlayınca, Siba'ı, Âmil'de hapsetti ve kendisi Salih'in üzerine gitti. O sırada Ziyad'ın yanındaki serkerdeler, isyan ederek dağılmışlardı. Ziyad, bir köy muhtarının evine kaçmış, muhtar da onu öldürerek, kesik başını Ebû Müslim'e getirmişti. Bu suretle Maverâünnehir galesi ortadan kalktı. Fa-

kat Seffah ile Ebû Müslim arasındaki emniyetsizlik arttı.

136 senesinde Seffah, kardeşi Mansur'u Hac Emiri tayin etti. Ebû Müslim de, o sene Seffah'dan izin alarak, Mansur ile beraber Hacca gittiler.

Ebû Müslim, halka çok ihsanda bulunur, yollar-da kuyular kazdırır ve birçok hayırlar yapardı. Onun debdebesi ve şaltanatı yanında Mansur pek küçük görünürdü. Bu da kendisine güç gelirdi.

Seffah, Zilhicce'nin 13 ncü günü, otuz küsür yaşında vefat etti. Kendisinden sonra kardeşi Muhammed'in oğlu Ebû Cafer Mansur, ondan sonra kardeşinin oğlu Musa'nın oğlu İsa Halife olmak üzere hayatında onları veliaht yapıp, bu husustaki muahedeye de yazıp, mühürlemiş ve İsa'ya vermişti. Vefatında İsa, Mansur adına halktan biat aldı ve işi Mansur'a yazdı. Mansur ise, Hactan dönerken İsa'nın mektubunu yolda aldı ve Ebû Müslim ile diğer halk da ona biat ettiler.

Yukarıda geçtiği gibi, Abbasoğulları'nın Nefs-i Zekiye denilen Abdullah'ın oğlu Muhammed Mehdi'den şüpheleniyorlardı. O da onlardan çekiniyordu. Hac mevsiminde Haşimoğulları gelip, Mansur ile görüşmüş oldukları halde, Muhammed Mehdi ile, kardeşi İbrahim onun yanına uğramadılar. Mansur, bundan şüphelenerek, işi Haşimoğulları'ndan birer birer sordu çoğu: "Nefs-i Zekiye nasılsa sizden ürkmüş ve can korkusu ile kaçmış, ondan size zarar gelmez" gibi sözlerle özür beyan etmişler, fakat Hazret-i Hasan'ın evlâdından Hasan'ın torunu ve Zeyd'in oğlu Hasan, Mansur'a: "Ben Nefs-i Zekiye'den emin değilim. Fırsat bulunca aleyhine

isyan eder” demiş, Mansur da ondan sonra Muhammed Mehdi ile kardeşi İbrahim’in peşini bırakmamıştır. Fakat bu sefer kendisi Halife olunca onları unutturacak büyük bir gaile ile karşılaşmıştır.

Ali’nin oğlu Abdullah, o sene çok kuvvetli bir ordu ile Rûm memleketlerine yürümüş, elinde büyük bir kuvvet olduğundan, Halifelik davasına kalkışması umulduğundan, Mansur telâşa düşmüştü. İşi Ebû Müslim’e açınca, Ebû Müslim; “Ben ona yeterim, onun yanındaki askerin çoğu Horasanlıdır. Onlar bana daha sadıktırlar” diyerek, Mansur’u teselli etmişti. Ebû Müslim’in biatı Mansur’a büyük bir kuvvetti. Bu suretle kendisinden yardım vaadini de alınca, rahat etti, Ebû Müslim ile beraber Kûfe’ye geldi, minbere çıktı, hale uygun bir nutbe okudu, sonra Ambar şehrine gitti ve Seffah’ın hazinelerini teslim aldı.

Amcası Ali’nin oğlu Abdullah ise, Seffah’ın vefatı ile Mansur’a biat olunduğunu haber alınca, Halifelik hakkının kendisine ait olduğunu iddia ederek, isyan etti ve ordusu ile Harran’a ve oradan da Nusaybin’e gidip, şehrin etrafına hendek kazdırdı. Ebû Müslim de onun üzerine hareket etti.

Abdullah’ın süvarisi ve ordusundaki silâhlar ve diğer harp eşyası daha çok ve mükemmel olduğundan, Ebû Müslim, hıyaleye başvurdu ve Abdullah’ın yanındaki reislerden bazılarını çağırdı. Aralarında pek çok harp vak’aları geçti, sonunda 137 seresi Cemaziyelahirinin ortalarında Abdullah bozulup, Basra’ya kaçtı ve orada gizlendi, sonra Mansur onu ele geçirip, hapse koydu.

Ali'nin oğlu Abdullah'ın ordusunda bulunan pek çok mal, hep Ebû Müslim'in eline geçti. Mansur, onları deftere geçirmek üzere Ebû Müslim'in yanına bir memur gönderdi. Ebû Müslim buna kızarak: "Bize can için emniyet olunuyor da, mal için emniyet olunmuyor mu" deyip, Mansur'a sövdü ve az kalsın memuru öldürecekti .

Mansur zaten Ebû Müslim'e emniyet edemiyordu. Takındığı bu son tavırdan dolayı da canı sıkılarak, daha çok endişelendi. Mısır ve Şam eyaletlerini Ebû Müslim'e vererek, yazdığı emirname-de: "Hilâfet merkezine yakın olmak için, Şam'da otur ve istediğini Mısır'a gönder" diye yazdı. Ebû Müslim ise, bundan şüphelenerek: "Halife bize Mısır ve Şam'ı vermiş, Horasan da zaten bizim diyerek. Horasan'a gitmek üzere El-Cezire'den çıktı. Mansur, bunu işitince, ürktü ve hemen Ambar'dan Medâin'e gitti ve Ebû Müslim'i oraya çağırdı. O da bu çağırımı kabul etmedi. Mansûr, Haşimoğullarının yaşlılarından sözü geçen bazı kimseleri kendisine göndererek Ebû Müslim'i kandırdı. Bu suretle Ebû Müslim, ordusunu Hilvan'da bırakıp, üçbin asker ile Medâin'e geldi. Mansur'un huzuruna girdi, tatlı tatlı sohbet ettiler, ertesi gün Ebû Müslim yine Halifenin sarayına gidince, Mansur'un gizlemiş olduğu cellâtlar ansızın çıkıp, Ebû Müslim'i öldürdüler.

Bu suretle Mansûr, Halifelik makamında tam bir istiklâle kavuştu. Fakat yukarıda geçtiği gibi, Emevîler'den Abdurrahman, Endülüs'te müstakil bir devlet kurmuş olduğundan, Endülüs kıtası, Abbasoğulları'nın idaresi dışında kalmıştı.

Rum Kayseri Konstantin, Müslümanların bu dağınkılığını fırsat bilerek 138 senesinde birçok asker ile İslâm memleketlerine tecavüz ederek. Malatya'yı almış ve yakıp yıkmışsa da Mansur, gönderdiği asker ile Malatya'yı geri almış ve tekrar şehri imar etmiştir.

Horasan ahalisinden ve Ebû Müslim'in arkadaşlarından Kûfe'de bulunan ve Tenasüh'a iman eden Ravendiye denen sapık fırkanın ikiyüz kadar mensubunu Halife Mahsur, 141 senesinde hapsedmişti. Arkadaşları buna kızarak, bir araya gelip, hapis-hanedeki yoldaşlarını haptiden çıkardılar. Mansur o zaman, Haşimiye mahallesindeki Halifelik köşkünde bulunuyordu. Asiler, onun üzerine de hücum ettiler, o da onların hepsini öldürdü. Kûfe ahalisi, Hazret-i Ali taraftarı olup, Mansur'un askerini inanç bakımından bozuyorlardı. Mansur da onlardan emin değildi. Bu vak'adan sonra Mansur, Kûfe'den bütün bütün nefret ederek, hükümet merkezini başka tarafa nakletmek istemiştir.

Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra, kendisinden iyilik görenlerin Horasan'da çıkardıkları fitne ve karışıklıkları Mansur ortadan kaldırmıştı. 141 senesinde Horasan valisi baş kaldırınca, Mansur birçok asker ile oğlu Mehdi'yi gönderip, isyanı bastırmış ve Horasan valiliğini oğlu Mehdi'ye vererek şark tarafından emin olmuştur.

Fakat Mansur'un en büyük korkusu, kendisinden çekinerek saklanmış olan Abdullah'ın oğlu Muhammed Mehdi ile, kardeşi İbrahim idi. Halifelik makamına geçtiği günden beri onları araştırmaktan geri kalmamıştı.

140 senesinde Mansur, Hac için Mekke'ye gittiği zaman, Ebû Talib torunlarına pek çok ihsanlar dağıtmıştı. Muhammed Mehdi ile İbrahim, meydana çıkmadıklarından, Mansur daha çok merak ederek, babaları Hasan-ı Müsennâ'nın oğlu Abdullah'ı sıkıştırmış ve oğullarını meydana çıkarmak istemişse de, Abdullah bu gizlilik hususunda sebat etmişti. Mansur da bunun üzerine arkalarına hafiyeler koydu.

Muhammed Mehdi, bunu işitince, kardeşi ile beraber Yemen tarafına gitti. Oradan da Aden'e, daha sonra Sind'e, sonra Irak'a, oradan da Medine'ye döndü. Sonra Muhammed Mehdi, Yenbu şehrine gelip, bir müddet Cüheyne dağında bir mağarada arkadaşları ile beraber gizlendi ve ibadet ile meşgul oldu.

Mansur bunu haber alınca, Cüheyne'ye gizli adamlar gönderdi. Fakat Mansur'un yanında bulunan bir alevî de o tarafa gizli bir haber uçurmakla, Muhammed Mehdi oradan kaçarak, gelip Medine'de gizlendi. Alevîler onu İmam tanımış olduklarından, kendisine çok yardım ederlerdi.

Böylece Muhammed Mehdi ve kardeşi, böyle yer yer dolaşırlar ve Hac mevsiminde Arap kabileleri içine karışıp, Hac ederler, arasına bacaları ve çoluk çocuğu ile de görüşürlerdi. Hatta İbrahim'in karısı Rukiye, bu seyahatlerde gebe kalıp bir çocuk doğurmuştu. Mansur bunu haber alınca çok hiddetlendi.

Çünkü Rukiye'nin babası, Hazret-i Osman sülâlesinden. Ömer'in torunu ve Abdullah'ın oğlu Muhammed'di. Çok güzel bir adamdı. Dibâc diye ta-

nınmıştı ve Hasan-ı Müsennâ'nın oğlu Abdullah'ın ana bir kardeşi idi. İkisinin de annesi Hazret-i Hüseyin'in kızı Fatıma idi. Bu suretle Hazret-i Peygamber'in sülâlesine yakınlığı olduğundan, Emeviye Devleti, kendi devrinde onları himaye etmişti. Abbasiye Devletinde de gerek devletin, gerek Hâşimoğullarının onu himaye etmeleri insanlık iktisasıydı.

Fakat Muhammed Mehdi ile kardeşi İbrahim'in kaçakta olmaları dolayısıyla Mansur'un Hazret-i Ali taraftarlarından şüphesi artmıştı. Çok çalıştı, onları arayıp, bulmak için çok para sarfetti. Sık sık Mekke, Medine valilerini azletti. Fakat bu iki kardeşi ele geçiremedi.

Nihayet Medine valiliği için Hazret-i Peygamber evlâdının kadrini bilmez bir adam aradı. Mürî'li Osman'ın oğlu Ribah adında mayası bozuk bir adam buldu. Bu adam, Hazret-i Peygamber'in kabrini yık desen, hiç düşünmeden yıkabilecek bir adamdı. Mansur ona mal verip Medine valisi tayin etti ve 144 senesi Ramazanında onu Medine'ye gönderdi. Kendisi de Hac mevsiminde Mekke'ye giderken Medine'ye uğradı. Hasan-ı Müsenna'nın oğlu Abdullah'ı, çocuklarının nerede olduklarını haber vermesi için sıkıştırdı. O da, gizli tutmak hususunda dayandı.

Bunun üzerine Mansur'un emri ile Medine valisi Ribah, Hasan-ı Müsenna'nın oğlu Abdullah'ı ve oğlu Musa'yı ve üç kardeşini ve kardeş çocuklarını hapsedti. Abdullah'ın öteki kardeşi Hasan'ın oğlu Ali Âbid, o gün orada bulunmadığından, ertesi gününü Ribah'ın yanına gitti. Ribah: "Ne istiyorsun" deyince, "Beni de akrabam ile beraber hapsedesin

diye geldim" deyince, Ribah onu da hapsetti ve bu suretle Hazret-i Hasan'ın evlâdından hapiste clanların sayısı 11 kişi oldu.

Ribah, Mansur'a: "Ey Emîr-ül Mü'minin. Horasanlılar, senin tarafındandır. Iraklılar da Ebû Talib soyunun taraftarıdır. Fakat Şamlılar, Ali'nin en büyük düşmanıdır. Fakat Abdullah'ın oğlu Muhammed, Şamlıları davet etse, hiç biri geri durmaz" dediğinde, Mansur'un Dibac hakkında da emniyeti kalmadı ve Ribah'a onu da hapsedmesi için emir verdi.

Hakikatte de Şam ahalisi Ümeyyeoğulları taraftarı idi. Fakat Emevioğullarından kimse kalmamış olduğu için, Hazret-i Osman sülâlesinden Dibac diye tanınmış olan Abdullah'ın oğlu Muhammed'i seviyorlar ve tutuyorlardı. Ellerinden gelse Halifelîğe onu secerlerdi. Fakat Emeviye Devleti son bulmuş olduğundan, Dibaç da Hazret-i Peygamber'in evlâdına yakınlığı dolayısıyla, gâilesizce yaşamaktaydı. Bu sefer Evlâd-ı Hasan'ın ailesi ile birlikte o da hapse atıldı.

Mansur, o zaman Medine kadısı olan Talha sülâlesinden İbrahim'in oğlu Ümran ile, büyük müctehidlerden Enes'in oğlu İmam Mâlik Hazretlerini hapis haneye gönderip, Hasan'ı Müsennâ'nın oğlu Abdullah'a, oğulları Muhammed ile İbrahim'in neredeler olduklarının bildirilmesini teklif etti. Abdullah, Mansur ile görüşmek istedi. Mansur da oğullarını getirmedikçe kendisiyle görüşmeyeceğini bildirdi.

Sonra Mansur, Mekke'ye gidip, Hac etti. Dönüşünde Medine'ye uğramayıp, Remze köyüne gitti. Hapistekilerin oraya getirilmesini emretti. Ribah da

onları ayaklarında bukaa olduğu halde Rebze'ye götürdü.

Onlar bu suretle Rebze'ye götürülürken Cafer-i Sadık Hazretleri, perde arkasından onlara bakarak ağlıyor ve göz yaşları sakalından aşağıya dökülüyordu: "Bundan sonra Cenab-ı Hak, Haremeyn'i yani Mekke ile Medine'yi korumaz" di'yordu.

Rebze'de Mansur, Dıbac diye bilinen Hazret-i Osman'ın sülâlesinden Abdullah'ın oğlu Muhammed'i huzuruna getirtti. Kızı Rukiye'nin doğurmasından bahsederek, namusuna dokunacak şekilde tahrir etti. O da, kendini müdafaaya kalkınca, Mansur hiddetlenerek adamlarına ona yüz kamçı vurmalarını emretti. Zavallının gümüş gibi beyaz olan vücudu, kamçıların yara ve berelerinden simsiyah oldu ve bir gözüne kamçı gelerek, gözü aktı. Bu hali ile hapishaneye geri gönderildi.

Sonra Mansur Kûfe'ye giderken onları da beraber götürdü. Rebze'den çıkıp ta onların yanından geçerken Hasan'ın oğlu Abdullah, yüksek sesle Mansur'a dönerek: "Ey Ebû Cafer, biz Betir Muharebesi gününde sizden alınan esirlere böyle hakaret etmemiştik" deyince, Mansur bu sözlerden çok canı sıkıldı ve Kûfe'ye varınca onları zindana attı.

Mansur, evvelce Horacanlılardan emindi. Bu sefer Horasan valisi Ebû Avn tarafından gelen arıza'da, Horasan ahalisi Abdullah'ın oğlu Muhammed'in işinin ne olacağını araştırıyorlar, kendilerinden sakınmak lâzımdır gibi mektubtaki ifade üzerine Mansur'un kan başına sıçradı, hemen Abdullah'ın oğlu Muhammed'i öldürerek, başını Horasan'a gönderdi ve o başın Rasûl-i Ekrem'in sülâle-

ından Abdullah'ın oğlu Muhammed'in başı olduğu-na yemin edecek adamları da birlikte yolladı.

Hapistekilerden biri olan Hasan'ın oğlu Abdullah'ın kardeş çocuğu İbrahim'in oğlu Muhammed çok güzel ve herkes tarafından sevilen iyi ahlâklı bir zattı. Ona da Dibâc-ı Asfar derlerdi. Kûfe ahalisi bölük, bölük gelip, onu seyredelerdi. Bu da Mânsur'un kanına dokunarak, onu iki direk arasına sıkıştırıp, zavallıyı işkence ile öldürttü.

Çok geçmeden Hasan'ın oğlu İbrahim ve kardeşleri Abdullah ve Ali de hapiste öldüler. Bir rivayete de Mansur, onları zehirleyerek veya başka suretle öldürmüştü. Hâsılı Hazret-i Hasan sülâlesinden pek azı kurtulup, çoğu bu suretle ölmüşlerdi.

Hazret-i Ali sülâlesi ile, Hazret-i Abbas evlâdı öteden beri büyük bir birlik içinde yaşarlarken, bu vak'alardan sonra, kanlı bıçaklı oldular. Medine valisi olan Ribah da, Mehdi'yi arayıp bulmak için çok şiddet göstermekteydi.

Mansur, Kûfe'den nefret ettiği için, başkent olmak üzere münasib bir yer ararken, Bağdad'ın bulunduğu yeri seçti ve 145 senesinde Bağdad şehrini kurmaya başladı. Bermekin oğlu Halid'e şehrin hududunu çizdirdi ve 4 kısma ayırarak, her kısma valilerden bir nazır tayin etti ve her taraftan amele ve sanat sahipleriyle, mühendisler getirtti. Tuğla ve kerpiç sayısının hesabını tutmak için de mezhep sahibi İmam-ı Âzam Ebû Hanife Hazretlerine teklif yaptı. Evvelce onu kadı yapmak istediği zaman, İmam Hazretleri kabul etmemişti. Bu muvakkat memuriyeti ise, çaresiz kabul buyurdu.

Mansur, önce vükelâsını huzuruna çağırarak, Kisra'nın sarayı ile Medain'i bozup, bunların enkazını Bağdad'a nakletmek hususunu görüşmek için meclis kurunca, Halid Bermek; "Ey Emîr-ül Mü'minin, onlar İslâmın alâmetleridir ve Arapların fetihlerindenidir. Onları görenler, onları yapanların ortadan kaldırılmaları, dünya kuvveti ile olmayıp, din kuvveti ile olduğunu anlarlar. Bununla beraber, Medain'de Hazret-i Ali'nin musallâsı vardır" diyerek, onların yıkılıp, bozulmasını uygun bulmadığını arzemesi üzerine, Mansur: "Ey Halid, sen kendi kavmin olan Acem'e meyyal olduğun için, böyle aykırı rey'de bulunuyorsun" diyerek, onların yıkılmasını emretti ve Kasr-ı Ebyaz denen beyaz kasrın bir tarafını yıktırarak, enkazını Bağdad'a naklettirdi. Fakat baktı ki bu enkazın taşıma masrafı yenilerinin bedelinden daha çok oluyor. Hemen Halid'i çağırdı ve işi bildirdi. Halid, o zaman: "Ey Emîr-ül Mü'minin, ben onların yıkılmaması fikrindeydim. Mademki işe başladın, artık tamamını yık. Çünkü eskilerin yaptığını sonra gelenler yıkmıyorlar derler" demişse de, Mansur'un maksadı yapıda dilediği gibi iş görmek olduğundan Halid'in bu nasihatını da kabul etmeyip, sarayları yıkmaktan vazgeçti.

Bu suretle Bağdad'ın yapılmasına hızla çalışılmaktayken, 145 senesi ortalarında Muhammed Mehdi, Hilâfet dava ederek, Medine'de ortaya atıldı.

Medine valisi Ribah, bütün Medine eşrafını hükümet merkezine çağırarak: "Muhammed Mehdi'nin nerede olduğunu haber veriniz, yoksa hepinizi öldürürüm" diye tehdit ederken, tek bir sesleri işitildi ve Muhammed Mehdi 150 kişi ile gelip, naxis-

teki mahpusları çıkardı ve hükümet merkezine gidip, Ribah'ı ve adamlarını hapsetti. Sonra Mescid-i Şerife gitti, minbere çıktı, tesirli bir hutbe okudu ve Medine'yi zaptetti.

Medineliler, Muhammed Mehdiye biat ederek: "Mansur üzerine isyan etmek caiz midir" diye Medine'de İmam olan Enes'in oğlu Malik Hazretlerinden fetva isteyince; "Caizdir" diye fetva verdi ve gidip, evine kapandı.

Medineliler de Muhammed Mehdi'ye biat ettiler. Kendisinin kardeşi Hasan ve Hazret-i Ali evlâdından, eşraftan ve meşhur kimselerden ve daha bir çokları onunla beraber oldular. Hatta Hazret-i Ali sülâlesinden, Hazret-i Hasan'ın torunu ve Zeyd'in oğlu Hasan, Mansur ile beraber iken, oğulları Ali ve Zeyd ve Muhammed Mehdi ile beraberdiler.

Muhammed Mehdi tarafından Mekke'ye, Yemen'e ve Şam'a memurlar gönderildi. Mekke'ye giden memur, Mansur'un adamını işin başından atarak, Mekke'yi zaptetti. Ama Şam ahalisi onun memurlarına itibar etmedi. Çünkü Şamlılar ötedenberi Hazret-i Ali evlâdına düşmandılar. Kûfe de, Mansur'un elindeydi. Medine ahalisi ise, harb ehli kimseler değildi. Bu suretle Mehdi'nin maddi kuvveti azdı. Büyük ümidi Basra'daydı ve kardeşi İbrahim de orada gizlenmişti. Kendisi Medine'de meydana çıkınca, İbrahim'in de meydana çıkmasını yazmıştı.

Ramazan başında İbrahim de meydana çıkarak, halkı kardeşi Muhammed'e biat etmek üzere çağırırdı ve Basra'yı zaptetti.

Mansur, birçok askerini oğlu Mehdi ile Horasan'a göndermiş olduğundan, yanında az asker vardı. O zaman kurmaya başladığı Bağdad arazisinin kadastrosu ile meşgul idi. Muhammed Mehdi'nin çıkışını haber alınca, pek çok telâşlandı. Hiçmen şehrin yapı işlerini bırakarak, Kûfe'ye gitti ve harp hazırlıklarına başladı. Veliahdi ve kardeşinin oğlu ve Kûfe valisi olan Musa'nın oğlu İsa'yı 4000 asker ile Medine'ye gönderdi ve: "Muhammed öldürülürse ne alâ, İsa öldürülürse o da alâ" dedi. Çünkü yukarıda geçtiği gibi, Seffah onu veliahd yapınca, ondan sonra Halife olmak üzere İsa'yı da ikinci veliahd yapmıştı. Mansur ise, oğlu Mehdi'yi veliahd yapmak isterdi. Bundan dolayı İsa'nın bir muharebede ölmesini arzu ederdi.

Mansur, ibtida Muhammed Mehdi'ye mektup yazıp, ona teminat verdi. Onu itaate çağırdı. O da: "Halifelik bizim hakkımızdır. Siz de bizim taraf-tarlarımızla bu yolda davete kalktınız. Sonra bizim hakkımızı aldınız" diye yazdı. Mansur ona cevap verdi, fakat iş bu dereceye gelmiş olduğundan, işin haberleşmekle çözülüp biteceği mümkün olmadığından, çaresiz muharebeye başvurdu.

İsa gidip, Medine'yi kuşattı ve: "Mescid-i Şerif'e giren ve evinde kapanan ve Medine'den dışarı çıkan emindir" diye ilân etti. Medinelilerin çoğu, çoluk çocukları ile beraber çıkıp, birer tarafa savuştular.

145 senesi Ramazanın 14 ncü Pazartesi günü İsa, askerini Medine üzerine yürüttü. Muhammed Mehdi de meydana çıkıp, ikinci vaktine kadar çok şiddetli bir muharebe yapıldı. Bazı tarihçiler der

ki, en çok Hazret-i Hamza'nın cenklerine benzer cenk, o gün Muhammed Mehdi'nin yaptığı muharebedir. Askeri dağılıp, yanında üçyüz kadar adam kalmışken, onlar ile iki defa İsa'nın askerini tozdu. Fakat İsa'nın bir bölük askeri Sel' dağına çıkıp, oradan şehre giderek, Muhammed'in arkasını aldılar. Muhammed o zaman İsa ordusunun kahramanı olan Kahtaba'nın oğlu Hamid'i doğuşa çağırdı. Fakat Hamid cesaret edemedi. Muhammed Mehdi ise her ne tarafa hücum ederse, karşısına gelenleri vurup yere düşürüyordu. Bu sırada biri sağ kulağı tozuna vurunca, Mehdi diz çöktüğü zaman Hamid yetişip göğsüne vurdu ve yere düşürdü ve taşını kesip İsa'ya götürdü. Hazret-i Ali'nin zülfikârı Muhammed Mehdi'nin yanında bulunduğundan, İsa, Muhammed Mehdi'nin kesik başı ile beraber onu da Mansur'a gönderdi.

Ali'nin torunu ve Zeyd'in oğlu Hasan, amcazadesi yukarıda geçtiği gibi, Muhammed Mendi'yi Mansur'a fitleyerek, onu şüpheye ve vesveseye düşürmüştü. Bu sefer Mehdi'nin kesik başı Mansur'un önüne getirildiğinde, o da onun yanında bulunuyordu. Çok müteessir olduğundan, kesik başa bakamadı. Fakat Mansur'dan korktuğu için üzüntüsünü ona belli etmedi.

Muhammed Mehdi'nin şehit olduğu zaman silâh arkadaşlarından olan Zübeyr'in torunu ve Muhammed'in oğlu Osman, Basra tarafına kaçmıştı. Sonra tutulup Mansur'un yanına getirilince: "Ey Osman, sen mi Muhammed ile benim aleyhime isyan ettin" deyince, Osman da: "Mekke'de ser ve ben her ikimiz Muhammed'e biat ettik. Ben bia-

timde vefakârlık ettim, sen sözünde durmadın" demesi üzerine Mansur, hiddetlenerek onu idam etmiştir.

Muhammed Mehdi'nin kardeşi İbrahim'e gelince: Yukarıda da geçtiği gibi, 145 senesi Ramazânında o da Basra'da meydana çıkarak halkı, kardeşi Muhammed Mehdi'ye biat etmeye çağırmış, ulema-dan ve fakihlerden büyük bir kalabalık ona uya-rak, topluluğu artmıştı ve hemen bir miktar asker göndererek Ehvaz'ı ve Faris memleketlerini ve Va-sıt şehrini zapt etmişti ve Bayram'a üç gün kala kardeşinin Medine'de şehit olduğunu haber aldı ve harp hazırlığını tamamlayıp, ordusunu düzdüktan sonra Kûfe üzerine yürüdü.

Mansur ise, önce Afrika'ya 40.000 ve oğlu Mehdi ile Rey tarafına 30.000 asker gönderip, geri kalan askerî de Musa'nın oğlu İsa ile Medine'ye gitmiş olduğundan, yanındaki asker bir iki bin kişiden ibaretti. Basra'da İbrahim'in başına yüz bin adam toplanmış olduğunu haber alınca ne yapacağını şaşır-dı, geceleri gözüne uyku girmez oldu ve hemen her taraftan asker toplamaya başladı ve o zaman Medine'den Mekke'ye gitmiş olan İsa'yı da geri çevirdi. Üçbin asker ile Kahtaba'nın oğlu Hamid'i öncü yapıp, beşbin askerle de İsa'yı İbrahim'e karşı gönderdi.

145 senesi Zilkadesinin beşinci Pazartesi günü Kûfe'ye 16 saat arası olan bir yerde iki taraf karşılaştı. İbrahim'in kuvveti çok olduğundan, Kahta-ba'nın oğlu Hamid'in ilk hamlede dağılması üzeri-ne, İsa'nın yanındaki asker de bozuldu. İsa canın-

dan da bezmişti. Ancak ahirete namusu ile gitmek için sebat ediyordu.

İşte o sırada Ali Abbasi'nin oğlu Süleyman'ın oğulları Cafer ile Muhammed, ansızın Basra askerinin arkasından çıkınca, Basra askeri, onları vurmak için geri döndüler. İsa'nın bozulan askeri de onların bu dönüşlerini bozgun zannederek, geri dönüp, onların üzerine hücum edince, Basralılar bozuldu. İbrahim de 600 kişi ile meydanda yalnız kaldı. O sırada bir kaza oku İbrahim'in boğazına saplandı ve adamları telâşla onun başına toplandı. Hamid bu kargaşalığı fırsat bilerek hücum etti ve İbrahim'in adamlarını dağıttı. İbrahim'in başını da kesip, İsa'ya takdim etti.

Hamid Kahtaba'nın bozguna uğraması haberi Mansur'a gelince, İran'a kaçmaya hazırlananı Mansur, bu zafer haberinden yeniden hayat buldu. On dan sonra Muhammed Mehdi ve İbrahim ile beraber isyan eden ve onların bu çıkışlarını doğru bulan eşrafı ve ulemayı araştırarak, kimini hapsedti, kimini de dövdü, bir kısmını da öldürdü. İşte o yolda hapse girenlerden biri de mezheb sahibi İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'dir. Yine bu sebepten dolayı Mekte Emiri meşhur Enes'in oğlu İmam Mâlik Hazretlerini de kamçı ile şiddetle dövmüştür. Fakat on dan sonra İmam Mâlik'in halk arasında şan ve şöhreti artmıştır. Mansur'un gösterdiği şiddet, zamanındaki âlimlerin, müctehidlerin kuvvetlerini eksiltmek şöyle dursun, bilâkis arttırmıştır.

Bununla beraber Mansur'un hakkın yerine getirilmesinde şeriate tam boynu eğikti. Hatta Medine Kadısı Ümran'ın oğlu Muhammed'in kâtibi Nemir

der ki: Mansur Medine'ye geldiği zaman deveçiler ondan şikâyet yolu mahkemeye müracaat etmişler, Kadı bir celp tezkeresi yazıp kâtibi Nenuir ile, Mansur'un Veziri Rebîa göndermiş, o da götürüp, Mansur'a vermiş. Mansur hemen: "Hüküm Meclisi'ne çağırıldık, bizimle beraber kimse gelmesin" diyerek, Rebî ile birlikte mahkemeye gitmiş, kadı, hiç yerinden kıpırdamayarak, kaftanına bürünmüş olduğu halde, deveçileri çağırarak, davalarını dinlemiş ve Mansur'un aleyhine hükmetmiş. Mansur, kadının adaletinden memnun kalarak, ona ihsanda bulunmuştur. Hakka bu kadar dikkat ettiği halde, hükümetin nüfûzuna dokunan ve saltanatı aleyhinde konuşar: kimseleri asla affetmez ve onlara göz yummazdı. Şu hikmetli sözlerinden biridir: "Hükümdarlar, her şeye tahammül ederler, ancak üç şeye dayanamazlar. Sırrın ifşasına ve aileye taaarruza ve mülk-ü saltanatlarına tecavûze" demiştir.

Mansur, Muhammed Mehdi ile İbrahim gâilelerinden kurtulduktan sonra, Bağdad şehrinin yarım kalan yapılması işine devam etmiş ve 140 senesi içinde Bağdad'a göçüp, ondan sonra iki üç sene daha bina yapmak işiyle uğraşmış ve daha sonra Bağdad şehri Abbasi Devleti'ne pâyitaht olmuştur.

Veliaht olan Musa'nın oğlu İsa, Muhammed Mehdi ve kardeşi ile yaptığı muharebelerde çok iş görmüş ve çok şân kazanmış olduğundan, Mansur ona çok hürmet ederdi. Fakat oğlu Mehdi Muhammed'i İsa'dan evvel birinci veliaht yapmak isterdi ve bunu arasına İsa'ya işaret ile anlatmak isterdi.

İsa, evvelce bunu kabul etmek istemediyse de, Mansur, zalim bir adam olduğundan, onun fenalı-

ğundan korkardı. 147 senesinde Mansur, kendisini veliahtlıktan çıkararak, oğlu Mehdi'nin veliahtlığını ilân etti.

Mansur, amcası Ali'nin oğlu Abdullah'ı evvelce hapsetmişti. Fakat o hayatta oldukça kendisinin gönlü rahat değildi. Bundan dolayı temelleri tuzdan yapılmış bir odada amcasını hapsetti ve sonra oraya su yürütmekle temeller eridi, oda yıkılıp, Abdullah da öldü.

148 senesinde Mansur'un devleti çok kuvvetlendi ve halk arasında onun heybeti arttı. Endülüs kıt'asından başka, bütün İslâm memleketleri hep onun emri altına girdi.

Mansur dermiş ki: "Nasıl Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali dört Halife ise, hükümdarlar da dördtür. Muaviye, Abdülmelik, Hişâm, bir de ben"

148 senesinde Kürtler etrafa yayılarak, memleketin rahatını bozduklarından, Mansur, Bermek'in oğlu Halid'i Musul tarafına memur edip, o da fesad çıkartanların terbiyesini vererek, memleket işlerini yoluna koymuştur. On sene sonra, Kürtler, yine baş kaldırdılar. Mansur, kendi yakınları ile görüştükten sonra, yine Halid'in o tarafa memur edilmesi lâzım geldiği anlaşıldı. Halbuki Halid, o zaman hapisteydi. Çünkü Mansur, onu hapsederek, bütün mallarını elinden almak için sıkıştırıyordu. Mansur, bu hadise üzerine, hemen onu Musul valiliğine, oğlu Yahya'yı da Azerbaycan valiliğine tayin etti. Halid gidip ,yine Musul taraflarını yoluna koydu, isyanı bastırdı, oğlu Yahya da, babası gibi akıllı, tedbirli ve ağırbaşlı bir adam olduğundan, o da vazifesini iyi yapmağa muvaffak olmuştur.

Mansur, çok iyi konuşan ve Hadis ilminde ve soy sop hakkındaki malûmatta çok bilgili bir adamdı. İşlerinde de uyanıktı. Mansur'dan evvel imamlar ve âlimler, ilim meselelerini ezberden söylerler, yahut tertib edilip, yoluna konmayan dağınık sahifelerden rivayet ederlerdi. Onun zamanında Hadis, fıkıh ve tefsir'den kitaplar yazılmaya başlandı ve Kelile ve Dimne ve Oklides kitabı gibi Hind ve Yunan eserleri tercüme olundu.

Önce Kölemenleri mühim işlerde kullanıp, onları Arab'ın eşrafına takdim eden Mansur'dur. Sonra bu iş gittikçe artmış, Arab'ın mühim işlerin başında bulunması adeti ortadan kalkmış ve bu suretle Abbasiye Devleti de zayıflamıştır.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Mansur'un zamanında eşraftan ve âlimlerden pek çok kimse vefat etmiştir. Bunlardan İmamîye Mezhebi'nin sırasına göre, 12 İmamdan Muhammed Bâkir'in oğlu İmam Cafer-i Sadık, 148 senesinde vefat etmiştir.

Yine meşhur müctehid âlimlerden A'meş, İbn-i Şibrime ve Aclân-ı Medenî'nin oğlu Muhammed ve İbn-i Leylâ'nın torunu merhum Abdullah'ın oğlu Muhammed Kâdi ve Nahiv ilminde İmam Halil'in hocası olan Amr-ı Sakafî'nin oğlu İsa vefat etmişlerdir. - Allah hepsine rahmet etsin -.

Mansur'un hapsinde olan İmam-ı Âzam Hazretleri de 150 senesinde hayat dersini hatmetmişti.

İmam-ı Âzam Hazretlerinin şanının büyüklüğü herkesce bilinir. Faziletleri o kadar çoktur ki, etraf-lica anlatılmaya kalkılırsa cilt kitaplar olur. Es-hab'dan Kûfe'de Malik'in oğlu Enes, Ebî Evfâ'nin oğlu Abdullah, Medîne'de Sâid-i Saidî'nin oğlu Sehl, Mekke'de Eb-ut-Tufeyr gibi büyük zatlarla İmam-ı Âzam görüşmüştür. Âlim ve bilgisi ile iş yapan, çok ibadet eden, Zühhd-ü takva sahibi, pek çok fa-ziletleri olan bir zat idi. 40 sene sabah namazını yatsı abdesti ile kılmış ve vefat ettiği yerde 7000 kerre Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği rivayet edilir.

Mansur, onu Kadılar Kadısı yapmak istediysede, o kabul etmedi. Fakat Bağdad'ın kurulmasında tuğla ve kerpiç saymak vazifesini kabul etti. Muhammed Mehdi ve kardeşi İbrahim vak'asında Mansur, birçok fakihleri, âlimleri hapsedip, dövmüş ve sıkıştırmıştı. O sırada İmam-ı Âzamı da hapsetti. İmam-ı Mâlik, yalnız dayak yemekle kurtuldu, fakat İmam-ı Âzam hapiste kaldı ve oradan Cennete gitti.

Yedi Kurra Hafızlarından Ebû Amr, 153 senesinde ve yine onlardan Hamza, 156 senesinde ve meşhur müctehidlerden ve fakihlerden ve Şam ulemasından İmam Evzâî, 157 senesinde vefat ettiler. - Allah hepsine rahmet etsin -.

Mansur'un emri üzerine Mekke Emîri, 158 senesinde Hazret-i Ali'nin evlâdından Mekke'de bulunan bir zat ile, meşhur müctehidlerden İbn-i Cüreyh, Kesir'in oğlu Ubâd ve Sufyan'ı Sevri'yi hapsetti. Mansur da o sene Hac için Mekke'ye gitti. Mekke'ye geldiği zaman bu hapistekileri idam eder diye korkuluyordu. Fakat ömrü ona izin vermedi,

Mekke civarına geldi, ihrama girdi, Zilhicce'nin altıncı günü, 63 yaşında Meymûne Kuyusu denen yerde vefat etti, Halifelik müddeti, 22 sene üç ay ve birkaç gündür. Zilhicce'de doğup, Zilhicce'de tahtta geçmesi ve Zilhicce'de vefatı garip tesadüflerendir.

MANSUR'UN OĞLU MEHDİ'NİN HALİFELİĞİ

Mansur, 158 senesi Zilhiccesinde Mekke'de vefat edince, Veziri olan Rebî, hemen Benî Hâşim'in ileri gelenleri toplayarak, Mehdi'ye biat ettirdi ve Rasûl-i Ekrem'in hırkası ile asâsını ve Halifelik mührünü Mehdi'ye gönderdi. Bağdad'a döndükleri zaman Mehdi, Bağdad Mescidi'nde minbere çıktı, hutbe okudu, Bağdadlılar da ona biat ettiler.

Mehdi, şeriatı tam tutan ve itikadı sağlam bir zattı. O zaman meydana çıkmış olan dinsizler!e zındıkları idam ederek ortadan kaldırdı. Sünnet ve cemaat usulünü yeniden yerleştirdi.

Bununla beraber tahta oturduktan sonra veliaht olan Musa'nın oğlu İsa'yı aradan çıkarıp da, kendi oğlu Musa Hâdi'yi veliaht yapmak merakına düştü ve İsa'ya birçok vaatler yaparak, onu veliahtlıktan çıkardı ve birçok mal, mülk verdi ve 160 senesinde Hâdi'yi veliaht yaptı.

Yukarıdaki kısımlarda geçtiği gibi, Ebû Sufyan'ın piç oğlu Babasının oğlu Ziyad'ı Muaviye, kendi nesebine almıştı ve bu suretle Ziyad'ın çocukları ve torunları da Kureyş defterine geçti. O sene Mehdi, o hükmü bozarak, Ziyad'ın soyunu Sakif kabi-

lesine kaydetti, Ziyad'ın soyunu, sopunu da Rum köleleri defterine geçirdi.

Merv ahalisinden tek gözlü, kısa boylu, şeytan kılıklı bir hokkabaz vardı ki, altından nîr yüz örtüsü yapıp, onunla yüzünü örter ve bu suretle yüzünü kimseye göstermezdi. Bundan dolayı ona Mukanna' denmişti. "Allah, önce Hazret-i Âdem'e, sonra Nuh'a, sonra da öteki Peygamberlere hulûl etmiş, sonunda Ebû Müslim'e, ondan sonra da bana hulûl etmiştir. Yani benim içimdedir" diyerek, Mehdi'nin ilk zamanlarında Horasan'da Allah'lık davasına kalkışmıştı. "Ebû Müslim'in kanını dava ediyorum" diyerek başına pek çok halk toplandı. Mehdi, onun üzerine külliyetli asker göndererek, topluluğunu dağıttı. Mukanna'da bir kaleye kapandı. Mehdi'nin askeri onu sıkıştırmaya başlayınca, canından ümidini keserek, 161 senesinde çoluğunu, çocuğunu zehirledikten sonra, kendisini de yakarak, canını cehenneme ısmarladı.

Mehdi, o sırada tekrar meydana çıkan Haricileri de yok ederek, memleketin âsayaşını korudu.

Yine o sırada Rum'lar, Abbasi Devleti'nin Haricilerle uğraşmasını fırsat bilerek, İslâm memleketlerine tecavüz ettiler ve Amik Ovası'na kadar ilerleyip, Maraş Kalesi'ni kuşattılar. 162 senesinde Kahtaba'nın oğlu Hasan, 80.000 asker ile Rum tarafına gitti. Uğradığı memleketleri harab ederek, muzaffer olarak döndü.

163 senesinde Mehdi, Horasan'dan ve diğer taraflardan asker toplayarak harp hazırlığını yaptıktan sonra, veliaht Hâdi'yi Bağdad'da yerine vekil

bırakıp, ikinci oğlu Hârun'u yanına alarak, büyük bir ordu ile Bağdad'dan çıktı, Haleb'e girdi.

O tarafta meydana çıkmış olan zındıkları toplayıp, idam etti. Oğlu Hârun'u ordu başkumandanlığına getirdi, yanına da Kahtaba'nın oğlu Hasan gibi meşhur kumandanları ve Bernek'in oğlu Hasan ile Süleyman'ı verdi. Ordu işlerini ve hesaplarını görmek için de, Hâlid Bernek'in oğlu Yahya'yı tayin etti ve ordu ile beraber Ceyhan Nehri'ne kadar giderek, kendisi geri döndü.

Harun, öyle büyük ve mükemmel bir ordu ile Rum memleketlerine gazâ edip, büyük fetihler kazandı ve pek çok ganimet malları alarak, döndü. Bazı tarihçiler, o zaman Hârun'un Veziri olan Halit Bernek'in, bu muharebelerde pek büyük hizmeti olduğunu söylerler. Çok geçmeden Halit, 75 yaşında vefat etmiştir. Ondan sonra da oğlu Yahya, onun yerini tutmuştur.

Harun, böyle büyük ganimetlerle muzaffar olarak Bağdad'a dönünce, babası ona bütün Mağrib diyarını, Kürdistan'ı, Azerbaycan'ı verdi ve makam başkâtipliğine de Yahya Bernek'i tayin etti.

165 senesinde Mehdi, yine Hârun'u mükemmel bir ordu ile Rum tarafına gönderdi. O da Anadolu kıtasını yarıp geçerek, ve pek çok ganimet malları alarak, Konstantaniye Boğazı'na kadar geldi. Rum Kayser'i tarafından senesi 70.000 altın verilmek üzere üç senelik bir anlaşma imzaladı. 166 senesinde babası ona Reşit adını takarak, ikinci veliaht yaptı.

Zındıklardan Bürd'ün oğlu Beşsar adında âmâ bir şâir vardı. Ateşi topraktan üstün görerek,

Âdem'e secde etmek istemeyen şeytanın fikrini doğru bulunurdu. Onu da Mehdi o sene idam ettirdi.

BÜYÜKLERİN VEFATI

160 senesinde İmam-ı Âzam Hazretleri ile beraber bulunanlardan ve zâhitlerden Nusayr-i Tâi'nin oğlu Davut ve İmam Si'beveyh'in hocası ve aruz ilminin kurucusu olan İmam Halil vefat ettiler.

161 senesinde meşhur fakihlerden Süfyan-ı Sevrî ve aslen Horasan hükümdarlarından iken, burayı bırakıp, Şam'a hicret eden meşhur zâhit İbrahim Ethem, irtihâl etmişlerdir. - Allah Rahmet eylesin -.

İki defa veliahtlıktan çıkarılan Musa'nın oğlu İsa da, 167 senesinde vefat etmiştir.

Hazret-i Hasan'ın evlâdından, Zeyd'in oğlu Hasan, çok yüksek yaradılışlı bir zattı. Fakat kendi ailesinden yüz çevirip, Mansur'a dönmüştü ve yukarıda geçtiği gibi, amcazâdesi Muhammed Mehdi'yi, Mansur'a kapılamıştı. Bundan dolayı Mansur, ona itibar edip, 150 senesinde Medine valisi tayin etmişse de, beş sene sonra azlederek ve Bağdad'da hapsederek, malını elinden almıştı. Sonra Mehdi, onu hapisten çıkardı ve mallarını geri verdi. O sene o da vefat etti.

Yedi büyük kurra hafızlardan Abdurrahman'ın oğlu Nafi' 169 senesinde vefat etti.

Taberistan'da Deyâlîme Beyleri isyan edince, Mehdi, 167 senesinde birinci veliahtı olan oğlu Hâdi'yi mükemmel bir ordu ile Cürcan'a göndermişti.

Hâdî gidip, âsileri sıkıştırdı. Fakat muharebe uzun sürdü. 168 senesinde Mehdi, Taberistan üzerine bir kumandanla 40.000 asker gönderdi.

O zaman Yemâme'de, Bahryn'de ve Musul taraflarında Hariciler meydana çıkmıştı. Mehdi, onların üzerine de başka başka fırkalar göndermek zorunda kaldı.

Durumu göze alarak Mehdi, Harun Reşid'i, Hâdî'den evvel birinci veliaht yapmayı düşünüyordu. İşi Hâdî'ye bildirdiye de, Hâdî, oralara yanaşmadı. Mehdi, onu Bağdad'a çağırdı. Fakat o gelmedi. Adamla getirtmek istedi, Hâdî, giden adamı dövdü. Mehdi bunun üzerine Cürcan'a gitmek için Harun Reşid'i beraberine alarak, Bağdad'dan çıktı ve 169 senesi Muharrem'i içinde Mâsebezân'a vardı. Orada ava çıkıp, bir dağ keçisini kovalarken, şu bir ağaca, yahut bir harabenin yıkık kemerine çarptı, Mehdi' bel kemiği kırılarak öldü. Hilâfet müddeti 10 sene bir aydır.

HÂDÎ VE HARUN REŞİD'İN HALİFELİKLERİ

Mehdi, Mâsebezân da vefat edince, oğlu Harun-i Reşid, hemen oradan Bağdad'a döndü ve kardeşi Hâdî için halktan biat aldı ve işi her tarafa yazdı. Hâdî'ye de bildirdi. Hâdî, Cürcan'dan hemen Bağdad'a gelip, Halifelik tahtına oturdu ve Harun'un lâlası olan Yahya Bermekî'yi ihlâslı ve doğru işle-rinden memnun kaldığı için, eskisi gibi Harun-i Reşid'in hizmetinde bulunmasını emretti. Harun

ise, ona: "Babam Yahya" diyerek hürmet eder ve hizmetinden memnun olurdu.

Hâdî'nin tahta çıktığı senede, Hazret-i Ali sü-lâlesinden dördüncü batında Ali'nin oğlu Hüseyin Medine'de isyan etti. Ailesinden 145 senesinde Medine'den çıkıp da, muharebe neticesi ölen Muhammed Mehdi'nin oğlu Hasan ve kardeşleri Yahya ve İdris de onunla beraberdi.

Zilkade içinde Ali'nin oğlu Hüseyin, bir sabah vakti Hazret-i Peygamber'in mescidine gitti, halk ona biat etti. Medine kumandanı ile muharebe ederek onu yendi ve Beyt-ül Mâl'de bulunan paraları aldı ve eksigini tamamlamak için 11 gün Medine'de kaldıktan sonra, Mekke'ye gitti. "Bizim yanımıza gelen köleler, âzâttır" diye tellâl çağırttı, bütün köleler onun yanına toplandı .

Bu suretle büyük bir kalabalık meydana geldi. 169 senesi Zilhiccesinin sekizinci günü Abbâsilerle çok şiddetli bir muharebe etti. Fakat kendisi öldürüldüğü gibi, askerinden de yüz'den fazla ölü, birçok da yaralı olarak asker dağıldı. Bozgun asker, hacıların içine karışıp, kayboldular.

O sırada Abbasiler, tellâllarla aman verdiklerini ilân ederek, kaçanlara teminat vermişlerdi. Muhammed Mehdi'nin oğlu Hasan gelip, Abbasi askerlerinin kumandanı olan Ali Abbasi'nin torunu ve Süleyman'ın oğlu Muhammed'in arkasında durmuşken, Abbasi kumandanlarından iki kişi onu tutarak, idam ettiler. Muhammed, bundan dolayı çok kızdıysa da, iş işten geçmişti. Aman verildiği halde ona aykırı olarak yapılan bu iş sonunda Mehdi'nin oğlu Hasan, öldürülmüş oldu.

Amcası Abdullah'ın oğlu Yahya, bu muharebeden kaçmıştı. Sonra da Deylem'de tekrar meydana çıktı. Kardeşi İdris ise, Mağrib tarafına kaçarak, Berberiler'e sığındı.

İşte bu İdris'in oğlu Küçük İdris, sonradan Mağrib'de Edârîse devletini teşkil etmiştir. Ona Fâtîmiye Devleti de denir. Abbâsî Halifeleri, ona bir tedbir bulamadıkları için, yok yere İdris'in soyuna atıp tutmuşlardı.

Hâdî, kardeşi Harun-ı Reşid'i veliahtlikten çıkarıp da kendisinin daha çocuk olan oğlu Cafer'i veliaht yapmak istedi. Bazı askerî kumandanlar da hi onu hulûs çıkmak için teklifini doğru buldularsa da, Harun-ı Reşid'in lâlası olan Halîd Bermekî'nin oğlu Yahya, hikmetli tedbirleriyle işi geciktirip, bu düşüncenin yapılmasına vakit kalmadı. Çünkü Hâdî, bir sene üç ay Halîfelik makamında bulunduktan sonra, 170 senesi Rebîülevvelinin on-beşinci gecesi 26 yaşında vefat etti.

Hâdî'nin vefatı üzerine, kardeşi Harun-ı Reşid, 22 yaşında Hilâfet tahtına oturdu ve lâlası Yahya Bermekî'yi Vezir yapıp, bütün işlerini ona havale etti.

148 senesi Zilhiccesi sonlarında Yahya'nın Fazi adında bir oğlu dünyaya gelmiş ve ondan bir hafta sonra da Harun-u Reşid doğup annesi Fazl'a da süt vermiş olduğundan, Fazl, Harun-u Reşid'in süt kardeşi idi. Babası ve dedesi gibi akıllı ve bilgili olduğundan, Harun'un sevgisini kazanmıştır. Kardeşi Yahya'nın oğlu cafer ise, Harun'un husûsî meclislerinde bulunup, Harun onu hiç bir vakit yanından ayırmazdı. Bermekî soyundan olanlar da her ikisi

birer suretle maksatlarına nâil olmuşlardı. Hâsılı Bermekiler, Abbasiye Devletini ellerine alıp, halka hepsi birer merci oldular.

Halep ve El-Cezire eyaletleriyle, Rum diyarı arasındaki hudut başka başka muhafızlarla korunurken, Harun-ı Reşid, bu hudutları bir elden idare etmek için başlı başına bir eyâlet yaptı ve adına Avâsım dedi.

Süveyş Denizi'nden Akdeniz'e bir kanal açıp da iki denizi birleştirmek istemişti. Fakat Veziri Yahya, Rum gemilerinin Hicaz sahillerine tecavüzleri için bir yol açılacağını öne sürmesi üzerine Harun bu fikrinden vazgeçmiştir. Yahya'nın bu fikri, Hazret-i Ömer'in fikridir. Vaktiyle Mısır valisi As'ın oğlu Amr, o suretle iki denizi birleştirmek için Hazret-i Ömer'den müsaade istediği vakit Hazret-i Ömer: "Rumların hücumuna sebep olur" diye kabul etmemiştir.

Yahya, istediğini yapmakta serbestti. Fakat Harun bu fikrinden vazgeçmiştir. Yahya'nın bu yerine getirmeye mecburdu. 173 senesinde Hayzarân vefat ettiyse de, onun nüfûzu Harun'un zevcesi Seyyide Zübeyde'ye geçti. Zübeyde, Hayrazân'dan daha nüfûzlu oldu. Çünkü Hayrazân çocuk anası idi. Zübeyde ise, Reşid'in amcası olan Cafer'in kızı olup, Abbasi hanedanı içinde sözü geçen muhterem bir kadındı. Öteki kadınların hükümü olmayıp, sarayın sahibi Seyyide Zübeyde idi. Verdiği emir, Harun'un fermanı gibi tesirliydi. Hayrı sever ve hayrat yapar, şanlı bir sultandı.

Hâdi'nin 170 senesi Rebülevvelinde vefat etmesiyle Halifelğin Harun-ı Reşid'e döndüğü gece,

Reşid'in Türk cariyesinden Me'mun adında oğlu dünyaya gelmişti.

Yine o senenin Şevval'inde Zübeyde'den Emin adında bir oğlu oldu ve Me'mun'dan birkaç ay küçükse de, Zübeyde'nin oğlu olduğu için daha nazlı ve daha sevgili idi. Me'mun, saltanatın birinci varisi olmak lâzım gelirken, Zübeyde, Emin'in öne geçirilmesini isterdi.

Emin'in dayısı olan Cafer-i Mansur'un oğlu İsa, Yahya'nın oğlu Fazl'a gelip, Emin'in veliahtlığını teklif etti ve: "O senin oğlundur. Onun saltanatı senin içindir" diye teşvik etti. O da bunun için çalışacağını vaadetti ve 175 senesinde Emin 5 yaşındayken veliahtlığı ilân edilerek, kendisine biat ettiler. Yani bu suretle büyük Hilâfet makamı çocuk oyuncağı oldu.

Büyük tarih âlimlerinden bazıları, Emin'in veliahtlığını yazdıktan sonra, diyor ki: "İşte İslâm devletinde Halifelik makamında ilk meydana gelen gevşeme budur." Tarihçilerin bazıları da Harun Reşid'in Me'mun'un faziletlerini saydıktan sonra; "Eğer Zübeyde ile Haşim oğullarının Emin'e sevgileri olmasa onu Me'mun'un üzerine takdim etmezdim" dediğini söylerler.

Hâdi devrinde yapılan Mekke muharebesinden kaçmış olan Hasan-ı Müsennâ'nın torunu ve Abdullah'ın oğlu Yahya 176 senesinde Deylem'de meydana çıktı. Etraftan pek çok halk onun başına toplandı. Kuvveti arttı. Harun-u Reşid bundan çok telâşa düştü ve hemen büyük bir ordu ile Yahya'nın oğlu Fazl'ı Taberistan'a gönderdi.

Fazl, çok akıllı ve tedbirli bir adamdı. Ne yaptıysa yaptı, Yahya ile haberleşerek onu kandırdı ve işi Harun-ı Reşid'e bildirdi. Harun da el yazısı ile ona bir amanname gönderdi. Yahya da ona güvenerek teslim oldu. Fazl onu alıp Bağdad'a getirdi ve Harun ile görüştürdü. Bundan dolayı Fazl'ın itibar ve şanı arttı ve Harun ona Rey ve Sicistan ile beraber Horasan valiliğini verdi. Önceleri Yahya'ya da pek çok ikram etti ve hürmet gösterdi. Fakat sonra ahdını bozarak, onu hapsetti. Zavallı Yahya, vefatına kadar hapistede kaldı ve bundan sonra da Harun'un verdiği söze kimse itimat etmez oldu.

Harun-ı Reşid her ne kadar Ehl-i Beyt'e, yani Peygamber sülâlesine hürmet ederse de, makamının muhafazası için de şiddet gösterirdi. Bir gün meclisinde Hazret-i Ali sülâlesine dair söz açıp; "İşittim ki halk benim Ebû Talib'in oğlu Ali'yi sevmediğini zannediyorlarmış iş öyle değildir. Yemin ederim ki ben ondan çok hiç bir kimseyi sevmem. Fakat biz yani Abbasoğulları bunların yani Hazret-i Ali evlâdının Ümeyyeoğulları'ndan intikamlarını aldıktan sonra, bizim aleyhimizde en çok onlar bulundular ve memleketteki karışıklığa onlar sebep oldular. Hatta Emevilere bizden çok önük-türler. Ama Hazret-i Ali'nin sülbünden gelen çocukları herkesin efendisidir ve herkesten faziletçe, şerefce üstündür. Bana babam Mehdi, babası Mansur'dan, o da Ali'nin oğlu Muhammed'den, o da babasından, o da babası İbn-i Abbas'dan rivayet ederek dedi ki: İbn-i Abbas demiş ki: Rasûl-i Ekrem'den işittim. Buyurdu ki: Hasan ve Hüseyin'i seven beni sevmiş olur ve onlara kötü bakan bana da öy-

İece muamele etmiş olur ve yine Rasûl-i Ekrem'den işittim. Buyurdu ki: Fâtıma, İmran'ın kızı Meryem'den ve Müzahim'in kızı Âsiye'den başka bütün kadınların efendisidir" demiştir.

164 senesinde Şamlılar Kaysiyye ve Yemeniyye diye iki fırkaya ayrılmışlardı. Mervan'ın tarafı olan Yemeniyye kolu üstün gelince, Mervaniyye devleti meydana çıkmıştı. Fakat bu devlet sonra battı. Lâkin Yemeniyye ile Kaysiyye arasındaki düşmanlık devam etti.

İşte bu eski düşmanlık neticesi olarak bir iki seneden beri Kaysiyye ve Yemeniyye arasında büyük çatışmalar oldu ve çok adamlar öldü. Bunun üzerine 180 senesinde Harun-ı Reşid, birçok kumandan ve asker ile Yahya'nın oğlu Cafer'i o tarafa gönderdi, o da gidip, Şam'ın ahvalini yoluna koyup, asayişini yerine getirdi.

183 senesinde Hazer kavmi Kûh-u Kaf'dan çıkıp, Bab-ül Ebvâb'ın beri tarafına hücum ederek, İslâm memleketlerine çok zarar verdiler. Harun-ı Reşid onların üzerine iki ayrı kumandanla iki ordu gönderdi. Onlar da gidip, Hazer'lileri kaçırdılar ve gelip geçtikleri gediği kapattılar.

Harun-ı Reşid, beş yaşında olan oğlu Emin'i veliaht yapıp, ona Irak ve Şam'ı ve bütün Mağrib taraflarını vermişti. 182 senesinde Yahya'nın oğlu Cafer'in hatırlatmasıyla 12 yaşında olan oğlu Me'mun'u da ikinci veliaht yapıp, ona da Horasan taraflarını, doğunun son noktasından Hemedan'a kadar olan memleketleri verdi ve Yahya'nın oğlu Cafer'e teslim etti. Sonra üçüncü oğlu Kasım'ı da üçüncü veliaht yapıp, ona da El-Cezire ile yukarıda

geçen Avâsım'ı verdi. Fakat Kasım'ın veliahtlığının kalıp kalmamasını Me'mun'un kabulüne bıraktı. 186 senesinde Harun-ı Reşid Hac etti. Medine'ye varınca, biri kendi tarafından ve ikisi de oğulları Emin ve Me'mun taraflarından olmak üzere üç ihsan ve bahşis dağıttı. Sonra Mekke'ye gitti. Mekkelilere de birbuçuk milyon altın dağıttı. Âlimleri, kadıları kumandanları getirterek, biri Emin için, öteki de Me'mun için olmak üzere iki muahede yazdı ve onları Kâbe'ye astırarak, veliahtlıklarını yeniledi.

Harun gibi akıllı bir adamın böyle boş hülyâ-lara düşmesine halk hayretle bakıyordu. Çünkü Seffah, yukarıda geçtiği gibi, Musa'nın oğlu İsa'yı veliaht yapmıştı. Neticesinin ne olduğu görüldü. Şayet Hâdi'nin ömrü olaydı, kendisinin veliahtlıktan çıkarılacağını Harun-ı Reşid biliyordu ve bir hükümdarın sağlığında verdiği emirlerin, öldükten sonra ne olacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediği kendisince de malûmdur. Hal böyle iken, henüz olgunluk çağına gelmemiş çocukları veliaht yapması, kendisinin akıllılığına yakıştırılamıyordu. Ne çare ki insana evlâdı fitnedir. Çok sevgi insanı kör ve sağır eder. Gaflet, en iyi ve etraflı düşünen adamları böyle gülünç eder.

Harun-ı Reşid, pek talihli ve dilediği gibi ömür süren bir padişahı. Zamanındaki hükümdarlarının en büyüğü idi. Çok zevkli ömür sürdü. Her istediğini yaptı. Zevcesi Seyyide Zübeyde, haseb nesebce ve iyi ahlâkca eşi bulunmaz bir kadındı. Kadısı da İmam-ı Âzam'ın büyük talebelerinden olan İmam-ı Ebû Yûsuf idi. Hanefi Mezhebi'nin hükümdarını yazan İmam-ı Muhammed gibi tanınmış en büyük

âlimleri adliye işlerinde kullanırdı. Eşi bulunmaz yakınları ve musiki ilminin en son mertebesine ulaşmış hânende ve sâzendeleri vardı. Bu kadar güzelliikleri bir araya toplamak doğrusu büyük bir bahtiyarlıktı. Bunlarla beraber, İslâm âdâtına, an'anelerine çok büyük hürmet gösterir, âlimleri, edip ve şairleri korur ve onlara ikram eder, fukaraya bol bol sadaka ve şâirlere de ölçüsüz caizeler verirdi. Hatta bir beyit için bir şaire 5000 altın ve bir kaside için başka bir şaire 5000 altın ile bir at ve süslü kaftan ve 10 köle vermişti. Zamanında musiki en son mertebesine varmıştı. Memurları arasına pek çok Acem, Türk ve Berberi karışmış olduğu halde, şâirlere böyle fevkalâde itibar etmesinden dolayı, Arap lisanın şivesi korunuyordu. Bağdad şehri fevkalâde bakımlı, şen, hakikaten cennetten bir numune idi. Her taraftan âlimlerin gelip, toplanması, ilim ve irfanca bütün dünyanın hasretle dikkatini çekiyordu.

İmam-ı Suyûti; Zehebi'den naklederek der ki: "Harun-ı Reşid'in zamanına ait malûmat açıklanacak olsa, çok uzar, iyilikleri güzelliikleri çoktur. Eğlenceleri ve kötü görünen zevklerine dair de çok hikâyeleri vardır."

Abbasiye Devletini 17 sene kadar Bermekiler idare etti. Harun-ı Reşid'in Vükelâsı, Vezirleri ve yakınları hep Bermekilerdi. Hele en büyük Vezir olan Yahya'nın oğlu Cafer Harun-ı Reşid'in en husûsi meclisinin sırdası idi. Bu suretle Bermekiler pek çok zengin olmuşlardır ve çok cömert oldukları için âlimlere, şâirlere, Halifeden daha çok ihsanlarda bulunurlardı. Halk onların bulunduğu merte-

beye hased ederdi. Fakat kimse onların aleyhinde söz söyleyemezdi.

Fakat Emirlerden Rebî'in oğlu Fazl'ın koğuculuk yapmasından ve diğer başka sebeplerden dolayı Harun-ı Reşid, Bermekilere, hususiyle Yahya'nın oğlu Cafer Bermekî'ye içerliyordu. Düşmanları bu soğuk havayı fırsat bildiler ,onların kötülüklerinden bahsedenler çoğaldı. Bu suretle Harun-ı Reşid'in öfkesi arttı, Hac'dan dönüşünde ve 187 senesi içinde Ambar'a gelince, bir akşam Cafer'i tutup, getirmek üzere bir miktar asker ile birini gönderdi. Cafer, her akşam âdeti olduğu gibi içki ve eğlence sofrasında en usta musiki çalanların güzel seslerini dinleyerek eğleniyordu. Mübâşir, gelip onu aldı, hükümet merkezine götürdü, Harun'u göremedi, soru ve sorguya izin verilmeksizin idam edildi, kesik başı da Harun'un önüne getirildi. Halid'in oğlu Yahya Bermekî ile diğer oğulları Fazl, Muhammed, Musa da o zaman tutulup, hapsedilmişlerdi. Harun-ı Reşid, hepsinin mallarını ellerinden aldı. Bu kadar büyük mal ve para, bunca yıllık şan, şeref bir günde mahvolup, gitti.

Fakat Bermekilerden Halid'in oğlu Muhammed ile oğullarına bir şey yapılmadı, çünkü onlar Yahya'nın oğulları kadar, mevkilerinin sarhoşu olmamışlardı. Şarab'ın baş ağrısı, neşesi kadardır.

Horasan ahalisi, valileri olan Mahan'ın torunu ve İsa'nın oğlu Ali'nin zulmünden ve kötü işlerinden şikâyet ettikleri sırada, onun isyan edeceği Harun-ı Reşid'e söylenince, 189 senesi içinde Harun-ı Reşid, oğulları Me'mun ve Kasım ile beraber

Rey şehrine gitti ve Kâdîlerle, vali ve kumandanları toplayarak, ordusundaki mal, hazine, silâh ve hayvanların hepsi Me'mun'un olup, kendisinin o mallarla ilgisi olmadığını herkesin önünde açıkladı. İsa'nın oğlu Ali, oraya gelip, Harun'a değeri büyük, ağır hediyeler getirdi. Oğullarına ve nâzırlarına ve valilerine de pek çok hediye verdi. Hepsinin kandırdı. Harun da onu Horasan'a geri gönderdi. Taberistan valilerine amannameler göndererek, teminat verdi, sonra döndü.

190 senesinde Maverâünnehir kumandanlarından Seyyâr'ın torunu ve Nasr'ın oğlu Leys'in oğlu Râfî', isyan ederek, Semerkant'ı ele geçirince, Harun-ı Reşid onun üzerine terbiyesini vermek için Horasan valisine yazdı ve oğlu Me'mun'u Rakka da yerine vekil bırakıp, devletin bütün işlerini ona havale etti ve işi bütün valilere, memurlara emirnamelerle bildirdi ve bir uğur olarak ona dedesi Mansur'un mührünü verdi, kendisi Rum diyarına muharebeye gitti ve birçok ganimetlerle döndü.

191 senesinde Irak ve Şam'da Hariciler, başkaca asiler meydana çıktı. Rum diyarına giden bir fırka asker, Tarsus'a iki günlük mesafede bulunurlarken, Rumlar, kendilerini sıkıştırdı ve arkalarındaki boğazı tuttu. İslâm askerlerinden bir kısmı ile, başbuğları şehit oldu. Geri kalan da kurtuldu. Harun-ı Reşid, de, hududda bulunan ve Müslüman olmayan tabaa'nın elbiselerini ve bineklerini Müslüman kıyafet ve bineklerinin dışında bir kılık ile gezmelerini emretti. Tarsus'a Misis'den ve Antakya'dan bin'er kişi, ayrıca üçbin de Horasan askeri gönderdi. Yine bu sene Irak'da ve Şam'da Harici-

ler çıkmıştı. Harun-ı Reşid, onların üzerlerine de başka fırkalar göndermeye mecbur oldu.

192 senesinde de Basra ve Azerbaycan'da Hariciler baş kaldırdığı için, Harun-ı Reşid, onların üzerine de yeteri kadar asker gönderdi. Horasan valisi ise, Râfi'in gaillesini ortadan kaldırmadığından, Harun-ı Reşid, oğlu Emin'i Bağdad'a ve diğer oğlu Kasım'ı Rakka'da vekil bırakıp, kendisi diğer oğulları Me'mun ve Salih ile beraber, Râfi' ile çarpışmak üzere Horasan'a gitti.

BÜYÜKLERİN VEFATI

171 senesinde Endülüs hükümdarı Abdurrahman Emevî vefat etti, yerine oğlu Hişam geçti.

179 senesinde Medine'nin en büyük âlimi Enes'in oğlu Mâlik vefat etti.

181 senesinde İmam-ı Âzam'ın talebesinin büyüklerinden olan İmam Ebû Yusuf Hazretleri vefat ettiler.

İmam Cafer-i Sadık'ın oğlu İmam Musa Kâzım, 183 senesinde Bağdad'a hapiste iken vefat etti. 179 senesinde Harun-ı Reşid, Medine'ye gidip de Ravza-i Mutahhare'ye girince, etrafındaki halka övünerek ve Kabr-i Saadet'e yönelerek; "Esselâmü aleyke ey amcam Rasûlüllah" dedikten sonra. Musa Kâzım Hazretleri yaklaşarak: "Esselâmü aleyke ey babam" deyince, Harun Reşid'in rengi değişerek; "Nedir bu övünme Ey Kâzım?" demiş ve onu beraberine alarak Bağdad'a gidip hapsetmiş, hapishaneden de ölerek kurtulmuştur.

189 senesinde yedi büyük kurra hafızlarından ve ilm-i nahiv ulemasından İmam Kısâî ile, İmam-ı Âzamı'nın ikinci büyük talebesi ve Hanefi Mezhebi'nin fık'h'ını yazan İmam Muhammed Şeybânî Hazretleri hayat derslerini tamamladılar. Harun-ı Reşid, onlar için: "Bir günde fık'h ilmi ile nahiv ilmini gömdük" dediği rivayet edilir.

190 senesinde İmamın talebesinden Esed-i Kûfi vefat etti.

Harun-ı Reşid'in hapsedmiş olduğu veziri meşhur Halid'in oğlu Yahya Bermekî de o sene dünya gailisini bırakıp, gitti.

Yahya'nın oğlu Fazl da, yine hapiste iken 193 senesi başında 45 yaşında olduğu halde vefat etti. Cenazesi meydana gelince, halk, feryad ve fîganla namazını kıldılar. Kendisinin çok büyük ahlâk sahibi, bütün meziyetleri kendinde toplamış bir zât olduğunu Kâmil Tarihi yazar.

Nahiv ilminin en büyük âlimlerinden olan Sibeveyh de bir rivayette 40 yaşını geçmiş olduğu halde 193 senesinde vefat etmiştir. - Allah hepsine rahmet etsin -.

HARUN REŞİD'İN VEFATI

Yukarıda geçtiği gibi, Harun-ı Reşid, 192 senesi içinde kendisine isyan eden Semerkand'ı zaptetmek ve Râfi' ile harbetmek üzere Horasan'a gittiği zaman, rahatsızdı. 193 senesi başında Cürcan'a gelince, hastalığı arttı. Oğlu Me'mun'u bazı askeri kumandanlarla beraber Rey şehrine gönderdi. Kendi-

si de Tûs'a gitti ve orada hastalığı arttı. Cemaziye-lahir'in üçüncü günü 47 yaşında dünyayı terketti.

Halifelik müddeti 23 sene ve küsur aydır. Bu müddet içinde çok altın sarfetmiş ve bol bol ihsan-larda bulunmuş iken vefatında devlet hazinesinde yine milyonlarca altın vardı Genç iken tahta çıktı ve genç iken öldü. Zamanı, Abbasi Devleti'nin en parlak devri idi. Tatlı ömür geçirdi. Çok zevk-u safa sürdü. Zamanında ilim ve marifet çok ilerledi. Hususiyle Arap Edebiyatı çok büyük terakki gös-terdi.

HARUN'UN OĞULLARI EMİN, ME'MUN VE MU'TASİM'İN HİLÂFET DEVİRLERİ

Harun-ı Reşid, Horasan işleri için Rey'e va-rınca, yukarıda geçtiği gibi, kadıları, kumandan-ları ve devlet büyüklerini toplayıp, Me'mun'un ve-liahtlığını yenilemişti ve ordudaki bütün malların hep Me'mun'a ait olduğunu, kendisinin onlarla hiç ilgisi olmadığını söylemişti ve devlet işlerini de ona bırakıp, kendisini Halife kaymakamı yapmıştı.

Harun'un bu muameleleri, oğlu Emin'e ağır gelmişti. Babasının hasta olduğunu haber alınca, kardeşi Salih'e ve babasının veziri olan Rebi'r: oğ-lu Fazl'a ve başkaca lâzım gelenlere emirnameler yazıp, hususi bir memur ile Tûs'a göndermiş ve bu emirnameler, gerek Rebi'in, gerekse diğer vali ve kumandanların yerlerinde bırakıldıklarını bildi-ren bir emirname idi. Babası vefat etmedikçe, bun-ların gizli kalmasını sıkıca tenbih etmişti.

Reşid'in ölümünde Emin'in gönderdiği memur, önce mektupları meydana çıkardı. Vezir Rebi olsun, öteki kumandanlar olsun, bu müjdeyi alınca, Emin'e biat etmek üzere Bağdad'a döndüler. Bu suretle asker de çoluk çocuğuna kavuştu. Harun-ı Reşid'in oğlu Salih de, mühürü, asâyı ve hırkayı kardeşi Emin'e gönderdi. Muahede mucibince, bu ordu Me'mun'un malı iken, onlar, Harun-ı Reşid'in vasiyetini unuttular. Rey de bulunan Me'mun, bunu haber alınca, onların geri verilmesi için memurlar gönderdiyse de gelen memurları kovarak, doğruca Bağdad'a gittiler. Halbuki evvelce Bağdad'da da Emin'e biat olunmuştu.

O zaman Seyyide Zübeyde, Rikka'da olup, Harun-ı Reşid'in hazineleri de onun elinde idi. Oğlunun Halifelğe seçildiğini haber alınca, hazineleri bareberinde alarak Bağdad'a gitti. Emin de vükelâsı ve kumandanları ve Bağdad'ın ileri gelenleri ile beraber annesini Ambar'dan karşıladı. Zübeyde o hazineleri oğluna teslim etti.

Emin bu suretle Halifelik tahtına oturdu. Me'mun da şarkta müstakil bir hükümdar gibi kaldı ve kardeşine münasib hediyeler göndererek tebrik etti.

Anadan, babadan Haşimi soyundan üç Halife gelmiştir. Hazret-i Ali ve oğlu Hazret-i Hasan, bir de Harun-ı Reşid'in oğlu Emin'dir. Bundan dolayı Abbasoğullarının yanında Emin'in pek çok şanı ve itibarı vardı. Bundan dolayı da annesinin elindeki hazineler de ona geçmişti. Yukarıda geçtiği gibi, ordu Bağdad'a dönünce, babasının Me'mun'a verdiği bu ordu da Emin'in idaresine geçince, bütün dev-

letin kuvveti onun eline geçmiş oldu. Bundan dolayı Me'mun ona uymaya ve baş eğmeye mecbur oldu. Fakat ordudaki kumandanlara ve Vezirlere, hususî ile başvezir olan Rebi'nin oğlu Fazl'a babasının vasiyetini bozmuş oldukları için çok gücenmişti.

Fazl, bu işi bildiği için, Me'mun'un eline fırsat geçerse, kendisinin kurtulmayacağını düşünerek, her nasıl olursa olsun, Me'mun'u veliahtlıktan çıkarmak sevdasına düştü.

Birkaç sene evvel Müslüman olan Sehl'in oğlu Fazl, askerlik olsun, sivil olsun, bütün devlet işlerinde bilgisi ve tutumu herkesce kabul edilmiş, cin fikirli, hem kılıç, hem kalem sahibi bir zâttı. Me'mun'un sırdaşı ve hususî müsteşarı idi. O da tatlı ve güzel vesilelerle Me'mun'un Halifelik makamına geçmesine çalışıyordu.

Hâsılı bu iki Fazl, birbirlerine karşı hiyle ve desise oyunları oynamaktaydılar. Fakat Sehl'in oğlu Fazl, iyi düşünen ve ilerisini gören bir zât olmakla beraber, aynı zamanda zarı da uygun düştüğünden, daima kazanıyordu.

Emin'in ilmi, fazileti varsa da, fikri ve görüşü zayıftı. Hava ve hevesine düşkün, eğlence ve içki âlemleri ile meşgul olduğu için, devlet işini düşünmeye vakti yoktu. Söz de dinlemiyordu. Halifelik makamına oturunca, eğlence yerlerini hazırlamakla işe başladı. Her tarafa erirnameler gönderek, ne kadar usta, hânende ve sâzende ve hokkabazlar varsa hepsini getirterek, eğlence âlemlerinde günlerini geçiriyordu. Beyt-ül Mal'deki para ve mücevherleri de bu yolda sarfetti. Hatta güzel sesli bir kadına bir kayık dolusu altın verdiği rivayet

edilir. Bundan dolayı günden güne halkın ondan nefreti artmaktaydı

Me'mun ise, çok tedbirli, akıllı, âlim ve fazıl bir zât olduğu haldе, yine müşaviri Sehl'in oğlu Fazl'ın ihtarlarına uyarak ve Hulefa-i Râşidin'i taklid ederek, işlerinin görülmesine çalışırdı ve ou suretle de umurun kalbini kazanıyordu. Müsteşarı Fazl'ın tedbirleri de ayrıca işlere tesir ettiğinden, günden güne ümitleri kuvvetleniyordu.

Me'mun'un iyi ahlâkı, her tarafta bilinince, Maveraunnehir tarafındaki âsiler, hemen yola gelip, aman istediler. Me'mun da onlara teminat verdi. Kâbil Emiri ve Tibet Bey'i gibi hükümdarlar ve kumandanlar ile iyi münasebet kurdu. Bu suretle şark hududunu teminat altına aldı. Rey tarafına da emniyet ettiği kimseleri memur ederek, Irak tarafındaki hududunu da emniyet altına almıştı. Fakat Emin, onun yaptığı bu işleri kabul etmemiştir.

Emin'in veziri Rebî'nin oğlu Fazl ise, Me'mun'u veliahtlikten çıkarıp, Emin'in henüz çocuk olan oğlu Musa'yı veliaht yapması için Emin'i kandırmaya çalışıyordu. Mahan'ın torunu ve İsa'nın oğlu Ali gibi bazı kumandanlar da onun bu fikrini doğru buluyorlardı. Emin, buna karar verilmesi için müzakere edilmesini istedi. Bazı kumandanlar, muahedenin bozulmasında şomluk vardır ve işin sonu daha kötü olabilir, bu fikir yanlıştır demişlerse de Emin, Fazl'ın fikrini üstün görerek, önce 194 sene-si içinde minberlerde Me'mun ile Kasım'dan sonra kendisinin küçük oğlu Musa'ya dua olunması için her tarafa fermanlar yazdı. Sonra da Me'mun'a,

Musa'yı kendisine takdim etmesini ve Horasan'ın bazı vilâyetlerinden vazgeçmesini teklif etti.

Me'mun, bu teklif kabul etmeyip, önce Emin'in ismini sikkelerden kaldırdı ve onunla postayı kesti. Horasan ile Irak arasındaki Derbentleri muhafaza altına aldı. Bilinmeyen kimseler Horasan'a giremez oldu.

Sehl'in oğlu Fazl ise, Emin'in çok yakınlarından bazılarını ve Rebî'in oğlu Fazl'ın kâtibini Me'mun tarafına çekerek, Bağdad'ın bütün sırlarını, hatta hususi meclislerde geçen müzakereleri de haber almaktaydı.

Emin, küçük oğlu Musa'yı veliaht yaptı ve 195 senesi başında Me'mun'un ismini hutbelerden kaldırarak, onun yerine Musa'ya dua edilmesini emretti ve Mekke'ye adam gönderip, babası Reşid'in Kâbe'ye astığı iki hücceti getirtti. Fazl-ı Rebî, ikisini de yırttı.

Ona mukabil Me'mun da, Emin'in adını hutbelerden kaldırdı ve Rey hududundaki askerinin eksikliğini tamamladı ve meşhur kumandanlarından Hüseyin oğlu Tahir'i başkumandan yaparak, Rey nehrine gönderdi ve arkadan ona yardım için bir ordu hazırlamaya başladı.

Emin ise, Me'mun'u tutup, getirmek için elli bin kişilik çok kuvvetli bir ordu hazırladı ve eskiden Horasan valisi olan İsa'nın oğlu Ali'yi başkumandan tayin ederek, emrine pek çok kumandanlar verdi.

Harun-ı Reşid zamanında Horasan valisi iken, halka çok zulmeden ve şehrin eşrafını küçümseyen ve Tahir'in babası Hüseyin'i de yüzüne karşı kötü

söyleyerek tahkir eden ve bundan dolayı bütün Horasan halkının nefretini kazanan, sonunda yapılan şikâyetlerle azledilen ve bu sefer Horasan üzerine gidecek ordu baş kumandanlığına tayin edilen İsa'nın oğlu Ali'nin tayin sebebi buydu ve bu tayinden şu düşünüldü. Bütün Horasan ahalisi ona karşı silâha sarılarak, Me'mun'a iyi kalp ile ve fedakârlıkla hizmet edeceklerini düşünen Me'mun'un müsteşarı Fazl, bu işi yapmıştı. Çünkü Emin'in adamlarından elde ettiği casuslarla, İsa'nın oğlu Ali'yi başkumandan yapmak için gizlice onlara yazarak, bunu temin etmişti.

Mahan'ın oğlu Ali ise, bu hiyleyi düşünemeyerek, kendisinin Horasan'da olan nüfûzundan ve şöhretinden bahsederek, Bağdad'da atar tutardı ve kendi gibi gafil olan küçük ve büyüğü tafra satar-
dı. Bağdad'dan hareket ettiği zaman veda için Seyyide Zübeyde'ye gitti. Seyyide Zübeyde, ona Me'mun'u şöyle tavsif etti: "Ey Ali, Emir-ül Mü'minin benim sevgili oğlumdur. Lâkin Me'mun da evlâdım gibidir. Ona da şefkatim vardır. Ona eza cefa edilmesine razı olmam. Mülk ve devlet için iki kardeş arasına nefsanîyet girdi. Fakat onların kardeş olduklarını unutma. Sen Me'mun'un akranı değilsin. Onun yüzüne karşı acı söz söyleme. Onun hizmetçisi ve kölesi gibi muamele et. Ondan evvel ata binme. O binerken üzengisini tut. Seni söverse dayan, fakat çok mecbur kalırsan onu bununla bağla" diyerek Mahan'ın oğluna bir gümüş zincir verdi. O da: "Emriniz gibi hareket ederim" diyerek veda etti. 195 senesi Şevvâl'inde pek alaylı ve tantanalı bir tarzda Bağdad'dan çıkıp, Horasan'a gitti.

Giderken Emin, onu bütün vükelâ ve kumandanları ile beraber uğurladı.

Hüseyin'in oğlu Tahir'in Rey'de harp hazırlığında bulunduğu yolda Ali Mahan'a bildirilince: "Onun bu orduya karşı durmak haddi mi? O asker idare edecek adam mı? Biz Hemedan Boğazı'nı geçer geçmez o kaçar" diyerek, düşmanı küçük gördü. Zafere engel olan kibir ve gurur gibi bir hataya düştü.

Ordu, Rey hududlarından içeri girince, kumandanları Mahan'ın oğluna ihtiyatla hareket edilerek öncüler gönderilmesini ve ordunun etrafına hendek çevrilmesini hatırlattıkları zaman, Mahan'ın oğlu: "Böyle Tahir gibi adamlar için öyle külfetlere hâcet yok" diye mağrurca cevap verdi.

Her ne kadar Bağdad ordusu, Rey'deki askerinin iki katı kadar olmasıyla beraber, Emir-ül Mü'minin adına da gidildiği için, Mahan, kendisini iki kat kuvvetli hissediyordu.

Fakat Tahir de pek kahraman ve harp işinde çok mahir ve yanındaki Horasan askerinin kumandanı olan Hişam'ın oğlu Ahmed de tedbirli bir adam olduğu için, fedakârlıkla karşı koymaya karar vermişlerdi.

Mahan'ın oğlu Rey şehrine 10 saatlik bir mesafeye gelince, Tahir, 4000 kadar seçkin süvari ile Rey'den çıkıp, beş saat beride bir yer seçerek, ordusunu kurdu ve Hişam'ın oğlu Ahmed'in hatırlatması üzerine minbere çıkıp, Emin'i hal' edip, Me'mun'un adına hutbe okudu ve askerine gayret ve cesaret verdi.

İki ordu karşılaşp da iki taraf birbirinin üzerine hücumla başlayınca, yine İbn-i Hişam'ın hatırlatması üzerine senelerce evvel Mahanoğlunu Horasan valiliğinde Harun-ı Reşid'in Horasanlılarından Me'mun için almış olduğı yazın bir muahedenin bir nüshasını mızrağının uçuna geçirip, iki saf arasında durdu ve Mahanoğlundan aman istedi, o da aman verdi.

Tahir, hemen Mahan'a dönerek: "Allah'dan korkmaz mısın? Bu senin bizden aldığın biat nüshası değil mi? Allah'dan kork, bir ayağın çukurda" deyince, Mahan'ın oğlu: "Şu herifi tutup bana getiriniz" demesi üzerine ordusundan biri ayrılıp, meydana çıktı, Tahir onun üzerine hamle ederek, elinden kılıcını aldı ve kendi kılıcı ile onu vurup, yere düşürdü. Bu hal, Bağdad askerine dehşet verdi.

Harp başladı. Sağ ve sol kollardan hücumlar oldu. Tahir, var kuvveti ile büyük dalgalı bir deniz gibi Bağdad ordusunun içine daldı. Öndeki bölükler bozulup, arkadaki bölükler üzerine yürüdü. Ordu birbirine karıştı. Sanki ordunun ortasında su çevrintileri peyda oldu. Bozgun, Mahanoğlunun yanına kadar geldi. Tahir'in adamlarından biri bir okla Mahanoğlunu vurdu. Yere düşürdü, başını kesdi, Tahir'e getirdi. Bağdad ordusu büsbütün bozuldu. Gece karanlığı basıncaya kadar Tahir'in süvarisi iki saatlik mesafeye kadar onları kovaladı. Kimini öldürüp, kimini esir aldı. Pek çok ganimet malları ele geçti. Tam o sırada Tahir: "Kim silâhı kıraksa emindir" diye tellâl çağırttığı için, bozgun asker silâhlarını attılar, atlarından indiler ve bu suretle kurtuldular.

Tahir, dönüp Rey şehrine gitti ve Mahanoğlu-nun kesik başı ile beraber Me'mun'a bir müjde mek-tubu verdi. Me'mun, Tahir'e yardım için bir ordu hazırlamaktayken, bu zafer haberi ile çok memnun oldu ve halk gidip, onun Halifeliğini tebrik ettiler.

Fakat Emin'e başkumandanın öldüğü ve ordu-sunun bozulduğu haber verilince, hususi hizmetin-de bulunur. Kevser adındaki uşağı ile balık avla-maktaydı: "Bırak beni, Allah belânı versin, şimdi bunun sırası mı? Kevser iki balık tuttu, ben halâ bir şey tutamadım" diyerek haber veren adamı azarlamıştır.

Emin, sonradan Abdurrahman Ambarî'yi, 20.000 askeri ile Hemedan'a gönderdi. Hemedan'a gidince, kaleyi sağlamlaştırdı. Tahir gelince, kale-den çıkıp, çarpıştı. Fakat bozulup, tekrar kaleye ka-pandı. Tahir, iyice kaleyi muhasara etti ve sıkış-tırmaya başladı. Halk çaresiz kaldı, Abdurrahman kaleyi teslim mecbur oldu. O sırada Tahir, bir mik-tar asker göndererek, Kazvin ile ona bağlı olan yer-leri almıştır. Süfyânî diye tanınan Muaviye Gülâle-sinden Abdullah'ın oğlu Ali ki anası Abbas (P.A.) nın oğlu Ubeydullah'ın kızı Nefise'dir. "Ben, sıf-fıyn'ın iki büyüğünden yani Ali ve Muaviye'denim" derdi. O da o senenin Zilhiccesinde Hilâfet avası ile isyan etmiş ve Şam valisini yenerek onu Şam'-dan çıkarmıştı. Fakat Emin tarafından gönderilen asker ile muharebe neticesinde Süfyânî öldürülmüş ve yardımları perişan olmuştu.

Rebi'in oğlu Fazl, Emin'in yolsuz hareketlerine bakarak, şaşkın bir halde idi. Güç hal ile 136 se-nesi içinde bir ordu daha hazırlayarak, Tahir'in

üzerine gönderdiyse de, ordu kumandanları arasına ayrılık ve düşmanlık girmekle, birbiriyle kavga edip, Hankin'den salkım saçak geri döndüler, Tahir de bu sırada Hilvan'ı zaptetti.

Sonra Tahir'e yardım için Me'mun tarafından A'ye'nin oğlu Herseme adındaki kumandanın başkanlığında Hilvan'a bir ordu geldi ve Herseme Hilvan'da kalıp, Tahir askeri ile Ehvaz'a gidip orasını zaptetti.

Me'mun ise, kendisinin hutbelerde Emir-ül Mü'minin diye anılmasını emretti. Uzunluğu Hemedan dağlarından Tibet'e kadar giden ve genişliği Faris Denizi'nden Deylem ve Cürcan'a kadar uzanan şark memleketlerini veziri Sehl'in oğlu Fazl'a verdi ve harp işleri başkanlığını da ona vererek, onu hem vezir, hem başkumandan yaptı. "İki riyasetli" vezir diye bir de unvan verdi.

O sırada Bağdad'ın içinde ihtilâl ve isyan çıktı. Asiler, Recep içinde Emin'i hal'ettiler ve annesi ile beraber bir köşkte hapsederek, Me'mun'un Hilâfetini ilân ettiler. Fakat eşraftan ve beylerden bazıları meydana çıkıp halkı topladı, asileri ortadan kaldırdı ve Emin'i tekrar Halifelik makamına oturtup, biati yenilediler. Rebî'in oğlu Fazl ise, işin sonunun tehlikeli olduğunu düşünüp, kaçmış ve gizlenmiştir.

Yine bu sıralarda Tahir, Vâsıt'ı aldı. Bahreyn, Umman, Yemame'ye kumandanlar tayin edilip, gönderdi. Basra ile Kûfe de ona itaat edince, Medain'i zaptetti. O sene Mekke ve Medine'de de Me'mun'a biat edildi. Bağdad'dan bölük bölük gönderilen fır-

kalar, muharebe sonunda bozguna uğruyorlardı. Tahir korkusuzca gelip, bir koldan kendisi, bir koldan da Herseme, Bağdad şehrini sardılar ve şehir üzerine neft ateşleri ve mancınık taşları yağdırmaya başladılar. Karşı taraftan da şehir müdafaa ediliyordu. Tahir, şehrin bir mahallesini ele geçirince, hemen hendek kazarak metris aldık. Karşıdan da öylece hareket ettiler. Bu suretle 15 ay uzayan muhasara günlerinde iki taraftan atılan mancınık taşları ve neft ateşleri Cennet gibi Bağdad'ın güzel evlerini ve köşklerini yıktı ve yaktı. Cennetten birer numûne olan ve cihanın gözü üzerinde olan bahçeler yerine hendekler peydâ oldu. Başları şarabın keyfi ile dönüp, mis ve amber kokuları ile ruhlarını tazeleyen ve güzel saz ve tatlı söz söylemeye alışkın olan şâirler ve zarif adamların, cehennemden bir nûnune olan neft kokuları ile ve mancınık taşlarının patırtıları ile karşılaşmaları ne talihsizliktir. Hadi onlar içtikleri zevk kadehlerinin baş ağrısını çekmişler diyelim. Fakat yıllardan beri yapılan ve süsüne hesabsız hazineler sarfolunan Bağdad'ın hasret çeken âşık kalbi gibi temelinden viran olmasına üzülmemek mümkün değildir.

Kevser, bir gün muharebeyi görmek için çıkınca, yüzüne bir taş parçası isabet etmiş, Emin, kendi eli ile onun yüzünden akan kanları silerken, üzüntü ile bir gazel söylemeye başlamışsa da, tamamlayamadığından, Temîmioğlu Abdullah adındaki şâiri çağırarak, gazeli ona tamamlatmış ve bunun için şâire üç katır yükü para vermiş olduğunu İmam Suyûtî Tarih-i Hülefâ adındaki eserinde yazar.

Muharebenin uzaması dolayısıyla Emin'in parası bittiğinden, askere vermek için altın ve gümüş takımlarını bozdurup, para yaptırdı. Harem'deki eşyanın satılması için emir verdi. Fakat sarılmış olan bir şehirde eşyayı kim alacaktı. Herkes yiyecek, içecek düşünüyordu. Tahir ise, şehrin sarılışını kuvvetlendirdiğinden, dışarıdan zahire getirmek zor oldu. Emin'in askeri dağıldı. Serkerdeleri birer birer Tahir'e gidip bağlandılar. Kendi yanında yalnız amele, adi adamlar ve düşkünlerle, hapistekiler kaldı. İşte bunlar Tahir'in askeri ile yaka yakaya gelip, döğüşüyorlardı. Hatta bir gün Tahir'in Kasr-ı Salih mahallesine giren bir fırkası ile o kadar şiddetli döğüştiler ki, Tahir'in pek çok askeri kırıldı ve nice muteber serkederleri telef oldu. Bu suretle Emin de biraz nefes aldı. Fakat şehrin içinde yiyecek azaldı, fiyatlar yükseldi. İhtisab Nazırı yani Belediye Reisi, halkın evlerine girip, zorla zahirelerini sattırmaya başladı. Bu da halka ağır geldi.

Nihayet 190 senesi Muharremi'nin sonunda Tahir, Bağdad'ı tamamiyle ele geçirdi. Adamları Emin'i tutarak, hapsettiler. Sonra Tahir'in emri ile gece gelip, o zavallıyı boğazladılar. O zaman 28 yaşındaydı. Hilâfet müddeti 4 sene, 8 ay ve küsür günden ibarettir. - Allah taksiratını affetsin -.

Tahir, ertesi sabah Emin'in kesik başını bir bahçe duvarı üzerine dikerek halka gösterdi ve kesik başla beraber mühürü, asâyı ve hırkayı Horasan'da bulunan Me'mun'a gönderdi ve fethi bildirdi. Bağdadlılara aman verdi, Cuma günü şehre girerek, minbere çıktı ve Me'mun adına hutbe okudu ve Emin'i kötüledi. Emin'in annesi Seyyide Zubey-

de ile, oğulları Musa, Abdullah'ı Zâb-ı Alâ tarafına gönderdi. Asker ise, Emin'in öyle vahşice öldürülmesinden müteessir oldular ve yaptıklarına pişman oldular. Çok mal isteyerek Tahir'e isyan ettiler. Tahir, bu isyanda kendi askeri ile Bağdad askerinin birleştiğini zannederek, korkuya düştü ve bazı kumandanılarla beraber Bağdad'dan çıkıp, Ak-rakûfa kaçtı ve hazırlığa başladı. Diğer kumandan ve reisler onun yanına gelip; "Bu hadise, aşağılık bir gürûhun işidir" diyerek, özür dilediler ve onu Bağdad'a getirdiler.

ME'MUN'UN HALİFELİĞİ

198 senesi Muharremi'nin sonlarında Tahir'in Bağdad'ı ele geçirmesiyle, Me'mun, Halifelik makamında tek başına kaldı. Fakat kardeşi Emin'in tutulup, hapsedildikten sonra diri olarak kendisine gönderilmesi lâzım gelirken, öldürülmesinden dolayı çok üzüldü ve Tahir'e de çok krıldı. Baba ve ana tarafından Benî Haşim'den olan bir Halifen'in öyle vahşice boğazlanmasından dolayı herkes ve hususiy-le Abbasoğulları dahi çok üzüldüler, bundan dolayı hükümetin kuvveti zayıfladı.

Hasan-ı Hereşî adında biri, bir serseri gürûhu ile meydana atılıp, halkı Muhammed soyundan Rıza'ya davet etti. Başına birçok halk toplandı ve Irak topraklarının emniyeti ve huzuru sarsıldı.

Musul'da da Yemaniye ve Nizariye aralarında muharebe çıkınca, sonunda Nizariye bozuldu ve He-

medanlı Hasan oğlu Ali, Musul'da başa geçerek, idareyi eline aldı.

Akiloğulları'ndan Şit'in oğlu Nasr, Haleb'in kuzey tarafından bulunan Küksüm nahiyesinde oturuyordu ve Emin'i sevmekteydi. Emmini'n öldürülmesinde hükümete karşı gelerek, etrafındaki yerleri zaptedip Sumât'ı ele geçirdi.

Me'mun, Tahir'in fethettiği memleketleri, Irak'ı, Faris'i, Ehvaz'ı, Yemen ve Hicaz'ı kendisinin baş veziri olan Fazl'ın kardeşi Sehl'in oğlu Hasan'a verdi. O da 199 senesinde Bağdad'a gelip, her tarafa beylerini ve memurlarını dağıttığı sırada, Musul, El-Cezire, Şam taraflarını da Tahir'e vererek, onu Şit'in oğlu Nasr üzerine memur etti. Tahir, Rakka'ya gelip, oradan Nasr üzerine yürüdüyse de Küksüm taraflarında yapılan muharebelerde mağlûb olarak Rakka'ya döndü.

O sırada halk arasında vezir Sehl'in oğlu Fazl, Me'mun'un elinden kuvveti alıp, onun adına istediğini yapıyormuş, bu suretle kardeşini de Irak tarafına musallat etmiş diye bir söz yayıldı. Haşimoğulları ile halkın ileri gelenleri ve eşrafı hiddetlenerek, Sehl'in oğlu Hasan'dan yüz çevirdiler. Bağdad'ın fethinde Tahir'in akıncısı olan Herseme adındaki kumandan da Hasan'a gücenip, Horasan'a gitmişti. Fakat iş Fazl'ın elinde olduğu için, onun kardeşi hakkında kimse ağız açamıyordu.

Eşkiya gürûhundan Eb-us-serâyâ adında bir serkerde, bu kargaşalıktan faydalanarak, Hazret-i Ali'nin oğlu Hasan'ın torunlarından İbn-i Ebî Tabâ-tabâ diye tanınan İbrahim'in oğlu Ebû Ubeydullah Muhammed'e biat ederek, onu Kûfe'ye getirdi. 199

senesi içinde Tabâtabâ, Kûfe'de halkı kitap ve sünnetle hareket etmek üzere Âl-i Muhammed'den Rıza'ya davet etti. Sehl'in oğlu Hasan, hemen Kûfe üzerine 10.000 asker gönderdiyse de, Eb-us-serâyâ ile yapılan muharebe sonunda dağılıp perişan oldular. Eb-usserâyâ, bu suretle kuvvetlendiyse de halk, Tabâtabâ'ya dönmüş olup, o da işleri eline almakla, o yaşadıkça Eb-us-serayâ'nın başlı başına iş göremeyeceğini kendi anladığından, Tabâtabâ'yı zehirledi. O sene Receb'in başında Tabâtabâ ölünce, Eb-usserâyâ, yine alevîlerden ve Ali'nin oğlu Ziyad'in soyundan Muhammed'in oğlu Muhammed adındaki bir genci onun yerine oturtarak, işleri başlı başına eline aldı. O sırada Hasan-ı Sehl'in askerleri ile yaptığı muharebeleri hep kazandı. Kûfe'de para bastırdı ve Hazret-i Ali soyundan Medain, Ehvaz, Basra ve Yemen'e valiler gönderdiği sırada, Hazret-i Hüseyin'in soyundan Eftas diye tanınan Hasan'ın oğlu Hüseyin'i de Mekke valisi ve Hac kumandanı tayin etti. Ebû Talib oğulları ise, o sıralarda gittikleri yerlerde adam öldürmek, ırza geçmek, zorla mal almak ve Abbasoğullarından bazılarını ateşte yakmak suretiyle umumun nefretini kazanmışlardı.

O sırada adı geçen Şit'in oğlu Nasr, Fırat nehri'ni geçerek Harran'ı muhasara etti. Baş vezir Fazl, Horasan mühtedilerinden olup, Irak, Şam, Mağrib iklimleri onun kardeşi Hasan'ın elinde, birçok yüksek mevkiler de Horasan ahalisinin kuvvetli kimseleri elinde idi. Bu hal, Arab'ın hamiyetine dokundu, Türk ve Acemler ile Arap arasına düşmanlık girdi. Bundan dolayı El-Cezire'de bulunan Arap kabileleri, hep Nasr'a tâbi oldular ve bu suretle

onun kuvveti arttı. Ebû Talib oğullarından bazıları onun yanına gelip; "Sen Abbasoğullarına galebe çaldın, Arabı onlardan ayırdın, bir Halifeye biat eylesen, kuvvetin daha artar" dediklerinde: "Hal- kın hangisinden" diye sormuş: "Ali'nin evlâd'arın- dan birine" dedikleri zaman: "Onlardan birine biat edeyim de seni ben yarattım, rızkını ben verdim mi desin" diye cevap vermiş. "Öyle ise Ümeyye- oğullarından birine" dedikleri zaman: "Onların üze- rine felâket çöktü, artık yükselip mevki sahibi ola- mazlar, bana bir düşkün adam selâm verse, onun düşkünlüğü bana geçer diye korkarım. Benim sev- gim Abbasilerdir, fakat Arap olmayanları Araç üzerine takdim ettiklerinden, onlar ile muharebeye kalktım" demiş.

Sehl'in oğlu Hasan, böyle taraf taraf baş kal- dıran âsilerle ve Medâin'e kadar ilerleyen Eb-us- serâya ile başa çıkamayacağını anlayıp, Herseme'yi çağırdı. Herseme ise, yukarıda geçtiği gibi kendi- sine gücendiği için Horasan'a gitmiş olduğundan, önce nazlandıysa da, sonra her nasılsa kabul etti.

Herseme, Irak'a gelip, Eb-us-serâya ile yaptığı muharebeleri kazandığından, Eb-us-serâya, Kûfe'ye çekildi. Kûfe'de Ebû Talib'in oğulları bu sırada Ab- basoğullarının mallarını elinden alıyorlar ve evlerini yıkıp, vahşî muameleler yapıyorlardı. Basra'da da büyük fenalıklar oldu.

Herseme ise, Kûfe'ye gelip, şehri sardı ve sı- kıştırmaya başladı. Eb-us-serâya, 200 senesi Mu- harreminde 800 atlı ile Kûfe'den çıkıp, Muham- med'in oğlu Muhammed'i beraber alarak kaçtı. Fa- kat Celûla da ikisi de tutulup, Sehl'in oğlu Hasan'a

getirildi. O da, Eb-us-serâya'nın boynunu vurdu ve kesik başını Muhammed'in oğlu Muhammed ile beraber Me'mun'a gönderdi.

Mekke'de bulunan Cafer-i Sadık'ın torunu ve Musa'nın oğlu İbrahim, Eb-us-serâya'nın öldürüldüğünü haber alınca Yemen'e gitti. Yemenliler, Hazret-i Ali'nin evlâdını sevdikleri için, Abbasoğullarından Yemen valisi bulunan Musa'nın oğlu İshak, İbrahim'in San'a'ya yaklaştığını işitince, San'a'dan çıkıp, Mekke tarafına gitti. Yemen'de İbrahim, o kadar adam öldürmüştür ki, kendisine Cezzar (kasap) adı verilmişti.

Eb-us-serâya tarafından Mekke valisi olan adı geçen Efdas-ı Alevî ise, Kâbe'nin örtüsünü çıkartıp, Eb-us-serâya tarafından gönderilen ibrişimden yapılmış örtüyü geçirmişti. Altın parçalarını ki, haremın şebekelerinin ve sütunlarının üzerinde bulunuyordu, bunları koparıp çıkardı ve Kâbe hazinesinde bulunan malları, alıp, bunların hepsini Kâbe'nin örtüsü ile beraber, kendi adamlarına taksim ve Abbasoğullarının şunun bunun elinde emanet olan her neyi varsa onları arayıp buldu, halkın da mallarını zorla elinden aldı ve bundan dolayı herkes kendisinden nefret ederek, birer tarafa dağıldılar.

O zaman Cafer-i Sadık Hazretlerinin oğlu Muhammed çok ihtiyar olduğu halde, Mekke'de oturup, bir köşeye çekilmişti. Çok takva sahibi bir kimseydi. Babasından edindiği bütün ilimleri halka öğretiyor ve bundan dolayı halkça pek seviliyordu ve kötü işlere, karışıklığa karışmaktan çok çekiniyordu.

Efdas, Eb-us-serâya'nın öldürüldüğü haberi alınca, telâş ederek, halkın kendisinden nefret ettiğini bildiği için amcası Cafer'in oğlu Muhammed'in yanına gelip; "Senin halk arasındaki yüksek derecenı biliriz. Gel sana biat edelim, Halifeliğı kabul edersen, kimse sana karşı gelmez" deyince, Cafer'in oğlu Muhammed. Önce kabul etmemiş ise de, oğlu Ali ile Efdas, kendisini çok sıkıştırdıkları için Halifeliğı kabul ettirdiler ve halkı toplayarak ister istemez biat ettirip, Emir-ül Mü'minin adıyla Muhammed'in Halifeliğini ilân ettiler.

Muhammed, birkaç ay bu halde kaldı. Fakat elinde bir şey yoktu. Bütün işler hep oğlu Ali ile Efdas'ın ellerinde idi. Onların etrafındakiler de serbestçe en çirkin işleri yapıyorlardı. Efdas bir kadına göz koydu, kadın ise, ona uymadığından Efdas, kadının evine hücum ederek kapısını kırdı. Kocasını kaçırdı, kadını zorla evinden çıkarıp götürdü, bir iki gün yanında alıkoyduktan sonra kadın fırsat bulup kaçtı, Muhammed'in oğlu Ali de Mekke Kadısının genç oğlunu zorla alıp kaçırdı. Mekkeli-lerle, Mekke'de mücavir kalanlar bunu görünce Har-em-i Şerif'e toplandılar ve Cafer'in oğlu Muhammed'e gelip; "Ya bu çocuğı geri al, yahut biz seni Halifelikten çıkarırız veya öldürürüz" dedikleri zaman: "Benim bundan haberim yoktur, gidip çocuğı alayım" diyerek, oğlu Ali'nin yanına gitti ve oğlanı alıp, salıverdi.

İşler böyle devam ederken, Yemen'den dönmüş olan eski Yemen valisi Abbasilerden Musa'nın oğlu İshak, Mekke civarına gelip, Muşaş denen yerde ordusunu kurdu. Herseme tarafından gönderilmiş

olan asker de Mekke'ye gelip, İshak ile birleştiler ve muharebe sonunda galip gelerek, 200 senesi Cemaziyelahirinde Mekke'ye girdiler. Ebû Taliboğulları dağılıp, perişan bir halde kaçtılar. Cafer'in oğlu Muhammed de, Cüheyne taraflarına gitti. Yine bir topluluk olarak defalarca Medine kumandanı ile muharebe etti. Sonunda askeri kırıldı, kendisi de âciz bir duruma düşünce aman istedi ve Mekke'ye gitti, minbere çıktı, halka bir hutbe okudu: "Me'mun vefat etmiş diye işittim ve her tarafta fitnenin baş kaldırdığını söylediler, bundan dolayı halkın biatını kabul etmiştim, sonra Me'mun'un olduğu anlaşıldı, ben de kendimi o biatten çıkardım, Halifelikten çekildim, artık sizin boynunuzda benim biatım yoktur" deyip, minberden indi ve Sehl'in oğlu Hasan'ın yanına gitti. O da onu Horasan'a, Me'mun'un yanına gönderdi.

Yemen'i zabteden İbrahim Musa Alevî, Ebû Tâlib'in oğlu Akıl'in evlâdından birini Hac kumandanı tayin ederek, Mekke'ye göndermişti. O sene Hac mevsiminde Me'mun'un Hac kumandanı kardeşi Ebû İshak Mu'tasım idi. Birçok kumandanlar ve serkerdelerle beraber, Mekke'ye gitmişti. Akıl, ona karşı koyamayacağını anladığından, bir bostana çekilmişti. Oradan geçen Hac kafilesi ile beraber Kâbe'nin örtüsü de götürülüyordu Akıl, kafikeyi vurup, Beyt-i Şerif'in örtüsünü aldı, Hacıları soyup, çı çıplak bıraktı. Hacılar öylece Mekke'ye girdiler, derhal Mu'tasım tarafından gönderilen bir miktar asker gidip Akıl'i bastılar. Yanındakilerinin çoğunu öldürdüler ve Kâbe örtüsünü ve ele geçirdikleri Hacıların mallarını alıp, Mekke'ye götürdüler.

Sehl'in oğlu Hasan'dan halk nefret etmiş olduğu gibi, Herseme de kalben kırık olduğundan, Eb-us-serâya galesi bittikten sonra, Hasan ile görüşmeksizin Horasan'a dönmüştü. Meramı, işin iç yüzünü ve olanı biteni Me'mun'a bildirmektir. Fakat Başvezir olan Hasan'ın kardeşi Sehl'in oğlu Fazl, bundan kuşkulanıp, onu Şam ve Hicaz tarafına memur ederek, emirnamesini kendisine gönderdi. Emirname, Herseme'ye yolda vasıl olunca; "Ben Emir-ül Mü'minin'i görmeden birtarafa gitmem" diyerek, yoluna devam ile Merv'e geldi. Fazl ise, onun kötü niyetinden ve böyle serkeş hareketinden Me'mun'a bahsederek, idam ettirdi.

O zaman Sehl'in oğlu Hasan, Medâin'de bulunuyordu. Hişam'ın oğlu Ali onun tarafından Bağdad'da kaymakamdı. O sırada büyük bir fitne çıktı, Hişam'ın oğlunu Bağdad'dan çıkardılar. Musul'da da, Ambar'da da isyanlar çıkarak, memleket alt üst oluyordu. Hasan, artık Medâin'de duramayıp, 201 senesi başında Vâsıt'a kaçtı. Muhalifler her taraftan onun üzerine hücum edince, şiddetli bir munarebe başladı.

Bağdad bu suretle sahipsiz kalmıştı. Me'mun'u tahttan indirip, Mehdi'nin oğlu Mansur'a biat etmek istedilerse de, Mansur kabul etmedi. Fakat Me'mun tarafından vekil olmak üzere Irak valiliğini kabul etti, halk da bu suretle ona uydu.

Fakat Bağdad'ın işleri bozulduğundan, alçak ve rezil gürûhu meydana boş buldular, Ehl-i ırz kadınları zorla evlerinden alıp, götürdüler ve halkın mallarını ve civar köyleri yağma edip, bu çalınmış malları açıkca Bağdad pazarlarında sattılar ve tür-

lû türlü kötülöklere cesaret ettiler. Bunların terbiyesi için her mahallede bulunan iyi adamlar birbirleriyle bu işleri görüştükleri sırada, Halid Derpûş adında bir adam, kendi başına meydana çıkarak, işleri düzeltmek istedi ve mahallesinin namuslu adamlarını toplayarak, Şaban ayı sonlarında kendi mahallesinin serserilerinin terbiyesini vermeye kalktı ve karşı gelenler ile döğüşerek, ele geçirdiklerini dövüp, hapsetti ve hükümete verdi.

Birkaç gün sonra Horasan ahalisinden Selâme'nin oğlu Sehl adında biri de boynuna bir Mus-haf asarak, kitap ve sünnetle iş göreceğini halka ilân etti ve birçok halk da onunla beraber kötülerle döğüşmek üzere söz verip birleştiler. O da Ramazan başında Bağdad sokaklarında dolaşarak, serserileri dövüp, kaçırmaya başladı. Bu hareket halkın başlı başına yaptığı bir topluluk olup, hükümetin nüfuzu bütün bütün ortadan kalktı.

Yine 201 senesi içinde Taberistan valisi Hur-dazbih'in oğlu Abdullah, Deylem eyâletinin Belâzür ve Şizer şehirlerini ve Taberistan dağlarını fethetti ve Deylem hükümdarı olan Ebû Leylâ'yı da esir etti. Fakat o tarafta Câvidâniye taifesi içinde Bâbek-i Hurremî adındaki dinsiz meydana çıkarak, Azerbaycan taraflarına saldırdı.

Câvidaniye, Bez şehrinin Emîri olan Sehl'in oğlu Cavidan'ın tâbileri olup, Mecusîler gibi tenasüha inanıyorlardı. Analarını, kızkardeşlerini ve kızlarını nikâh edebiliyorlardı. Bâbek-i Hurremî, onların içinden çıktığından dolayı, onlara Hurramîye de denir.

İMAM ALİ RIZA'NIN VELİAHTLIĞI

Yukarıda geçtiği gibi, Abbasi davetçileri halkı, Âl-i Muhammed'den Rıza'ya davet ederek, Abbasiye Devletini kurdukları zaman, Ebû Taliboğulları, Abbasoğlundan ayrılmakla, Hâşimoğulları ikiye bölünmüş oldu. Bu sefer Abbasi Devletinin işi bozulunca Alevilerden bir kısmı da halkı Âl-i Muhammed'den Rıza'ya çağırarak, Abbasoğullarının aleyhine ayaklanmışlardır. Abbasoğulları ile, Ebû Taliboğulları arasındaki düşmanlığın ortadan kaldırılması en başta gelen bir iş olduğu anlaşıldı ve o zaman Hazret-i Ali'nin sülâlesi içinde en çok ilim, fazilet ve takva ile tanınan Musa Kâzım'ın oğlu Ali olduğundan, Sehl'in oğlu Fazl'ın hatırlatması ile Me'mun, hususi bir memur göndererek, Musa Kâzım'ın oğlu Ali'yi Horasan'a getirtti ve 201 senesi Ramazan'ının ikinci günü onu Âl-i Muhammed'den Rıza ünvanı ile veliaht yapıp, kendisinden sonra Halife olmak üzere halkı ona biat ettirdi ve Abbasilere mahsus olan siyah elbiseyi çıkarıp, Ali Rıza gibi kendisi de yeşil elbise giydi, kumandanları ile askerlerine de yeşiller giydirdi ve herkesin böyle yapması için de her tarafa fermanlar gönderdi. Irak valisi Sehl'in oğlu Hasan, Abbasoğulları ile Ebû Talib evlâdlarına bakıp, ilim ve takvaca ondan daha faziletli kimse bulamadığından, onu Âl-i Muhammed'den Rıza diye lâkablandırarak, herkesin ona biat etmesini ve bütün asker ile Hâşimoğullarının yeşiller giymesi için her tarafa emirnameler yazdı.

Bu emirler Bağdad'a gelince, bazıları kabul ettilerse de, bir kısmı: "Halifelik, Abbasoğullarından

çıkamaz, bu iş Sehl'in oğlu Fazl'ın işidir" diyerek, karşı koydular. Bir zaman sonra Abbasoğullarından bazıları: "Me'mun'u hal'ederek, içimizden birine biat edelim" dediler. Bu hususda en ileri giden Mendi'nin Mansur ile İbrahim adındaki oğulları idi.

BAĞDAD'DA MEHDİ'NİN OĞLU İBRAHİM'E BIAT OLUNMASI

202 senesi Muharremi'nin başında Bağdad ahalisi Me'mun'u hal'ederek, Mehdi'nin oğlu İbrahim'e biat ettiler. İbrahim, Kûfe'yi ve bütün Irak topraklarını ele geçirdi. Medâinde ordusunu kurup, Bağdad'ın garp tarafına Musa Hâdi'nin oğlu Abbas'ı, doğu tarafına da Musa Hâdi'nin oğlu İshak'ı kumandan tayin etti. Irak topraklarında meydana çıkan Hariciler üzerine Harun Reşid'in oğlu Mu'tasım'ı bir asker fırkası ile gönderdi. Fakat Mu'tasım bozularak, Havlâya denilen yere çekildi.

Sehl'in oğlu Hasan'ın adamları tarafından Musa Kâzım'ın oğlu Abbas'a yüzbin dirhem verilip; "Hadi kalk kardeşine yardım et" denilmekle o da Kûfe ahalisini davet edince, bazıları kabul ettilerse de, şianın ileri gelenleri: "Eğer sen bizi yalnız kardeşine davet ediyorsan, hep beraberiz. Fakat Me'mun ile işimiz yoktur" demeleriyle o da: "Ben Me'mun'a ve ondan sonra kardeşime davet ediyorum" deyince, şianın ileri gelenleri yerlerinden kımıldamadılar.

Abbasın amcazâdesi yani evvelce Mekke'de kendisine biat olunan Cafer-i Sadık'ın torunu ve Mu-

hammed'in oğlu Ali ve öldürülen Eb-us-serâya'nın kardeşi kendi yanında olduğu için, onları bir miktar asker ile Kûfe'ye gönderdiyse de Abbasiler, muharebe sonunda dağıldılar ve bu suretle İbrahim'in askeri kuvvetlenerek Vâsıt'da bulunan Sehl'in oğlu Hasan üzerine hücum ettiklerinde onlar da bozulup, döndüler.

İbrahim'in askeri siyah ve Sehl'in oğlu Hasan'ın askeri yeşil elbise giymiş oldukları halde, Irak topraklarında birbirleriyle çarpışmaktayken, yukarıda adı geçen Selâme'nin oğlu Sehl de, kitap ve sünnet ile amel edeceğim diyerek, Bağdad şehrinde dolaşıyordu ve taraftarları pek çok olduğu için, ele geçmesi güçtü. Fakat nasılsa bir takrib ile cîe geçirildi, Medâin'e gönderildi, İbrahim de onu hapsedti, ondan sonra Bağdad'da hükümetin emirleri yürümeye başladı.

ME'MUN'UN BAĞDAD'A GİDİŞİ

Yukarıda geçtiği gibi, Irak diyarı türlü türlü karışıklıklarla çalkandığı sırada, sonunda Mehdinin oğlu İbrahim'e biat ettiler. Bunun başlıca sebebi (iki riyasetli) adı ile vezir-i âzam olan Sehl'in oğlu Fazl ile, kardeşi Hasan'a halkın düşmanlığı idi. Fakat Fazl olan bitenleri Me'mun'dan gizliyordu. Hatta: "Bağdad ahalisi İbrahim'i valiliğe seçmişler" diye Me'mun'a bildirmişti. Bütün işler kendi elinde olduğundan, kimse işi olduğu gibi Me'mun'a bildiremiyordu. Bir gün İmam Ali Rıza, işlerini hakikatini Me'mun'a haber verince; "Asker kumandan-

lar içinde bunları kim biliyor" diye sordu. O da: "Filân ve filân biliyorlar" diye haber verdi.

Me'mun, onları çağırarak işi sorunca, Fazl'ın şerrinden korunacakları temin edilmedikçe hakikati söyleyemeyeceklerini bildirdiler. Me'mun onları temin etti. Onlar da işin iç yüzünü söylediler ve böyle giderse Halifeliğin kendi elinden çıkacağını anlattılar ve: "Bağdadlılar sizi görürlerse hemen size bağlanırlar" diyerek, Bağdad'a gitmesi lâzım olduğunu Me'mun'a söylediler.

Me'mun Bağdad'a hareket için emir verince, Fazl, işin nereden geldiğini anladı. Fakat Halifenin gitmesine mani olamadı. Serahs'e geldiklerinde 202 senesi Şaban'ının ikinci günü Fazl, hamamdayken dört asker içeri girip onu öldürdüler.

Me'mun, bundan dolayı çok üzülmüş gibi birkaç kişiyi töhmetlendirdi ve idam etti. Kesik başlarını da Sehl'in oğlu Hasan'a gönderdi ve ona kardeşinin yerine başvezir yaptığını bildirdi ve Hasan'ın kızı Bûran'ı kendisine, kendi kızı Ümm-ü Habib'i de Ali Rıza'ya ve diğer kızı Ümm-ül Fazl'ı Ali Rıza'nın oğlu Muhammed'e nikâh etti. O sırada Fazl'ın babası Sehl de vefat etti. Arası çok geçmeden Hasan da delirdi.

Bu sene Hac mevsiminde Cafer Sadık'ın torunu ve Musa'nın oğlu İbrahim, Hacılar ile Hac edip, hutbede Me'mun'dan sonra kardeşi Ali Rıza'ya dua ettikten sonra Yemen'e gitmiştir.

Me'mun, Serhas'dan hareketle Tûs'a gelince, İmam Ali Rıza, fazla üzüm yediği için 203 senesi Sefer'inin sonunda ansızın vefat etti. Me'mun, onu

babası Harun-ı Reşid'in kabri yanına gömdü. - Allah Rahmet eylesin -.

Bu üzümlerin Me'mun tarafından zehirlenmiş olduğu rivayet olunur.

İmam Ali Rıza, İmamiye taraftarlarına göre, 12 imamın sekizincisidir. Medine'de 148 senesinde doğmuştu. Oğlu Muhammed Cevad, onun yerine geçti.

Me'mun, Bağdadlılara ve Abbasi kumandanlarına fermanlar gönderip, Ali Rıza'nın vefatını bildirdi ve kendisine gücenmelerinin onun veliahtlığı sebep olduğundan ve bu gün artık o sebep de ortadan kalktığından kendisine itaat etmelerini emretti ve her konakta iki üç gün kalarak, pek ağır bir yürüyüşle Bağdal'a doğru ilerliyordu. Hatta Cürcan'da bir ay kaldı. Evvelce kendisine Mekke'de biat etmiş olan Cafer Sadık'ın oğlu Muhammed de beraber bulunuyordu. O sırada vefat etti. Zilhicce sonunda Me'mun Hemedan'a geldi.

Me'mun, böyle ağır ağır Bağdad'a doğru gelirken, Mehdi'nin oğlu İbrahim, onunla harp etmek üzere Bağdad'a gelip, harp hazırlıkları ile meşgul oldu. O sırada Bağdad ahalisi arasına anlaşılmazlık düşüp, düşmanlık artmıştı. Muhafifler çoğaldı, İbrahim'in adamları dağıldı. Bağdadlılar, Me'mun'a biat edince, İbrahim şaşırды. Zilhicce ortalarında kaçıp gizlendi. Emir olarak hüküm sürdüğü günler, bir sene dokuz ay ve birkaç gündür.

Me'mun, Nehrevan'a gelip orada 8 gün kaldığı sırada, ailesi ve Bağdad'ın ileri gelenleri çıkıp, onunla görüştüler ve önce göndermiş olduğu emir üzerine Hüseyin'in oğlu Tahir de Rakka'dan Neh-

revan'a gelip, Me'mun ile karşılaştı. Sonra Me'mun, 204 senesi Sefer'inin ortalarında gerek kendisi, gerek nazırları, askerleri, yeşil elbiseleri giymiş oldukları halde Nehrevan'dan kalkıp, Bağdad'a geldiler. Sekiz gün sonra Abbasoğulları ile Horasan'ın ileri gelen büyüklerinin ricaları üzerine yeşil elbiseyi çıkartıp, siyah elbise giydi, asker ve herkes de Abbasi'lere mahsus olan siyah elbise giydiler .

BAZI VEFATLAR

Dört büyük imamdan İmam-ı Şâfi' Hazretleri 175 senesinde Bağdad'a geldiği zaman pek çok kimseler onun mezhebine girmişlerdi ve o zaman İmam Ahmed bin Hanbel de ondan ders okumuştı. Sonra Medine'ye döndü. Daha sonra 178 senesinde yine Bağdad'a geldi. Fakat orada çok kalmayıp. Mısır'a gitti ve orada ders okutmakla meşgul bulururken, ikiyüz dört senesinde irtihâl etti. - Allah kendisine rahmet etsin- .

Yine o sene İmam-ı Âzâm Ebû Hanife Hazretlerinin talebelerinden ve meşhur fakihlerdi. Ziyad'ın oğlu Hasan Hazretleri ve meşhur Hadis âlimlerinder. Müsned'in müellifi Ebû Davûd-ud Tayâlisi vefat etmişlerdir.

205 SENESİNİN VAK'ALARI

Me'mun, 205 senesinde Hüseyin'in oğlu Tahir'ı Zabtiye Nazırı, onun oğlu Abdullah'ı da Rakka valisi tayin etti. Fakat Tahir, Emin'in katili olduğun-

dan, Me'mun, onu görünce, kardeşini hatırlayarak, gözleri yaşla doluyordu. Tahir de bunu hissederek sıkıntıya düşüyordu. Me'mun onu Horasan valisi tayin etti, o da Zilkade sonlarında Horasan'a gitti. Me'mun sonra Tahir'in oğlu Abdullah'ı babasının yerine Zabtiye Nazırı tayin ettikten sonra, 206 senesinde Rakka'dan Mısır'a kadar olan memleketleri Abdullah'a verdi ve onu Akil'in oğlu Nasr üzerine memur etti.

Tahir, çok kahraman ve tedbirli bir adam olup, şark taraflarını inzibat altına aldı. Fakat icraatında istibdat ile iş görürdü. Kendisinden sonra Horasan eyâleti evlâdiye olarak büyükten büyüğe geçen mümtaz bir vilâyet haline geldi, başkalarına da kötü misâl oldu.

Ebû Müslim'in Horasan'da sülâh arkadaşlarından olup, 148 senesinde Afrika valisi olan Ağleb-i Temimi'nin evlâdı dahi sonradan saltanat davasına kalkıp, Sicilya adasını zaptetmişlerdir.

Me'mun, 203 senesinde Babasının oğlu Ziyad'ın evlâdından İbrahim'in oğlu Muhammed'i Yemen'e memur etti. Muhammed, gidip birçok muharebeler yaptıktan sonra, Yemen havalisini fethetti ve 304 senesinde âzâdlısı Cafer'i birçok hediyeler ile Me'mun'a gönderdi. Cafer, 206 senesinde Me'mun tarafından 2000 süvari ile Yemene' döndü. Bu Cafer, dâhi gibi zeki, bilgili bir adam olup, onun gayreti ile Yemen'de Ziyadoğulları devleti kurulmuş ve 200 sener, ziyade devam etmiştir.

207 senesinde Hazret-i Ali'nin oğlu Ömer'in torunlarından Abdurrahman adındaki zât da Yemen'de bulunan Âk şehrinde meydana çıkarak, halkı

Âl-i Muhammed'den Rıza'ya davet edip, Yemen'deki memurların kötü tutumlarından bezmiş olan halk da ona biat ettiler. Fakat Me'mun bunu haber alınca, Yemen'e büyük bir ordu göndermekle Abdurrahman, ister istemez aman isteyerek, Bağdad'a gelmişti:-

O sene Horasan valisi Tahir öldüğü için, yerine oğlu Talha Horasan valisi olmuştur.

Tahir'in oğlu Abdullah, uzun zamandanberi Nasr-ı Akilî'yi Keysûm kalesinde sıkıştırmıştı. Nasr, nihayet 290 senesinde aman istedi. Abdullah da ona aman verdi ve onu Bağdad'a gönderdi ve Keysûm kalesini yıktı.

Tahir'in oğlu Abdullah, Nasr-ı Akilî'nin işi ile uğraşırker. Mısır'da Serrâ'nın oğlu Abdullah ısyân etmiş ve Endülüs'ten denizden bir topluluk gelip, İskenderiye'yi zaptedivermişti. Nasr'ın işi bittikten sonra Tahir'in oğlu Abdullah, 210 senesinde Mısır tarafına koştu. Serrâ'nın oğluna galebe çalarak onu Mısır'da şardı ve onu aman istediği için tutuş Bağdad'a gönderdi. Sonra İskenderiye'ye gitti, Endülüs-lüleri oradan çıkartarak, İskenderiye'yi zaptetti. Mısır'a gereği gibi nizam verdi, Mağrip taraflarında da çatışmalar devam etmişti.

Me'mun'un Bağdad'a gelmesinden evvel yukarıda geçtiği gibi kaçarak saklanmış olan Mehdi'nin oğlu İbrahim bu sene kadın kıyafetinde iki kadın ile beraber tutuldu. Me'mun'un huzuruna getirildi, Me'mun onu affederek, ikrâm etti.

211 senesinde Yemen'de çıkan âsileri bastırmak için 212 senesinde Me'mun o tarafa asker gönderdi. Deylem taraflarında çıkan Babek Hürremî

galesi henüz tamamiyle ortadan kalkmadığı halde, Mısır'da da Züreyk adındaki âsî, başa geçmek istemekle, Me'mun o tarafa da gerekli asker gönderdi.

Hâsılı, doğuda idamı üzerine hükûmet bağları koparak, doğuda ve batıda ihtilâller, muharebeler devam ediyordu. Me'mun, bu çözülmüş düğümleri bağlamaya çalışıyor ve bu sırada aleviler, yer yer meydana çıkarak, imamlık davasına kalkıyorlardı. Fakat ne kadar garibtir ki, Mansur zamanından beri ilimde, fende ilerleme ve yükselme hızı kesilmemişti. Bu kadar galeler ve iş karışıklıkları içinde ilim ilerlemekte ve yükselmekte devam etmekteydi. Me'mun'un zamanında Yunan kitapları Arapçaya tercüme edilerek, İslim memleketlerinde felsefe pek çok tutunmuş, Me'mun, din ilminde ve edebi ilimlerde çok derin bir bilgiye sahip iken, sonradan felsefeye daldı. Bu ilimlerde de çok kuvvetli bir yer tuttu. Fakat akli ilimler böyle ilerledikçe Mu'tezile mezhebi de evvelkinden daha çok yayılmaya başladı.

Mu'tezile, "Kul, kendi yaptığı işi yaratır. Kur'ân ise mahlûktur" gibi bozuk akîdeler meydana çıkarmış olan bu gibi Mu'tezile'nin yanlış yollarını, hikmetin ve felsefenin delilleri ile reddetmek için felsefe ilimlerine dâhîp Kur'ân'ın mahlûk olduğu bahsinde de onlara uydu. Zaten aleviliğe mâildi. Alevilerle Abbasiler arasına girmiş olan düşmanlığın kaldırılmasını dahi istediği için, imamet bahsinde Mu'faddile mezhebini seçmiş ve Mu'tezile ile Şia arasında bir meslek tutmuştur. 211 senesinde "Her kim Muaviye'yi hayır ile anarsa, yahut onu Eshab'dan birine üstün tutarsa, ben onlardan değilim" diye tel-

lâllar vasıtası ile ilân ettirdi ve 212 senesi Râbiül-evvelinde Kur'an'ın mahlûk olduğu meselesini meydana çıkardı ve Hazret-i Ali'yi bütün Eshab üzerine üskün tutarak: "Rasûl-i Ekrem'den sonra insanların en efdâli Ali'dir" dedi.

İmam-ı Şâfi' Hazretleri gerek Bağdad'da, gerek Mısır'da Mu'tezile ile çok bahisler yapmıştı. Bu ilmi bahislerde dermiş ki: "Allah âlemi ancak Kün emri ile yarattı. Kün mahlûk olunca, Kur'an da mahlûk ile halk olunmuş bir mahlûk olmak lâzım gelir."

Me'mun, önceleri Müt'a Nikâhı'nın da helâl olduğuna inanmıştı. Sonra Bağdad'ın Başkadısı Ektem'in oğlu Yahya, onu bu fikirden vazgeçirmişti.

Me'mun, bir gün bazı yakınları ile Müt'a meselesini konuşurken: "Müt'a, Mazret-i Peygamber zamanında ve Hazret-i Ebû Bekir zamanında vardı. Onu kim menetmiş" diye heyecan ile söylenirken, Baş kadı Ektem'in oğlu Yahya, buruşuk bir yüzle içeri girdi Me'mun: "Ey Yahya, yüzündeki bu değişiklik nedendir" deyince, Yahya: "Zinanın helâl sayıldığına dair söz işittiğimden dolayı canımın sıkıldığı içindir" deyince, Me'mun; "Zina mı" dedi "Evet Ey Emir-ül Mü'minin Müt'a zinadır" demiştir. Me'mun: "Ne ile sabittir" deyince, Yahya: "Kitab ve sünnet ile "diyerek (Kad eflahal mü'minûn) Sûresinden (İllâ alâ ezvâcihim) diye başlayan iki âyeti okudu. "Ey Mü'minlerin Emîri, Müt'a suretiyle alınan kadın odalık mıdır, cariye midir" diye sormuş. Me'mun: "Hayır" diye cevap vermiş, Yahya: "Varis olan veya mirascısı olan bir kadın mıdır, zevce midir" demiş. Me'mun: "Hayır" deyince Yahya Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini okuduktan sonra:

“İşte Zuhri, Muhammed Hanife’nin oğulları Abdullah ile Hasan’dan, onlar da babalarından, o da babası Hazret-i Ali Ebû Tâlib’den rivayet etmiştir. Hazret-i Ali demiş ki: “Resûl-i Ekrem, Müt’a nikâhına izin vermişken, sonradan onu haram kılarak, menetmiş, bunu halka bildirmekliğimi bana emretti” deyince Yahya: “Evet bu Hadisi ondan bir topluluk rivayet etti ki, onların içinde İmam Mâlik de vardır” demesi üzerine Me’mun tövbe etti ve Müt’a nikâhını yasak etti. Fakat Kur’ân’ın halkı yani mahlûk olduğu meselesinde bozuk itikadını değiştirmede.

Tahir’in oğlu Tâlha vefat edince, Horasan valiliği kardeşi Tahir’in oğlu Abdullah’a döndü. Küçük kardeşi Tahir’in oğlu Ali, onun tarafından vekil olarak işleri çevirmeye kalkmış olduğundan, Me’mun, Tahir’in oğlu Abdullah’ı Mısır’dan getirterek, Mısır ve Şam eyaletlerini kendi kardeşi Reşid’in oğlu Mu’tasım’a ve El-Cezire ile yukarda geçen Avasım eyâletlerini kendi oğlu Abbas’a verdi. Bâbek Hürremi üzerine gönderilen fırkalar dağılmakla, Abdullah Tahir’i bu sefer onun üzerine memur etti. Fakat Abdullah Dinever de askeri hazırlamakla meşgul bulunurken Sabur’da ihtilâl çıktı ve Me’mun’un emri ile Abdullah, hemen Horasan’a gitmiştir. Me’mun da aşağıda geleceği gibi Rum memleketlerine sefere çıkmıştır.

215 SENESİNİN VAK’ALARI

Me’mun, Rum taraflarına gaza etmek için 215 senesi Muharrem’in’de Bağdad’dan çıktı. Hüseyin oğ-

lu Tahir'in amcazâdesi olan Mıs'ab'ın torunu ve İbrahim'in oğlu İshak'ı Bağdad Kaymakam'ı tayin etti. Tekrit'e gelince, herkesin saygısını kazanmış olan Ali Rıza'nın oğlu Muhammed gelip Me'mun ile görüştü. Me'mun ona çok büyük ihtiram ve ikramlarda bulundu ve pek çok ihsanlar verdi ve evvelce nîkâh etmiş olduğu kızı Ümm-ül Fazl ile düşünlerini yaptı.

Sonra Me'mun, Tekrit'ten kalkarak, Musul, Menbiç ve Antakya, Masise ve Mesbes tariki ile Tarsus'a geldi, oradan Cemaziyelevvelin içinde Rum ülkesine girdi. Pek çok kaleler aldıktan sonra döndü.

216 senesine Me'mun, yine Rum ülkesine gaza etti ve ganimetle dönerek, Keysûm üzerinden Şam'a ve oradan da Mısır'a gitti.

Bir sene evvel birçok eseri bulunan meşhur Es-mâî ve busene de Emin'in annesi olan Seyyide Zübeyde vefat etmiştir. - Allah rahmet etsin -.

Me'mun'un Mısır'a girişi, 217 senesi Muharremindeydi. Bazı işler gördükten sonra, dönerek yine Rum diyarına gaza etti. Kayser, anlaşmak istediği için görüşmeye başlandı ise de, anlaşma olmadı.

218 senesinde Me'mun, Bağdad'daki kaymakamı İbrahim'in oğlu İshak'a emirname gönderdi. "Kadıları ve fıkıh âlimlerini topla, onları imtihana çek Kur'an mahlûktur ve muhdestir diye kabul edenleri serbest bırak, kabul etmeyenlerin sözlerini yaz, bana gönder" diye emretti. İshak, hemen Başkadı Velid-i Kindî'nin oğlu Bısr, Mukâtil, Ahmed Hanbel ve Kuteybe ile öteki kadıları çağırdı ve Me'mun'un emirnamesini onlara okudu. Sonra Velid'in oğlu

Bişr'e: "Kur'an hakkında ne dersin" deyince. Bişr: "Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelâmıdır" dedi. İshak bunun üzerine: "Ben onu sormuyorum, mahlûk mudur? diyorum" demesi üzerine Bişr: Tevil yolu üstü örtülü cevaplar verip, açıkca Kur'an matlûktur sözünü söylemekten çekindi. İshak, kâtibe emredip onun sözlerini zaptettirdi, ötekilere sordu, onlar da bu yolda kapalı cevaplar verdiler. Fakat Ahmed Hanbel'den "Kur'an hakkında ne dersin" diye sorunca: "Allah kelâmıdır" dedi. "Mahlûk mudur" sorusuna "Allah kelâmıdır derim ve başka söz söylemem" dedikten sonra İshak: "Semi' ve basir'in manası nedir" diye sordu. Ahmed Hanbel: "Cenâb-ı Hak, kendisini nasıl anlattıysa öyledir" diye cevap verdi. İshak: "Peki fakat manası nedir" demesi üzerine evvelki sözünü tekrarladı. Ötekilerden sorunca, her biri böyle tevil yollu cevap vererek, uzattılar. İshak, hepsinin sözlerini zaptettirerek Me'mun'a gönderdi. Me'mun'dan gelen cevabda "Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmayanları zincire vurarak bana gönder" diye emir aldığını İshak onları bir araya toplayarak anlattı.

Çaresiz Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylediler. Ancak İmam Ahmed Hanbel, Nuh'un oğlu Muhammed, Secâve, Kavârîri bunu söylemedikleri için İshak dördünü de zincire vurdu ve tekrar sorunca, Secâve ile Kavârîri: "Kur'an mahlûktur" dediler, o zaman cırları bıraktı fakat Ahmed Hanbel ile Nuh'un oğlu Muhammed, sözlerinden dönmedikleri için o ikisini zincire vurarak, Tarsus'a gönderdi. Fakat Rakka'ya geldikleri zaman Me'mun'un ölüm haberi gelince Bağdad'a dönmüşlerdir.

218 senesi Cemaziyelahîrinin ortasında Me'mun, Rum diyarında bulunan Becendun çayı kenarındayken hastalanıp, Receb'in 18 inde vefat etti. Kardeşi Mu'tasım ile oğlu Abbas, onu Tarsus'a götürüp, oraya gömdüler. Halifelik müddeti 20 sene 5 ay birkaç gündür, vefatında 48 yaşındaydı. Fikren aleviliğe dönüktü, hatta Fedek köyünün varidatını Hazret-i Fatıma'nın torunlarına tahsis etmiş ve Fatıma evlâdından lââyık olanlara takdim edilmek üzere onu Hazret-i Ali sülâlesinden Zeyd'in torunu ve Hasan'ın oğlu Yahya'ya teslim etmiştir

Me'mun, çok açık, güzel ve rahat konuşan ve iyi söz söyleyen bir Halife idi. Bununla beraber Abbasi Halifelerinin en âlimi idi. İmam Suyûtî der ki: "Me'mun, ihtiyatlı, kararlı, yumuşak huylu, ilimde vakar sahibi, heybetli, cesur ve efendi tutumlu, cömert ve zekâca ve fikirce Abbasoğullarının en üstünü olup birçok iyilikleri vardır fakat Kur'anın mahlûk olduğu kanaati ile halkın başına belâ olmuştur."

Büyük ulemadan ve Me'mun'un sohbetinde bulunanlardan meşhur Ektem'in oğlu Yahya demiştir ki: "Me'mun gibi çok mükemmel ve kerem sahibi bir adam görmedim." Allah taksiratını affetsin.

Me'mun vefat edince, vasiyeti üzerine kardeşi Mu'tasım, Tarsus'da Halifelik ve saltanat makamına oturdu ve oradan kalkarak Ramazan'da Bağdad'a gitti.

219 senesinde Hazret-i Ali sülâlesinden Kasım'ın oğlu Ali, Horasan'da Tâlkân şehrinde isyan ederek, halk arasındaki şiilerce bilinen Âl-i Muhammed'den Rıza'ya biat mübhem cümlesi ile halkı da-

vet etti. Başına pek çok kimse toplandı. Horasan valisi Tahir'in oğlu Abdullah'ın askerleri ile pek çok muharebe etti fakat sonunda topluluğu dağıldı, kendisi de tutuldu, Bağdad'a gönderildi, Mu'tasım, onu Büyük Mesrûr diye bilinen adamının yanında hapsedti. Fakat bayram gecesi kaçarak kayboldu.

Mu'tasım'ın ilmi yoktu. Fakat itikatta kardeşi Me'mun'u taklid ederdi O sene İmam Ahmed Hanbel Hazretlerini çağırarak imtihan etti. İmar Hazretleri, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmadığından Mu'tasım, onu o kadar dövdürdü ki, kendinden geçti, etleri parça parça oldu, fakat yine sözünden dönmedi, bunun üzerine Mu'tasım onu hapsettirdi.

Yukarıda geçtiği gibi. Mansur zamanından beri Türkler ve Acemlere itibar çoktu. Me'mun'un annesi bir Türk cariyesi olduğundan, Türklerle daha çok itibar edip, onlar da onu kızkardeş çocuğu bilerek, uğrunda canlarını, başlarını feda ederlerdi. Mu'tasım ise, Mısır'da bir sınıf asker hazır ve onların adına Megârib'e dedi. Semerkant'lilerden Eşrusne ve Ferganeden de bir kısım asker hazırlayarak, onlara da Ferâğine dedi ve askeri çoğalttı, beş altı bin kadar Türk köleleri satın alarak, onlara askerlik öğretti. Onlar da sokaklarda hiç çekinmeden at koştururlardı. Arasıra çocuklara ve kadınlara çarptıkları için, halk da onları tutup döverdi. Bu çarpışma ve çatışmalar çoğalınca, bir taraftan da cinayetler artınca, şikâyetler çoğaldı. Bağdad'da bulunan askerlerse onların aleyhinde olduğundan, bir gün bu kölelerin üzerine hücum etmelerinden korkuluyordu. Bunun üzerine Mu'tasım 221 senesinde (Serre men rea - Sâmerra) "gören

memnun olur" şehrinin kurulmasına başladı ve bittince kölemenleriyle beraber oraya nakletti ve bu şehir ondan sonra kendinden sonra gelenlere de hükümet başkenti olmuştur.

Türkler valiliklerde ve askeri kumandanlıklarda kullandıkları, Halifenin divanına girmezlerdi. Mu'tasım zamanında divana da girerek, devletin erkânı sırasına geçtiler. Ondan sonra en mühim işlerde Türk isimleri söylenmeye başladı.

BÂBEKİLER'İN SONU

201 senesinde Cavidaniye içinden çıkan Babek Hürremî, Erdebil ile Zencan arasındaki kaleleri yıkıp, hükümet merkezi olan Bez şehri çok sarp bir yerde olduğundan, defalarca gönderilen asker dağılmış olduğundan, bu bâtil mezheb gittikçe genişleyerek, 218 senesi içinde İran halkından pek çok halk onun mezhebine girerek, Hemedan civarında ordu kurmuşlardı. Mu'tasım ordu ile Tarsus'dan Irak'a gelince, Bâbek üzerine büyük bir ordu gönderdi. Muharebe sonunda Bâbek'in 60.000 kadar askeri öldü. Fakat kendisi ele geçirilemedi. Etrafa çeteler dağıtarak, tecavüzlerine devam etti. Mu'tasım tekrar üzerine asker gönderip, Erdebil ile Zencan arasında Bâbek'in yıkılmış olduğu kaleleri tamir ettirdi. İçlerine asker koyarak, Erdebil yolunu muhafazaya aldı ve kafileler kaleden kaleye asker ile gidip, gelirdi.

Azerbeycan vilâyetinde Tavâif Hükümdarların'dan Şâhi adındaki kalede yaşayan Baïs'in oğlu Muhammed ki, Tebriz kalesi de onun elindeydi. O sıra-

da Bâbekileri bir tuzağa düşürüp, kimini öldürdü, kimini de tutarak hapsedti ve sonra Mu'tasım'a gönderdi.

220 senesinde Kâvus'un torunu ve Hayder'in oğlu Efşin'i dağ şehirlerine vali yaparak, Bâbek ile muharebeye memur etti. O da gidip, Bâbek diyarına vardı ve Erzent denen yerde ordusunu kurcu

Mu'tasım da askerın aylıkları için arkadan Büyük Boğa ile Efşin'e birçok para gönderdi.

Bâbek, bunu işiterek, yolda hazineyi ele geçirmeyi düşünürken, Efşin de casusları vasıtasıyla işi anlayınca, hemen koşarak ansızın Bâbek üzerine hücum edince, Bâbek'in askeri kırıldı. Hele piyâdesinden hiç kimse kurtulamadı. Kendisi biraz süvari ile Moka'n'a, oradan da hükûmet merkezi olan Bez şehrine can attı, Efşin de ordugâhına döndü.

İşte bu sırada Büyük Boğa, hazinelerle Efşin ordusuna ulaştı ve Efşin bu paralardan askerın aylıklarını verdi, sonra da Bâbek üzerine yürüyüp, Bez kalesine iki saat arası olan bir yerde ordusunu kurdu. Büyük Boğa da bir fırka ile ilerledi ve Bâbek'i sardı. Aralarında çok kanlı çatışmalar oldu. Fakat kış gelip, soğuklar arttı. O dağlık yerlerde oturulamayacağı için dönüldü.

222 senesinin ilkbaharı geldi. Mu'tasım tarafından Efşin'e yardım için birçok mal ve asker geldi. Onun üzerine Efşin, yine ileriye yürüdü. Bu sene de Bâbek ile aralarında pek çok vak'alar ve kanlı muharebeler geçti. Nihayet Bez kalesi alınarak, yıkıldı. Hurremilerden pek çok adamlar öldürüldü. Bâbek, kardeşi ve çoluk çocuğu ile kaçtıysa da, tutuldu.

Efşin, 223 senesinde Bâbek'i ve kardeşi Abdullah'ı Irak'a getirdi ve Mu'tasım'ın huzuruna çıkardı. Mu'tasım, Bâbek'i Samerra'da, kardeşini de Bağdad'da astırdı. Emsâline tesirli bir ibret gösterdi. Efşin'e çok ikram etti ve pek çok para ve mücevher verdi.

RUMLAR İLE MUHAREBE

Bâbek Hürremî, kalede sarıldığı sırada, Kayser'e bir mektub göndererek: "Mu'tasım bütün askerini benim üzerime gönderdi, sizin için tamam bir fırsattır" diyerek, onu kışkırtmış olduğundan, Kayser de yüzbinden çok asker toplayarak Zibadra'yı aldı. Erkeklerini öldürüp, kadın ve çocuklarını esir ettikten sonra, Malatya'ya hareket etti. Hududlarda bulunan mustahfaz askerleri toplanarak, müdafaaya kalktılar. Bâbek, tutulup, idam olunduktan sonra Mu'tasım da büyük ve mükemmel bir ordu ile Irak'dan hareket etti ve öncülere İşnas'ı, sağ kola Eytah'ı, sola da Embar'ın oğlu Cafer'i memur etti. Efşin ise, bir fırka ile sağ koldan Ankara'ya yönelmiş olduğundan, Kayser'in büyük ordusu ile karşılaştı. Birçok muharebeler oldu, sonunda galebe çalınca, Ankara ahalisi dağılıp "Amuriye (Kamus'a göre Amuriye: Anadolu'da eskiden "Galatya" denilen Ankara tarafında Haymana ovasının batısında ve Sakarya kenarında bir şehir olup, Romalılardan sonra ehemmiyeti artmış ve o tarafların ticaret merkezi olmuştur. Bundan dolayı müsteşrikler Amuriye'yi Rumların merkezleri ve başkentleri zannederler. Meselâ Şahname'de "Filip ve İskender" in de başkentleri

Amuriye adı ile anılır. Sonra harap olup adı sanı kalmamıştır. Abbasi Halifelerinden Mu'tasım bu şehri almıştır) halkı Bursa'ya doğru kaçtılar. Mu'tasım büyük ordusu ile Ankara'ya geldi, Efşin de gelip, orada ona kavuştu.

Sonra Mu'tasım, yine ordusunu üç kola taksim ederek Amuriye'ye döndü ve önüne gelen şehirleri yakıp yıkarak Amuriye'ye vardı ve kalesini sardı. Toprakla dolu, koyun derileri ile hendeği doldurdu ve Debbâbe'ler yürüttü. (Kamus tercümesine göre Debbâbe: Eskiden muharebe âletlerinden bir âlettir. Sığır gönünden çuval tarzında yapılıp, içine birçok duvar delen amele girer ve yapça yapça "yavaş yavaş" sürerek, kalenin dibine gelip, hisarı delerler, kalın olmak dolayısıyla kaleden atılan ok ve taş tesir etmez.) Ve mancınıklar kurdu ve kale duvarında bir gedik açıldığı için oradan Ramazan başlarında kaleye girdi, ahalisini esir aldı. mallarını da ganimet olarak ele geçirdi ve kaleyi yakıp, yıktı. 55 gün orada kaldıktan sonra Tarsus'a ve oradan da Irak'a döndü.

Efşin ve Eşnas gibi önde gelen kumandanlara hased eden bazı askerî kumandanlardan Semerkantlı Hâris adındaki fesatçı vasıtasıyla Me'mun'un oğlu Kasım'ı aldatarak, saltanat davasına düşürmüşler ve bir aralık Mu'tasım ile çok sevdiği kumandanlarını idama karar vermişler fakat iş anlaşılınca Mu'tasım onları hapsederek idam etmiş ve Kasım'a Menbre'de yemek yedikten sonra, su içirmediler, susuzluktan orada öldü.

Taberistan kıtası Horasan valiliğine bağlı olduğu halde, Taberistan Emiri Hürmüz'ün torunu Karî-

nin oğlu Mazyâr'ın Horasan valisi Tahir'in oğlu Abdullah ile araları bozulduğundan, Mazyâr onu tanımamaya başladı. Efşin ise, Horasan valiliğini istediği için el altından Mazyâr'ı Abdullah aleyhine kışkırtıyordu. Mazyâr, artık Halifenin emirlerine ehemmiyet vermez oldu. Bunun üzerine her taraftan Mazyâr üzerine gönderildi. Sene 224 idi. Mazyar, bulunduğu sarp dağlara güveniyordu. Amcazadeleri para ve memuriyet vaadi ile aldatılarak, yanından uzaklaştırıldılar, Mazyâr yalnız kalınca tutuldu ve Semerra'ya gönderildi.

Efşin, Bâbek muharebesinden dönüşünde akra-basından Menkcûr adındaki kumandanı kendi tarafından Azerbeycan Emîri tayin etmişti. Menkcûr, bazı şehirlerde Bâbek'in birçok mallarını bulup, gizlediği Mu'tasım'a haber verilince, Mu'tasım, onu azlederek, yerine başka bir kumandan gönderdi. Menkcûr isyan ederek, Azerbeycan kalelerinden birinde saklanmış ise de, kendi adamları onu tutup, yeni başbuğ'a teslim ettiler, o da onu Samerra'ya gönderdi. Mu'tasım onu hapsedti ve bundan dolayı Efşin'i de suçlayarak, 205 senesinde onu da hapsedti.

Bir gün sonra Mazyâr geldi, o da hapsolundu ve istintak sonunda Efşin'in onunla gizli muhabere ettiği anlaşıldı ve kendisini isyana teşvik ettiğini ikrar etti.

Efşin, her ne kadar dış yüzünden Müslüman olmuşa da, içinden babalarının ve dedelerinin dîni olan mecûsî itikadına bağlı olduğuna dair birçok deliller getirildi. 226 senesinde de bir rivayete göre, zehirlenerek hapiste öldükten sonra cesedi asılarak halka gösterildi.

Filistin'de kimliği bilinmeyen bir adam, meydana çıkarak doğruyu emredip, kötülüğü nehyetmeye başladı. Yüzü peçeli gezdiğinden kendisine Müberka deniliyordu. Halife aleyhinde konuşuyordu. Başına birçok kalabalık toplanmıştı. 227 senesinde Mu'tasım tarafından gönderilen asker ile muharebe sonunda tutulup, hapsedilerek Samerra'ya gönderildi, etrafındakiler de dağıldılar.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Me'mun'un damadı olan Cafer-i Sadık'ın torunlarından Ali Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad, İmamîye mezhebine göre 12 imamın dokuzuncusudur. Bağdad'da iken 220 senesi Zilhiccesinde 25 yaşında olduğu halde vefat etmiştir, dedesi Musa Kâzım'ın yanına defnedilmiştir.

Me'mun, Horasan'da iken Bağdad'da Hilâfete seçilen ve bir müddet sonra Hilâfetten çıkarılan Mehdi'nin oğlu İbrahim de 224 senesi Ramazanında vefat etti. Namazını Mu'tasım kıldırdı.

Mu'tezile'nin reisi olan ve Mısır'da bulunan Ebu'l Hüzeyl El-Allâf da 226 senesinde 100 yaşını geçmiş olduğu halde vefat etti.

Muhaddislerin meşhurlarından İmam Euharî'nin şeyhi olan Humeydi dahi Mu'tasım zamanında vefat etmiştir.

Harun-ı Reşid'in oğlu Mu'tasım, 227 senesi Rebiülevvelinin 18 inde vefat edip, Samerra'da gömüldü.
— Allah taksiratını affetsin —

Sekiz erkek ve sekiz kız evlâdı kaldı. 178 sene-
sinde doğup, 48 sene yaşadı. Talihi sekizinci burc
olan akreptir. Hazret-i Abbas'ın sekizinci batında-
ki torunudur ve Harun-ı Reşid'in sekizinci oğludur
ve Abbasi Halifelerinin sekizincisidir. 218 inci sene
Halife oldu. Hilâfet müddeti 8 sene 8 ay, 8 gündür.
8 fütûhatı vardır, 8 düşman öldürmüştür. Bundan do-
layı ona Halife-i Müsemmen (Sekizli Halife) den-
miştir.

**MU'TASIM'IN OĞLU VÂSIK VE MÜTEVEKKİL
VE MÜTEVEKKİL'İN OĞLU MUNTASİR VE MU'-
TASIM'IN OĞLU MÜSTAIN VE MÜTEVEKKİL'İN
OĞLU MU'TEZ VE VASİK'IN OĞLU MÜHTEDİNİN
HALİFELİKLERİ**

Mu'tasım'ın vefat ettiği gün, oğlu Vasık'a biat edildi. Mu'tasım'ın zamanında Türk kumandanları pek çok nüfuz sahibi olduklarından, oğlu Vasık da 228 senesinde Eşnas'a hükümdarlık ve saltanat alâmeti olan mücevher tac giydirdi ve onu saltanatın müsteşarı yapıp, devlet işlerini doğrudan doğruya onun eline teslim etti. Kendisi Emîr-ül Mü'minin olduğu halde, asıl hükümdar Eşnas idi.

230 da Horasan valisi Tahir'in oğlu Abdullah vefat etti. Kuvvetli bir hükümdar olup, Horasan ile mülhakatı olan Taberistan ve Kirman, hâsılı bütün şark memleketleri onun emrine tâbi idi. Yerine oğlu Tahir geçti.

Tahir'in oğlu Abdullah'ın vefatından 9 gün sonra Eşnas da fevtoldu. Devlet işleri Enâmiş, Eytah, Vâsıf, Boğa gibi Türk kumandanlarının eline kaldı.

Medine civarındaki bazı Arap aşiretleri toplanarak, yol kesmek suretiyle halka zulm etmekte olduklarından, Vâsik-ı Billâh, 230 senesinde o tarafa kâfi miktarda asker ile Büyük Boğa'yı memur etti.

O da gidip, Bedevi eşkiyasını vurmuş ve birçoklarını kılıçtan geçirmiş ve reislerinin birçoğunu da tutup, Samerra'ya götürmüştür.

Vâsik-i Billâh, Rasûl-i Ekrem'in evlâdım çok sever ve onlara pek çok ikrâm ve ihtiramlarda bulunurdu. Haremeyn ahalisine çok ihsan ederdi. Fakat Mu'tezile mezhebine çok bağlı idi. Kur'an'ın mahlûk olup, olmadığı meselesinde halkı imtihan ederdi ve: "Ahirette Mü'minler Cenab-ı Hakk'ı göremezler" derdi.

Abbasoğullarının ileri gelenlerinden Hüzâa'lı Heysem'in oğlu Mâlik'in torunu olan Nasr'ın oğlu Ahmed ise, daima ehl-i sünnet mezhebinde olan hadis âlimleri ile görüşerek, Mu'tezile'ye düşman olduğundan, Vâsik'a söver ve onun hakkında dile gelmez sözler söylerdi. Bundan dolayı Bağdad ahalisinden pek çok halk da ona tâbi olarak 231 senesinde doğruyu emredip, kötülükten nehiy yolunda ayaklanmaya karar vermişlerken, iş duyulunca Vâsik, Ahmed Nasr'ı huzuruna getirerek: "Kur'an hakkında ne dersin?" deyince, "Kelâmullahdır" diye cevap verdi. Vâsik: "Mahlûk mudur, değil midir?" diye sordu. Yine: "Kelâmullah'dır dedi. Vâsik: "Rabbin hakkında ne düşünüyorsun? Kıyamette onu göreceksin" deyince, Nasr'ın oğlu Ahmed: "Ey Emîr-ül Mü'minin, Rasûl-i Ekrem Hazretleri, (Ay'ı nasıl görürseniz, kıyamet gününde öyle göreceksiniz) diye buyurmuş, biz Peygamber'in verdiği haberlere inanırız" demesiyle mecliste hazır bulunan Mu'tezile fukahası onun hakkında: "Cenab-ı Hakk'ı cisimlere benzetiyor" diyerek, öldürülmesine fetva verdiler. Vâsik de kendi eli ile Ebû Nasr'ı öldürdü. — Allah Rahmet eylesin —

İmam-ı Şafî'nin arkadaşlarından Ebû Yakub Yusuf Buveytî ki, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmadığından hapsedilmişti. O sene vefat etti, çok salih bir zattı. — Allah Rahmet eylesin —

232 senesi Zilhiccesinde Vâsik, pek ağır hasta olunca, müneccimleri toplayarak, talihine baktırdı, kendisinin daha elli sene ömrü olduğunu söylediler. Halbuki on gün kadar daha yaşayıp, Zilhicce'nin 24 ünde 34 yaşında vefat ederek, müneccimleri şandı. Halifelik müddeti, 5 sene, 9 ay ve birkaç gündür.

Vâsik vefat edince, Kadiaskeri olan Ebû Dâvud oğlu Ahmed ile Eytah ve Vâsıf gibi Türk kumandanları toplanarak, Vâsik'in oğlu Muhammed'e biat etmek için ona siyah ferâce ve başlık giydirdiler. Baktılar ki Hilâfete yakışmıyor, çünkü Muhammed, kısa boylu, tüysüz bir gençti. Vâsıf, ona bakıp: "Allah'tan korkun, bu büyük Hilâfet makamını buna vermeyin" dedi. Bunun üzerine Vâsik'in kardeşi Mu'tasım'ın oğlu Mütevekkil'i getirdiler. Kazasker Ebû Davud oğlu Ahmed, elbiseyi ona giydirdikten sonra: "Es-selâmüaleyke yâ Emir-el Mü'minin ve rahmetuhu ve berekâtuhu" dedi ve hepsi ona biat ederek, adına Mütevekkil alâllah dediler. Mütevekkil o zaman 26 yaşındaydı.

Mütevekkil, önceleri Eytah'a çok ikrâm etmişken, sonra Bağdad'da kaymakamı olan İbrahim'in oğlu İshak eliyle onu hapsettirdi ve 235 senesi içinde Eytah, Bağdad hapishanesinde öldü.

Azerbeycan'da isyan eden Baîs'in oğlu Muhammed üzerine evvelce gönderilen askerle tutulmuştur ve Samerra'da hapsedilmiştir. Bir sene evvel hapisten

kaçmış olduğundan, Şerbetçi Küçük Boğa, askeri ile gidip, onu tuttu, Samerra'ya getirdi. Mütevekkil onu hapsetti ve boynuna yüz batman ağırlığında demir taktı, o da bir ay sonra öldü.

Yine 235 senesinde Mütevekkil, Muhammed Muntasır billâh, Ebû Abdullah El-Mu'tez billâh ve İbrahim El-Müeyyed billâh adındaki üç oğlunu veliaht yaptı ve memleketi üçüne taksim etti.

Yine o sene Samerra'da Nisâbur'lu Ferec'in oğlu Muhammed meydana çıkarak: "Ben peygamberim, ben Zülkarneynim" diyerek meydana çıktı ve 27 kişi ona uydu. Mütevekkil, onu tutarak ve adamlarına döv-dürerek öldürttü.

Bağdad'da Halife kaymakamı olan İbrahim'in oğlu İshak El-Mus'abî ki merhum İbn-i Mus'ab'ın torunu ve Hüseyin'in oğlu Tahir'in kardeşinin oğludur. Evvelce Kapı kethüdalığı vazifesini yapmak için oğlu Muhammed'i Halifelik makamına göndermişti.

O sene İshak, Bağdad'da vefat edince Mütevekkil çok üzüldü, 236 senesi Muharreminde Faris Vilâ-yetini onun oğlu Muhammed'e verdi. Birinci veliaht olan Muntasır da ona Yemârne ve Bahreyn'i ekledi. O da Mütevekkil'e ve oğullarına babasının terekesinden pek çok mücevver ve kıymetli eşya takdim etti. Amcası İbrahim'in oğlu Muhammed ise, Faris Valiliğinde bulunuyordu. Kardeş çocuğunun bu yükselmesini çekemeyip, hem ona, hem de Halifeye gücendi. Muhammed ondan Halifeye şikâyet etti.

Mütevekkil, ona amcası hakkında istediğini yapmak üzere izin verdi. O da İbrahim'in oğlu Muhammed'i Faris'ten azlederek, yerine amcazadesi Mus'ab'ın oğlu İbrahim'in torunu ve İsmail'in oğlu Hüseyin'i

yini memur ederek, amcasının öldürülmesini ona havale etti. Hüseyin, Fâhis'e g'idine, Muhammed'e pek çok nevrûz hediyeleri takdim etti. İçlerinde türlü türlü tatlılar vardı. Muhammed, onlardan çok yedi, Hüseyin hemen onu bir odada hapsedti, Muhammed su istedi, verilmediğinden zavallı iki gün sonra susuzluktan öldü.

O zaman Ağleboğulları, Afrika Valiliğinde müstakil idiler. Onlar tarafından tayin edilen Sicilya Valisi bu sırada birçok fetihler kazandığı gibi, Endülüs Emiri de büyük zaferler elde ediyordu.

Başkadı olan Kadıasker Ebû Davudoğlu Ahmed, birkaç sene evvel kötürüm olmuştu. Bu sıralarda Mütevekkil ona bir sebepten kızarak emlâkini, bütün mallarını elinden aldı ve Eksem'in oğlu Yahya'yı Bağdad'dan Samerra'ya getirerek onun yerine Başkadı, sonra da Divân-ı Mezâlim yani Adliye Nâzırı yaptı ve ehl-i sünnet mezhebi üzerine yürüyerek, halkı Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmaktan menetti ve 234 senesinde her tarafa bu suretle fermanlar gönderdi. Mu'tezile imamlarına, yani âlimlerine şiddet gösterdi ve Hadis âlimlerini Samerra'da toplayarak, onlara ikram etti ve Allah'ın kitabları ile, Allah'ın görüleceğine dair olan Hadis-i Şerifleri halka öğretmelerini emretti. Samerra'da elli, altmışbin kadar adam ehl-i sünnet mezhebini öğrenmeye başladılar. Mütevekkil'in duacıları çoğaldı. Onu methetmekte çok ileri gittiler. Hakikatte de Mütevekkil'in öyle hayırlı işleri inkâr olunmaz. Fakat bir kötülüğü de vardı ki, bütün iyiliklerini bastırmıştır.

Mütevekkil'in Hazret-i Ali'ye ve onun ailesine pek çok düşmanlığı vardı. Onu ve ailesini sevenlerin

malına ve canına kasdederdi. Hattâ amcası Me'mun'a ve babası Mu'tasım'a ve kardeşi Vâsik'a, Hazret-i Ali'yi ve ailesini sevdikleri için kin bağlamıştı. 236 senesinde halkı Kerbelâ'da yatan Hazret-i Hüseyin'in türbesini ziyaretten alıkoydu ve türbe ile etrafındaki binaları yıkarak, yerlerini tarla yaptı ve ekin ektirdi.

Müslümanlar, bundan çok ziyade üzüldüler. Bağdad ahalisi duvarlara ve mescidlere Mütevekkil'in aleyhinde onu sövüp, sayan sözler yazdılar. Şâirler de acı acı hicvettiler.

Mütevekkil ise, Hazret-i Ali ile ailesine düşmanlığı bilinen alçak yaradılıştaki adamları zevk âleminde, kendi meclisinde bulundurarak, Hazret-i Ali'yi kötülemekle eğlenirdi. Abbâde adında dazlak başlı kötü bir adam vardı ki, Hazret-i Ali, büyük karınlı olduğundan o da gömleğinin altına ve karnının üstüne bir yastık bağlayıp, kendisini Hazret-i Ali'ye benzetir ve hikâyelerle Mütevekkil'in iştret meclisinde oynar ve şarkı söyleyenler: "Başı dazlak, karnı büyük Halife-i Müslimin geldi" diye şarkı söylerlerdi. Mütevekkil de Nebiz içer ve gülüp, eğlenirdi. (Nebiz, Kamus tercümesine göre küp'e basılan hurma ve üzümünden çıkan sıraya denir.)

Bir gün Mütevekkil'in oğlu ve birinci veliahdı olan Muntasır, mecliste bulunduğu zaman Abbâde, öyle mukallitlik yaparken, Muntasır ona işaretle tehdit edince, Abbâde sesini kesti. Mütevekkil: "Ne oldu sana" diye sorunca, Abbâde yanına gidip, işi bildirdi. Muntasır da: "Ey Emîr-El-Mü'minin bu köpeğin taklid yaparak halkı güldürdüğü zât, senin amcazâdendir ve ailenin büyüğüdür. Senin iftihar edeceğin kimsedir, sen istersen onun etini ye, amma

böyle köpeklere yedirme” deyince Mütevekkil, şarkıcılara şu beyti okuyunuz dedi. Beyt’in hülâsaten manası şu idi: “O yiğit, amcazâdesi için gayrete geldi, onun başı anasının filânına” demekti. İşte bundan dolayı Muntasır, babasını öldürecek derecede gücümüş, Mütevekkil de ondan sonra onu daima horlayarak küçültmek istemiştir.

12 imamdan Muhammed Cevad Hazretleri, yurkarda geçtiği gibi 220 senesinde vefat edince, oğlu Ali Nâkı Hazretleri onun yerine geçti ve Alevî'lere baş oldu. Kendisi evinin bir köşesine çekilmiş, ibadetle meşgul olduğu halde: “Yanında silâh ve zararlı evrak vardır” diye Mütevekkil tarafından gönderilen zaptiyeler evini bastıklarında, İmam Hazretlerinin kapalı bir odada sesle Kur'an-ı Kerim'i vaad ve va'id âyetlerini okuyordu. Oturduğu yerde kum ve çakıl taşlarından başka döşeme yoktu. O halde onu alıp, Mütevekkil'in önüne getirdiler.

Mütevekkil ise, işret meclisinde şarap ile keyif çıkarırken, İmam Hazretleri içeri girdi. Mütevekkil ona ihtiram ederek, yanına oturttu ve elindeki şarap kâsesini ona verdi. İmam: “Beni affediniz, şimdiye kadar kanıma şarap karışmamıştır” deyince o da kâseyi elinden bıraktı ve işret takımlarını ortadan kaldırıp, İmam Hazretleri ile sohbeta başladı ve bazı şiirler okumasını rica etti. Hazret de bu dünyanın fena bulacağına dair tesirli bir kaside okudu, Mütevekkil ağladı ve ona borclarını vermek için 4000 altın verdi ve kendisini memnun ederek, evine gönderdi.

Mütevekkil'in oğulları Mu'tez ile Müeyyed'in hocası olan İbnüs Sekiyyet ki, lûgat ve edebiyatta en âlim bir adamdı. İslâh El-Mantık adındaki kitab,

onun eseridir. 244 senesinde Mütevekkil bir gün ona: “Mu‘tez ve Müeyyed ile Hasan ve Hüseyin’den hangilerini daha ziyade seversin” deyince İbn üs Sekiyyet Rasûl-i Ekrem’in torunlarının mânevi yüksek mevkilerini anlatmış, Mu‘tez ve Müeyyed için hiç bir şey söylememişti. Bir rivayette de: “Ey Emîr El-Mü’minin, Ali’nin hizmetçisi olan Kamber, senden de, oğullarından da daha efdâldir” demiş olduğundan, Mütevekkil hiddetlenip hocayı işkence ile vahşî bir surette idam etmiştir. Bu defa halkın fikirlerini galeyana getirmiş ve halkı Mütevekkil’in aleyhine çevirmiştir.

Mütevekkil ise, Mu‘tez’in annesini çok sevdiğinden, Muntasır’a yukarıda geçtiği gibi çok kızdığından Mu‘tez’i ona takdim etmek istedi, Muntasır’a veliahtlıktan istifa etmesini teklif etti. Fakat Muntasır kabul etmedi.

Mütevekkil de daima Muntasır’a karşı hakaretle muameleye devam ediyordu. Muntasır, babasının aleyhinde bazı kumandanlarla konuşmaktaydı. Mütevekkil’in veziri Hakan’ın oğlu Fetih ve askeri kumandanlarından Yahya’nın oğlu Ubeydullah, Mu‘tez’in taraftarı iseler de, Vâsif ve Boğa ve öteki Türk kumandanları hepsi Muntasır’ın taraftarları idi. Mütevekkil, artık Muntasır ile onları da ortadan kaldırmak fikrine düşmüştü. Hatta Vâsif’in mallarını veziri Hakan’ın oğlu Fetih’e vermeyi kararlaştırarak, bunun için yazılan yazının mühürlenmek üzere olduğunu gizliden haber alarak, arkadaşları ile beraber Mu‘tez ile Mütevekkil’in aleyhine ittifak etmişlerdi.

Mütevekkil, 247 senesi Şevvalinin üçüncü Salı günü veziri Fetih ile konuşup, ertesi Çarşamba günü

Muntasır ile Vâsif ve Boğa ve öteki Türk kumandanlarının ansızın üzerlerine hücum ederek, işlerini bitirmeye karar vermişlerdi. Muntasır ise, bir gün evvel Vâsif ve Boğa ve ötekilerle Mütevekkil'i idam etmek için ittifak etmişlerdi. O Çarşamba gecesi Mütevekkil çok nebiz içerek, kэндinden geçmiş bir halde iken, Şerbetçi Küçük Boğa tarafından odasına sokulan cellâtlar kılıcı sıyırarak Mütevekkil'i ve Veziri Fetih'i öldürdüler ve oradan çıkıp Muntasır'ın yanına gittiler ve Halifeliğini tebrik ettiler. Muntasır, hemen işi Vâsif'a bildirdi, o da ileri gelen arkadaşları ile birlikte gelip, Muntasır'a biat ettiler. Ertesi Çarşamba günü asker kumandanları ve halkın ileri gelenleri toplanarak, "Hakan'ın oğlu Fetih, Mütevekkil'i öldürmüş, Muntasır da onu öldürmüş" diye ilân ettiler. Onun üzerine bütün halk, Muntasır'a biat olunmaya davet edildi.

O vakit Mütevekkil 40 yaşındaydı. Hilâfet müddeti 14 sene, 10 ay ve üç gündür.

Muntasır, bu suretle Halife olunca, Alevî'lere emniyet geldi. Kerbelâ ziyareti de serbest oldu ve Fedek arazisi de Hazret-i Hasan ve Hüseyin evlâdına geri verildi.

Mu'tez ile Müeyyed'den biri ileride Halife olursa, babalarının katillerinden intikam almaya kalkışacakları için, Türk kumandanları onların veliahtlıktan çıkarılmaları için Muntasır'ı sıkıştırdılar. Muntasır da onları veliahtlıktan istifaya zorladı, onlar da kadîleri ve kumandanları şahit tutarak, veliahtlıktan istifa ettiler.

BUYUKLERIN VEFATI

236 senesinde Bağdad Mu'tezilesinin imamlarından olan Harb-i Hemedani'nin oğlu Cafer 59 yaşındayken vefat etti. İlm-i Kelâm'ı Ebu'l Hüzeyl-Allâk dan öğrenmişti.

Yine bu sene Zübeyr'in oğlu, Abdullah'ın torunu ve Mis'ab'ın oğlu Abdullah'ın oğlu Mis'ab, 80 yaşında vefat etti. Âlim ve fakih bir zât idi. Fakat Hazret-i Ali taraftarı değildi. Muhaddis meşhur İbn-i Bekkâr dayısı idi.

237 senesinde adı geçen Bekkâr'ın oğlu Muhammed de vefat etti. Yine bu sene İbn-i Râheviyye diye tanınan İshak Hanzalî vefat etti. Çok âlim bir zattı. Mekke evleri hakkında İmam-ı Şafî' ile münazara etmişti. — Allah Rahmet eylesin —

241 senesinde İmam İbn-i Hanbel Hazretleri vefat ettiler. Şöhreti tafsîl istemez.

242 senesinde Afrika kumandanı Ağleb'in oğlu Muhammed vefat etti, yerine oğlu Ahmed geçti,

Yukarıda geçtiği gibi, Başkadı ve Adliye Nâzırı olan Eksem'in oğlu Yahya bu sene vefat etti. — Allah Rahmet eylesin — İmam-ı Şâfiî'nin arkadaşlarından. Muhtelif ilimlerde en ileri bilgindi. Me'mun'u, Müt'a nikâhını kabul etmek fikrinden o vazgeçirmişti. Çok âlim ve fâzıl bir zattı.

243 senesinde Esed-i Muhasibî'nin oğlu Hâris, (Allah Rahmet etsin) vefat etti. Zühd ve takva ile tanınmış bir adamdı. Fakat ilm-i kelâm ile meşgul olurdu. O zaman ilm-i kelâm âlimlerinin çoğu ise Mu'tezile mezhebindeydi. Hadîs âlimi olan Hanbeliler, ilm-i kelâmcıları inkâr etmekte çok şiddetli davran-

dıklarından Hâris'in cenaze namazı dört kişi ile kılınıştır.

Mütevekkil, yukarıda geçtiği gibi, 240 senesinde meşhur âlimlerden İbn-i Sekiyyet'i öldürmüştü. 247 senesinde de kendisi öldürüldü ve oğlu Muntasır yerine geçti. Türk kumandanları devlet işlerini tamamiyle kendi ellerine almışlar, Muntasır ise, onların nüfuzlarını birer birer kırmak istemişti. Kumandarlar da onun işini bitirmek düşüncesine kapılmışlarsa da Muntasır, çok zekî ve cesur ve heybetli bir zât olduğundan bir türlü yolunu bulamıyorlardı. 248 senesi Rebülevvelinin beşinde, 25 yaşında iken boğaz hastalığından vefat etti. Üç gün hasta yattı, o sırada bazı doktorlar tarafından öldürüldüğü rivâyet edilir. Halifelik müddeti altı ay iki gündür.

MU'TASIM'IN OĞLU MU'STA'İN'İN HALİFELİĞİ

Muntasır'ın vefatından Enâmiş, Büyük Boğa, Küçük Boğa, gibi devlet büyükleri olan Türk kumandanları toplanarak, 28 yaşında olan Mu'tasım'ın oğlu Müsta'in'i tahta oturtular. Mütevekkil'in oğulları Mu'tez ile Müeyyed'i bir köşkte hapsedtiler.

Enâmiş, vezir-i âzam oldu. Şâhek adındaki saray ağası da, husûsi hazine ve harem dairesi nâzırı oldu. O sırada Büyük Boğa ölünce, üzerinde bulunan memuriyetlerle Posta Nazırlığı oğlu Musa'ya ve Hilvan eyâleti de Küçük Boğa'ya verildi.

Horasan Emiri Abdullah oğlu Tahir'in vefatı haberi gelince, Horasan Valiliği oğlu Muhammed'e

verildi. Irak valiliği de Ubeydullah'ın oğlu Muhammed'e verildi.

O sırada Horasan'a bağlı olan Sicistan'da Tahir oğulları devletini ortadan kaldıracak bir kuvvet hazırlanmaktaydı. 237 senesinde Nasr'ın oğlu Salîh adında biri Kur'an yolunda isyan ederek, dökmece esnafından Leys-i Saffâr'ın oğlu Yakub adındaki kimseyi kendisine başkumandan tayin etti. O zaman Horasan Valisi Abdullah'ın oğlu Tahir, gidip Sicistan'ı kurtarmış ise de, Dirhem adında biri meydana çıkarak, Sicistan'ı tekrar aldı. Fakat askeri elinde tutamadığı için Yakub Saffar, tedbirli bir adam olduğundan, ahalî ve askeri etrafına toplamıştı. Dirhem de işten çekildiği için Yakub Saffar Sicistan'ı aldı ve Tahir'in oğlu Muhammed'in âcizliğinden faydalanarak kuvveti günden güne artmaya başlamıştı. 249 senesinde büyük bir Rum ordusu Malatya İslâm hududlarını geçmiş ve hudud askeri ile muharebe ederek ve onları yenerek pek çok ziyan vermişti. Azerbeycan Valisi Ermine'li Yahya'nın oğlu Ali, imdada koşup, Romalılar ile muharebeye girişmişse de, birçok askeri öldükten sonra, kendisi de ölmüştür.

Bu bozgunların kederli haberleri Bağdad'a gelince, Türk kumandanların zulmünden sıkılan halk, isyan etti. Sonra da Samerra'da ihtilâl çıktı. Fakat Enâmîş, Vasîf, Boğa birleşerek, pek çok kimseleri idam ettiler ve bu suretle isyanı bastırdılar.

Enâmîş, kuvvetine dayanarak Beyt-ül Mâl'i istediği gibi kullanıyor, husûsi hazine nâzırı Şâhek ise Valde Sultan tarafını kayırıyordu. Bundan dolayı Türkler arasında ihtilâf çıktığından, ahaliden de bir-

çok halk onlara katıldı ve Enâmîş'i öldürdüler, evini de yağma ettiler.

Sonra iş Vasîf ile Küçük Boğa'nın eline kaldı. Müsta'in'in işi kendisine gelen kâğıtları imza etmekten ibaretti. Fakat Küçük Boğa'nın serkerdelerinden Bâgır ki, Mütevekkili öldürenlerdendi. Arazisi artırıldığı için yüz bulmuştu. Türkler arasında nüfuz kazanarak, efendisi olan Boğa'ya bile dış göstermeye başlamıştı. Boğa da ondan çekiniyor ve onun hatırını sayıyordu. Müsta'in, bir taraftan da onu okşamaya mecburdu. Hasılı devletin işleri bu üç adamın elindeydi.

250 senesinde Ali'nin oğlu Zeyd'in torunlarından Ömer'in oğlu Yahya, meydana çıkarak, halkı Âli Muhammed'den Rıza'ya davet ettiğinden, Kûfe ahalisinden bir kalabalık ile, Zeydiye tâifesi ve Vâsıt taraflarından birçok halk biat ettiler. Topluluğu büyüdü. Fakat Irak Valisi Abdullah'ın oğlu Muhammed onun üzerine birçok asker gönderdi, muharebe sonunda Yahya öldü ve askeri dağıldı.

Muhammed Abdullah'ın bu zaferini mükâfat olarak Müsta'in ona Taberistan'daki sultana mahsus araziden Deylem Boğazı yanında iki kıt'a büyük arazi verdi. Bu taraflarda ise ahalinin pek çok mer'aları vardı.

Abdullah oğlu Muhammed tarafından oralarının zabıt ve idaresi için gönderilen Harûn-i Nasrânî'nin oğlu Câbir, umumun menfaati için bırakılan mer'alara taaarruz ettiğinden ahali şikâyet etti. Horasan Valiliği tarafından Taberistan Valisi olan Abdullah'ın oğlu Süleman, Taberistan'ı kendi çiftliği gibi idareye kalkması ve memurlarının her tarafta ahaliye zulmet-

mesinden dolayı Taberistan ahalisi Dâ-i Bilhâk yani Hakk'a çağırın adı ile anılan ve o zaman Rey şehrinde bulunan Hazret-i Ali evlâdından Zeyd'in oğlu Hasan'ı Taberistan'a çağırarak, ona biat ettiler.

Taberistan ahalisi zaten Deylemliler ile sulh içinde bulunduklarından, bütün Taberistan dağ halkı Zeyd'in oğlu Hasan'a biat edince, birdenbire topluluğu büyüdü ve hemen ileri yürüyerek Âmil şehrini zaptettikten sonra, Sâriye üzerine yürüdü. Taberistan valisi, bütün ağırlıklarını ve eşyalarını Sâriye'de bırakıp, kaçınca, Hasan, Sâriye'ye girdi ve Taberistan'ı zaptetti ve gitgide kuvveti arttı.

İşte o sıralarda Türk kumandanlarından yukarıda adı geçen Bâğır, gemi aızıya almıştı. Boğa ile Vasif birleşerek bir takrib ile onu tutup, hapsettiler, sonra da öldürdüler. Fakat onun taraftarı olan türkler, isyan edince, Müsta'in: Şâhek, Boğa ve Vasif ile bir kayığa binerek Samerra'dan kaçıp, 251 senesi Muharreminin beşinde Bağdad'a geldiler.

Ayaklananlar ise Mütevekkil'in oğlu Mu'tez'i hapisten çıkarıp, ona biat ettiler. Mu'tez o zaman 19 yaşındaydı. Devlet işleri ise tamamiyle Türk kumandanlarının elinde bulunup, istedikleri gibi işleri yürütüyorlardı.

Mu'tez'in kardeşi Mütevekkil'in oğlu Ebû Ahmed Muvaffak ve Türk kumandanlarından Gülbağ Tekin, bir büyük Türk ordusu ile Bağdad üzerine gönderildiler. Bu ordu gidip, Bağdad'ı kuşattı. Irak valisi Abdullah'ın oğlu Muhammed ile aralarında birçok muharebeler oldu. Pek çok adamlar öldü.

Valinin yanındaki Türkler savuşup, kendi milletlerinin yanlarına gittiler ve evvelce Humus'ta çıkan

isyani bastırmak için oraya gönderilmiş olan Boğa'nın oğlu Musa bu sefer Müsta'in'in yanına gelmek istedi. Fakat maiyetindeki askerin çoğu ona karşı çıkarak onunla çarpıştılar.

Bu suretle Muvaffak'ın kuvveti arttı ve Abdullah'ın oğlu Muhammed ve Boğa, Vasif araya girip, bazı şartlarla sulh yapılmaya karar verildi ve Müsta'in, Halifelikten kendini azlederek, 252 nci senesi Muharreminin dördünde Mu'tez'in adına hutbe okudu ve halktan Mu'tez için biat aldı..

MU'TEZBİLLAH'IN HALİFELİĞİ

Mu'tez tahta çıktıktan sonra kardeşi Mütevekil'in oğlu Müeyyed'e Azerbeycan Valisi tarafından işleri düzeltmek için beşbin altın gönderildiğini işitince, veziri Ferhan Şah'ın oğlu İsa'yı gönderip, o altınları aldırdı ve Müeyyed ile diğer kardeşi Ebû Ahmed Muvaffak'ı hapsettirdi. Müeyyed, her ne kadar türkleri harekete geçirmişse de, asker arasında birleşme hâsıl olamamıştı. Mu'tez ise, Müeyyed'i döverecek ve sıkıştırarak, veliahtlikten vazgeçtiğine dair kendisinden elyazısı ile bir istifaname aldı. Sonra Türklerin Müeyyed'e biat etmek istediklerini işitince, işi Boğa'ya açtı. Boğa; "Türklerin maksadı Müeyyed değildir, onlar muharebede kendileri ile beraber bulunan Muvaffak'ı isterler" demişti.

Receb'in sonunda Mu'tez, kadıları ve devletin ileri gelenlerini toplayarak, Müeyyed'in cenazesini çıkarıp gösterdi, yarası beresi olmadığı görüldü fakat halkın zihinleri buna inanmadı. Kimi bir samur

tulumu içine konulup boğulmuş, kimi de karda dondurulmuş gibi fikirlerde bulundular.

Sonra Mu'tez, Müsta'in'i öldürttü. Kesik başı satranç oynarken huzuruna getirildiği zaman: "Hele şu oyunu bitireyim de öyle" deyip, oyunu bitirdi ve kesik başa bakıp, gömülmesine izin verdi. Muvaffak'ı evvelce Basra'ya nefyetti, sonra da Bağdad'a naklettirdi.

Türk kumandanlarının zulmünü çekemeyen Mağaribe askeri Samerra'da karışıklık çıkardılar. Ahaliden ve askerlerden birçok halk da onlara katıldı. İhtilâl büyüdü, güç hal ile araları bulundu ve sulh yapıldı.

253 senesinde asker, geçmiş maaşlarını istemek bahanesi ile ayaklandılar. Vasif, Küçük Boğa ve Uzun Sima, onlara şiddetle cevap verdiler, onlar da karşılık yaparak Vasif'i öldürdüler, Boğa ile Sima ise kaçıp, kurtuldular. Mu'tez, Vasif'in makamını Boğa'ya verdi ve ona bir istiklâl ve rütbe olmak üzere mücevher tac giydirdi.

Yine o sene Zabtiye Nazırı ve Irak Valisi olan Abdullah'ın oğlu Muhammed ölüp, yerine kardeşi Ubeydullah tayin edildi.

Yine o sene Sicistan hükümdarı Yakub Saffâr, Herat üzerine yürüyüp, Horasan Valisi Tahir oğlu Muhammed'in başkumandanı ile yaptığı kanlı bir muharebede galib gelerek, Herat'ı zaptetti. Şöhreti yayıldığı için, artık Horasan Valisi ondan korkmaya başladı.

254 senesinde Boğa, Vasif'in oğlu Salih ile birleşerek, Mu'tez'in aleyhine yürümek istedilerse de, Türk kumandanlarının büyüklerinden Babekyâl on-

lara karşı gelerek, kendi taraftarları ile uyuşup, Boğa'yı öldürdüler.

İmamiye'ye göre sıralanmış olan 12 imamın onuncusu olan Muhammed Cevad'ın oğlu Ali Nakî, 254 senesinde vefat etti, yerine oğlu Hasan Askerî geçti.

255 senesinde Mu'tezile'nin büyük imamlarından meşhur Câhiz vefat etti. Vefatı şöyle oldu. Kitapları pek çok olduğundan, onları duvar gibi etrafına istif ederdi. Son zamanlarda çok zayıflayıp, ihtiyarladığı için bir gün kitaplar birdenbire devriliş, üstüne yıkılmakla onların altında kalıp, ölmüştür. Arap edebiyatında emsalsiz bir âlimdi. İlm-i kelâmı da Nizâm-ı Mu'tezile'den öğrenmişti. — Allah taksiratını affetsin —

Yukarıda geçtiği gibi Taberistan'da bir Alevî, imamlık kurulmuştu. Sicistan hükümdarı Saffâr, Herat'ı zaptetmiş olduğundan, Horasan eyaletinin dairesi daralmış ve Horasan Valisi Tahir oğlu Muhammed'in kuvveti azalmış ve birçok yerlerin ahali de vergi vermez olmuştu.

Fâris eyaletinin geliri Halife hazinesine aitti. Fakat Fâris valisi Şenbel'in torunu ve Hüseyin'in oğlu Ali ise, geliri hazineye göndermekte gevşek davranıyordu. Tahiroğullarının zayıf olmasından ve Saffar'ın da onlara galebe çalmasından bahsederek, Horasan'a bağlı olan Kirman eyaletinin kendisine verilerek bağlanmasını istiyordu. Saffar da devlete bağlılığından dem vurup, Kirman'ın Sicistan'a bağlanmasını istiyordu. Mu'tez ise, ikisinin de devlete içten bağlı olmadıklarını bildiği için, ikisini birbirine tutuşturmak üzere 255 senesi içinde Kirman eyaleti-

nî her ikisine verdi ve hangisi mahvolursa, iki düşmandan biri eksik olur diye düşünerek, yan gelip, seyre baktı.

Hüseyin oğlu Ali'nin memuru daha evvel davranıp Kirman'ı zabtetmiş ise de, Saffer, kendisi ordusu ile gelip Kirman'ı zabtettikten sonra Fâris eyaleti üzerine yürüdü ve harp etmek suretiyle Şiraz'a girerek Hüseyin'in oğlu Ali'yi esir etti. Alıp Sicistan'a getirdi, bu suretle Kirman kendisinde kaldı. Halife de memurlar göndererek Fâris'i zabtettirdi.

Saffar, bu muzafferiyetini Mu'tez'e arzederken, birçok doğanlar ve misk göbekleri gibi kıymetli hediyeler takdim etmişti. Mu'tez ise, paraya çok ihtiyacı olup, Samerra'daki askeri açlıktan nefesleri kokuyordu. Hattâ kölemenler bu sırada Mu'tez'e gelip, maaş istediler ve Beyt-ül Mâl'in sıkıntısı meydanda olduğundan, ellibin altına razı oldular, Mu'tez, annesi Kabiha'dan yardım isteyince, o da: "Bende bir şey yoktur" diye cevap verdi.

Kabiha, çok güzel bir cariyeye olup, Mütevekkil onu pek severdi ve güzelliğini iyi anlatmak için ona çirkin bir ad koymuştu. Devletin düzensizliği noktasından Beyt-ül Mâl'de bir akçe yokken, Kabiha'da milyonlarca lira ve birçok mücevher vardı. Fakat çok cimri olduğundan oğluna öyle dar vaktinde ellibin altın vermedi.

Kölemenler, Mu'tez'den ve annesinden ümidi ke-since, 255 senesi Recebinin sonlarında Mu'tez'i Hali-felikten hal etmek için Mağaribe askeri ile Ferâgile birleşti. Reisleri olan Vasîf'in oğlu Salih ile Ebû Nasr diye tanınan Boğa'nın oğlu Muhammed de Bâ-bekyâl ile saraya gittiler ve Mu'tez'i tutarak hapsed-

tiler. Üç gün aç ve susuz bıraktılar ve Bağdad'da hapiste bulunan Vâsik'in oğlu Muhammed'i getirerek, Şaban ayının girmesine bir gün kala Mu'tez'i haptisten çıkarıp, kadıların ve şahitlerin önünde Hilâfetten istifa ettirerek Vâsik'in oğluna biât ettirdiler, sonra kendileri de biât etti ve Muhammed'e Mühtedi Billâh diye ad verdiler, Mu'tez'i de yine hapsedtiler, Halifelik müddeti o zaman dörtbuçuk sene olmuştu.

Beş gün sonra Mu'tez'i hamama götürdüler, yıkadıktan sonra su istedi vermediler, harareten bayıldı ve hemen hamamdan çıkarıp, karlı su içirdiler, derhal düşüp öldü, işkenceden kurtuldu.

Mu'tez'in tutulup, hapsedildiği sırada annesi Kabîha, sarayda gizli bir serdabdan kaçarak saklandı. Fakat bir tarafa kaçıp da kurtuluş çaresi bulamayacağını anlayınca Ramazan içinde meydana çıktı ve o zaman işin başında ve zorbaların önünde olan Vâsîf'in oğlu Salih'e bir milyon altın ile, üç sepet verdi ki, sepetlerin biri emsali görülmedik zümrüt ile, öteki de büyük incilerle, üçüncüsü de kırmızı yakut ve başka cevherlerle dolu idi. Bunlara iki milyon altın kıymet takdir olunmuştu. Bu paralar ve mücevherler, Salih'in önüne getirilince; "Şu yüzü kararası kadının elinde bu kadar mal varken, ellibin altın vermeyip de oğlunun başına felâket getirdi" diyerek malları almış, Kabîha'yı da Mekke'ye sürmüştü. Fakat o da bunca malların üstüne yatmış ve birazını olsun askere vermeyip, kendisini helâk çukuruna atmıştı.

Büyük Boğa'nın oğlu Musa, Hemedan tarafında çıkan Haricileri yola getirmek için vazifesinin başı olan Rey tarafına gitmişti. Kölemenlerinden Müflih

ki, onun askerinin öncüsü idi. Hemedan dışında yapılan bir şiddetli muharebede Haricilere galebe çaldı. Sonra Taberistan'da da çok zaferler kazanmışken, Mu'tez'in Hilâfetten çıkarılıp, öldürülmesi ve Vasık'ın oğlu Salih'in başa geçmesi, Boğa'nın oğlu Mûsa tarafından işitilince, Müflih'i askeri ile beraber yanına çağırdı. Vasif'in oğlu Salih'i muhakeme etmek ve Mu'tez'in kanını istemek ve annesinin mallarını almak üzere ordusu ile Rey'den hareket etti. 256 senesi Muharreminde Samerra'ya gelince, Vasif'in oğlu korkup, saklandı.

Bunun üzerine Mühtedî, ara bulmak için nasihat edince, Kölemenler, Mühtedî'yi Salih'in yerini biliyor da saklıyor" diye suçladılar ve aleyhinde yürüdüler. Boğa'nın oğlu Musa'nın evinde toplayıp, Mühtedî'yi Hilâfetten çıkarmak üzere birleştilerse de, Babekyâl; "Siz Mütevekkil'in oğlunu öldürdünüz. Ah-lâkı güzel bir adamdı. Bu Halife ise, oruç tutan ve şarap içmeyen bir Müslümandır. Suçu olmadığı halde onu da öldürürseniz ben Horasan'a gider ve sizin kötülüklerinizi anlatarak, herkese sizi tanıtırım" deyince, ayaklananlara durgunluk geldi, hemen Mûsa'nın adamları Salih'i aramaya başladılar ve onu bir evde bulup, öldürdüler, kavga basılıp, arbede bitti.

Mühtedî, âbid, zâhid bir zât olup, Hilâfet merkezinde eğlenceyi, çalgıyı kaldırmıştı. Ömer İbn-i Abdülâziz'i taklid ederek yaşıyordu. Fakat ne yapsın ki, asker, maaş ve tayinlerini ondan istiyordu. Hazinesinde ise bir habbe yoktu. Su yolları bozuktu. Gelirin büyük bir kısmı kuvvetlilerin ve sözü geçenlerin sandıklarına akıp gidiyordu.

Evvelce Musul tarafında çıkan Musâvir adındaki harici, 255 senesinde Musul'u zaptetmişti. O sene Irak'ın birçok yerlerini almış ve devlet gelirini göndermeye mani olmuş idi. Askerin idaresi bütün bütün zora girdiğinden, Boğa'nın oğlu Musa, Bâbekyâl ve öteki kumandanlarla beraber Musavir'in üzerine gittiler.

Samerra'daki asker ise, Receb'in başında tayınlarını istemek için isyan ettiler. Mühtedi, kardeşi Ebû'l Kasım ile Kılgı gibi bazı Türk kumandanlarını onlara gönderip, âsileri: "Biraz sabrediniz" yollu sözlerle susturmak istedikleri sırada onlara: "Sizin maaşlarınız ve tayınlarınız Boğa'nın oğlu Musa ile Muhammed'dedir" denilmiş olduğunu Boğa'nın oğlu Muhammed işitince kaçmak istemiş fakat Mühtedi onu aldatarak tutup hapsetmiş ve onbeşbin altınını aldıktan sonra öldürmüştür.

Bununla beraber Mühtedi Boğa'nın oğlu Mûsa'yı başkumandanlıktan azl ile Semmara'ya çağırarak ve orduyu Babekyâl'e teslim etmesini yazmıştır. Babekyal'e de, orduyu teslim almasını Boğa'nın oğlu Mûsa ile Müflih'i idam etmesini yazmış, kendisinin de bütün Türkler üzerine emir olduğuna dair fermanını göndermiştir. Babekyal ise, Müstedi'nin tedbiri, hep kölemenler için olduğunu, bir müddet sonra da nöbetin kendisine geleceğini düşünerek bu emirnameyi Mûsa'ya göstermiştir. Mûsa'ya ne dersin? diye sorduğunda, Musa demiş ki: "Sen Samerra'ya git, Mühtedi'ye sadakatini söyle, güler yüz göster, onu aldattıktan sonra idam çaresini düşün" deyip, kendisi Hankin'e gelmiştir. Babekyal de Samerra'ya ge-

lip Mühtedi'yi kandırmak için huzuruna çıktı. Mühtedi ise onu derhal hapsetti.

Bunun üzerine, Boğa'nın oğlu Muhammed'in adamları "Bizim Emirimizi niçin öldürdün." Babekyal'in adamları da "Bizim Emirimizi niçin hapsettin" diyerek Mühtedi aleyhine ayaklandılar. Boğa'nın oğlu Mûsa taraftarları olan Kölemenler de onlarla birleşerek isyan ettiler. Mühtedi de Meğaribe ve Ferâğine askerleriyle, Vasif'in oğlu Salih'in bin kadar Türk askerini beraberine alıp, onları tabiye ederek, müdafaaya hazırlandı. Sağ kola Mesrur-i Belh'i, sol kola da Yargüç'ü memur etti. Kendisi de ortadan durup, Esaretkin ve Tabaygo ve öteki kumandanlar da onunla beraber bulunuyordu..

Mühtedi, asileri korkutmak için cellatlara emir verdi. Onlar da Babekyal'i öldürerek kesik başını meydana attılar. Asiler ise hiddetlenerek Mühtedi üzerine şiddetle hücum ettiler. İki taraftan da birçok adamlar öldü. Mühtedi çok şecaat gösterdi. Fakat sağ ve soldaki kölemenler kendi cinslerine dönünce ortadaki asker de bozuldu. Mühtedi yalnız kaldı ve kaçmaya mecbur oldu. Fakat tutulup bir evde hapsedildi.

İkiyüz elli altı senesi Receb'inin onbeşinde zorbalar, Mütevekkil'in oğlu Ahmed'i hapisten çıkarıp ona biat ettiler ve Mu'temet Ala'llah diye lakab koydular. Boğa'nın oğlu Mûsa da Hankin'den gelerek biat etti.

Zorbalar Mühtedi'nin hayalarını sıkarak öldürdüler. Recebin onsekizinde cenazesini meydana çıkarıp halka gösterdiler ve vücudunda hiç bir yara ve

bere olmadığına dair birçok kimseleri şahit tuttular. Eceli ile öldüğüne halkı inandırdılar.

Mühtedi'nin halifeliği onbir aydan ibarettir.

MUTEMED VE MUTEZİD'İN HALİFELİKLERİ

Devletin işleri hep Türk kumandanlarının elindeydi. Her biri bir memleketi haraca bağlamıştı. Adamlarıyla kendi atlarını idare ediyorlar ve gelirini topluyorlardı. Mısır Babekyal'ın idi. Mısır'daki Şeyh'ül Beled, o sırada kendi başına iş görmek istediğinden Babekyal ikiyüz elli dört senesinde Türk serkerdelerinden Tolon'un oğlu Ahmed'i Mısır'a memur etmiş. O da gidip Mısır'ı idaresi altına almıştır.

Yüzellibeş senesinde Mısır'da bir alevî çıkararak, "Ben İbrahim Tabataba'nın torunu ve Muhammed'in oğlu Ahmed'im" diyerek Halifelik davasına kalktı. İbn-i Tolon, onun üzerine asker göndererek topluluğunu dağıttı. Kendisini de öldürerek, Kesik başını Semarra'ya gönderdi. Mu'temed tahta çıkınca Mısır eyaleti Yargüç'e geçti. Onun İbn-i Tolon'la eski hukuku olduğundan ikiyüz elli altı senesinde bütün Mısır'ın idaresini Tolonoğluna verdi. Tolonoğlu ise, emniyetli ve işbilir bir adam olduğundan bütün Mısır ülkesini tam bir inzibat altına aldı ve iyi idare etti.

O sırada Zeyd-i Alevî'nin oğlu Ali isyan ederek Kûfe'yi zabtetti. İbn-i Sofî diye tanınan bir Alevî de, Mısır'da Halifelik davasına kalkarak Esna'yı zahtetti. Halife tarafından birçok asker gönderilerek Zeyd'in oğlu Ali'nin topluluğu dağıtıldı ve Kûfe kurtarıldı.

dı. Tolonoğlu da süratle asker göndererek Sofi oğlunu Elvahat'a kaçırdı. Bu vakıa da Tolonoğlu'nun büyüklerin yanındaki itibarını artırdı.

Yine o sıralarda Yakub Saffar, Belh ve Kâbil'i Taberistan hükümdarı Zeyd-i Alevi'nin oğlu Hasan da Cürcan'ın zabtettiler. Bu sıralarda Tolonoğlu'nun günden güne şöhreti artmaktaydı.

Hâsılı Abbasiye devletinde ne nizam, ne disiplin kalmayıp, yer yer asiler ve Hariciler çıkıp devleti işgal ediyorlardı. Fakat aşağıda geleceği gibi Zencilerin zulümleri ve tecavüzleri her gaileyi bastırdı.

SAHIP ZENC'İN İSYANI

İkiyüz ellibeş tarihinde Abd-ül Kays kabilesinden bir serseri Basra taraflarında isyan edip, az zamanda başına büyük bir cemaat topladı. O taraflarda çokça bulunan zenci kölelere hürriyet ve memuriyet vaad ederek, kendi efendilerini tutturup hapsettirdi ve hepsini kendisine bağladı. Bundan dolayı kendisine Sahip Zenc denildi.

Mu'tasım zamanından beri Irak'ta çıkan Alevilerin çoğu Zeydiyye mezhebindendi. Bu Sahip Zenc de önce İmam Zeyd'in evlâdından olduğunu iddia ederek meydana çıktığından o tarafta bulunan serseriler etrafında toplandılar ve cemaatı çoğaldı.

Hareketleri ve hal ve şanı Ehl-i Beyt'in haline hiç yakışmıyordu. Sözlerine ve işlerine bakılırsa Hariciler'den Ezarika kanaatinde olduğu anlaşıyordu.

Minbere çıktığı zaman Osman, Ali, Muaviye, Talha, Zübeyir ve Ayşe (R. A.) sövüyor. Sünnilerin mallarını ve canlarını helâl sayarak çocuk ve kadınlarını esir ediyordu. Bir zencinin yanında beş on kadar Haşimoğulları kızlarının esir olarak kullanıldıkları görülüyordu.

İkiyüz elli altı senesinde Sahip Zenc Atille şehri üzerine hücum ile karşısına çıkan dörtbin askeri dağıtıp perişan etti.

Übülle'yi de harap ederek Abadan şehrini de aldı. Bir taraftan da Kadisiyye'yi yağma etti. Şatt-ül Arap'taki gemileri zabtederek bir nehir donanmasına sahip oldu ve üzerine gönderilen Basra askerini kaçırdı. Basra'lılar korkup, telâşa düşerek birçoğu etrafa dağıldı. Halife Mu'temed âciz ve hayrette kaldı. Hemen kardeşi Ebû Ahmed'e Yemen, ve Haremeyn yolunu, Kûfe'yi ve daha sonra Basra, Elhvez, Faris, Sudan ve Irak ve Bağdad'ı da verdi. O sırada Sahip Zenc de Basra'yı zabtederek harab etti.

İkiyüz ellisekiz senesinde Ebû Ahmed. Sahip Zenc üzerine hareket ettiyse de, daha ilk hamlede, askeri dağıldı ve bozgun askeri toplamak için Ubulle'ye çekildi. Fakat Ebû Ahmed'in diğer tarafta bulunan bir fırkası Zencilere galebe çalarak kumandanlarını esir edip Semmara'ya gönderdiler ve herkesin önünde işkence ederek öldürdüler.

Sonra Ebû Ahmed kendisi zenciler üzerine yürüdü ve onlara galebe çaldı. Pek çoğunu yaralayıp öldürdü ise de, ordusunda hastalık çıktığından Vasıt şehrine çekildi. Oradan da Semarra'ya geldi.

TAHİROĞULLARI HÜKÜMETİNİN İNKİRAZI VE SAMAN SÜLÂLESİNİN MEYDANA ÇIKIŞI

İkiyüz ellidokuz senesinde Yakub Saffar, Horasan Valisi Tahir'in oğlu Muhammed'in bulunduğu Nişabur şehrini zabt ile, Muhammed'i tuttu. Ailesini evlât ve akrabasını hep beraber Sicistan'a gönderdi ve bütün Horasan eyaletlerini kapladı ve yıllardan beri şark taraflarında müstakil olarak hüküm süren Tahir oğulları hükûmeti bu suretle son buldu.

İkiyüz altmış senesinde Yakub Saffar Taberistan'a da tecavüz etti. Zeyd-i Alevi'nin oğlu Hasan, ona karşı koymak istediye de, Muharebe sonunda dağılarak Deylan taraflarına sığındı. Saffar da arkasından gitti. Fakat Deylan dağları çok sarp olduğundan kırkbin asker kayboldu ve binlerce hayvan öldü ve pek çok asker eşyası yok oldu. Geri dönmeye mecbur olarak Rey şehrine geldi ve olup bitenleri Hilâfet makamına arzetti.

İkiyüz altmışbir senesinde zenciler Ehvaz'ı yak-tılar. Ahalisinden de kimini öldürüp, kimini esir et-tiler. Saffar da gidip Faris eyaletini zaptetti. Faris'in varidatı Halifenin hazinesine aitti. Bu gelir eksilince Beyt-ül Mâl'in sıkıntısı arttı. Saffar'a rakip olan Saman sülâlesi de bu sene meydana çıktı.

Saman, meşhur Behram Çupin neslinden olup oğulları Maverâ-ün Nehir beylerinden idiler, Me'mûn Horasan'da iken, onları toplamış ve kendisine bağla-yıp Maverâ-ün Nehir'de birer vazife vermişti. Sonra Tahiroğulları da onları vazifelerinde bıraktılar. Bu sefer Hilâfet makamından ve Saman soyundan Esed'-

ın torunu ve Ahmed'in oğlu Nasr Maverâ-ün Nehir valisi tayin edildi.

O da Saffar'a karşı Maverâ-ün Nehir'i korumaya başladı.

SAFFAR İLE MUVAFFAK'IN MUHAREBESİ

İkiyüz altmışbir senesinde Halife Mu'temed, kardeşi Ebû Ahmed'i veliahd yaparak, ona Muvaffak lâkabını verdi. Bütün şarkı kendisine vererek Zencilerle muharebe etmeyi de, ona havale etti. O da Zencilerle çarpışmak üzere Zilhicce içinde Basra'ya hareket etmek üzere iken, Saffar'ın tecavüzlerini haber alınca Zenciler üzerine gitmeyi geri bırakarak Bağdat'ta kalmağa mecbur oldu.

Bu sırada Saffar'ın ordusu ile, Faris'ten Ehvaz'a doğru yürümesi telâşı mucib olduğundan bütün şark memleketlerinin Valiliği ile zabtiye nezaretinin kendisine verildiği ilân olundu ve ferman, husûsi bir memurla kendisine gönderilerek merkeze davet edilmiş ise de, Hilâfet merkezine gitmeden, dönmeyeceğini cevap olarak bildirmişti. Bundan dolayı ona karşı harp hazırlığına başlandı.

Saffar, ikiyüz altmışiki senesi Cemayizelahirinde Vasıt'a gelip, daha yukarı çıktığı anlaşıncı, Veliahd olan Ebû Ahmet Muvaffak, hemen ordu ile ona karşı gitti. Receb'in ortalarında iki taraf karşılaştı. Önce Saffar galip geldiyse de, adamları Halife ile muharebeyi hoş görmediklerinden Saffar'ın üzerine hücum ettiler. Saffar kendisinin hassa askeriyle dayanıp onları püskürtmek istedi. Fakat yerinde duramayıp

harp sahasını bırakarak dönmeye mecbur oldu. Halife askeri de, onun ordugâhını yağma ettiler ve birçok hayvan ve eşya ele geçirdiler..

Saffar'ın hapsettiği eski Horasan Valisi Tahir'in oğlu Muhammed, bu kargaşalıkta kurtulup Muvaffak'ın yanına geldi. O da, Bağdat'ın zabtiye nezaretini ona verince, Tahiroğlu Bağdat'a gitti.

Saffar, ordusu dağıtıldıktan sonra Huzistan'a gitti. Muvaffak da onun peşi sıra gitmek için hazırlanırken hastalandığı için Bağdat'a döndü.

Zenciler bu vak'alardan faydalananarak etrafa sarkıntılık edip birçok zarar verdilerse de Ehvaz'da büyük bir bozguna uğradılar.

İkiyüz altmışüç senesinde Saffar'ın askeri gelip Ehvazı ele geçirdi.

TOLONOĞLU AHMED'İN ŞAM'I ZAPTETMESİ

O sıralarda Mısır Valisi Tolonoğlu Ahmed'le, Ebû Ahmed Muvaffak'ın araları açık olduğundan Muvaffak ona bir tehditname gönderdi. Tolonoğlu da ona ağır cevaplar yazdı. Muvaffak hemen büyük bir ordu ile Boğa'nın oğlu Mûsa'yı Mısır üzerine gönderdi. Tolonoğlu bunu haber alınca harbe hazırlandı. Mûsa'nın yanında öyle büyük bir ordunun idaresine yetecek mal bulunmadığından eksikliğini tamamlamak için on ay kadar Rekka'da durdu. Asker maaş istemek üzere ayaklanınca, orduda ihtilâl çıktı. Boğanın oğlu Mûsa dönüp, Irak'a gitti.

İkiyüz altmışdört senesinde Suriye Valisi Emaur ölünce, Tolonoğlu birçok askerle Mısır'dan çıkıp,

Şam'a geldi ve Halifenin Şam kıtasını kendisine verdiğinden bahsederek, sancak beylerini memuriyetlerinde bıraktığına dair kendilerine buyrultular gönderdi. Onlar da itaat ettiler. Tolonoğlu oradan Humus, Hama ve Haleb'e gelip. Oradaki memurları da yerli yerinde bıraktı.

Fakat Antakya ve Tarsus Valisi olan Sima itaat etmediğinden Tolonoğlu, onun üzerine gidip Antakya'ya girdi. Sima son nefesine kadar dayandı ise de, nihayet öldürüldü.

Tolonoğlu bütün Şam kıtasını zabtettikten sonra Tarsus'a geldi ve orada oturup Rum diyarına gaza etmek arzusunda bulundu. Fakat yanındaki askeri Tarsus besleyemeyip ahalisi pahalılıktan şikâyet edince o da Şam'a döndü. Bu suretle hükûnetinin daire-sini genişleterek Mısır, Şam ve Halep eyaletlerinde hükmü yürüten kuvvetli bir hükümdar oldu. Her ne kadar veliahd olan Ebû Ahmed Muvaffak'ın ona düşmanlığı varsa da o da kendi kuvvetine ve Halîfe Mu'temed'in kendisine karşı olan emniyetine güveniyordu.

Fakat Mu'temed daima eğlence, zevk-ü sefa ile vakit geçiriyor ve devlet işleriyle hiç ilgilenmiyordu. Muvaffak ise, çalışkan gayretli, akıllı ve tedbirli bir zat olduğundan asker de ahali de kendisini seviyordu.

Muvaffak'ın en kuvvetli düşmanı olan Leys-i Saffari'nin oğlu Yakup, İkiyüz altmışbeş senesinde öldü ve yerine kardeşi Leys'in oğlu Amr Halifeye baş eğdi. Muvaffak da ona Horasan, Isfahan, Sicistan, ve Sind, Kirman eyaletlerini ve Bağdat'ın zabtiye nezaretini verdi. Hil'ati giydirdi. O da kardeşi merhum Yakub'un ocağına incir dükmiş olduğu Tahir-

oğullarından Abdullah'ın oğlu Ubeydullah'ı Bağdat Zabtiye Nazırı tayin etti ve Muvaffak ve Amr de Ubeydullah'a hil'at giydirdiler.

Abbasiye devleti o zaman nasıl karışık bir halde olduğunu anlamalı ki, bütün şark memleketleri veli-ahd olan Muvaffak'a verilmiş olduğu halde, bu memleketleri, Leyh'in oğlu Amr'e vermiş ve bu memleketler ise, oralarda doğrudan doğruya hüküm süren Saffar'dan kardeşi Amr'e miras kalmıştır ve o'na bir paye olmak üzere verilen Zabtiye Nezaretinde ise kendisi doğrudan doğruya iş görmediği halde, sanki vekâletle idare etmek için Ubeydullah'a verilmiş. Halife de karşıdan seyirci kalmıştır. Bunların hepsi birer itibari işti. Hakikatler arada kaybolup gidiyordu.

Yakub'un vefatı ile Muvaffak'ın Şam tarafında bir dereceye kadar gailisi hafiflemiş olduğundan, ağır bir kuvvetle Tolonoğlu'nun üstüne yüklenebiliyordu. Fakat aşağıda geleceği gibi, Zenciler gailisi her şeyi unutturdu.

ZENCİLERLE MUVAFFAK'IN MUHAREBELERİ

Sahip Zenc'in askerleri ikiyüzaltmış dört senesinde Vasıt'ı yaktılar ve halktan birçoğunu öldürdüler. Bağdat tarafları tir tir titredi. Altmışbeş senesinde Numaniyye'ye girerek ahalisinden kimini öldürdü. Kimisini de esir etti. O taraf ahalisi de, vatanlarını bırakarak, Bağdat'a gidip sığındılar.

İkiyüz altmışaltı senesinde Serkerdelerle, zabitelerden bir kısmı meydanı boş bulup, etrafa saldır-

mağa başladıklarından, Halifeye bağlı olan ahali, çok sıkıntı içinde kaldılar. Halife Mutemed eğlencesiyle meşguldü. Muvaffak da, zenci gaillesini yatıştırmak istiyordu. Tecavüzleri önleyecek meydanda kimse yoktu.

Zencilerin Vasıt'ı yakmaları ve daha içrilere doğru tecavüzleri üzerine Muvaffak onları ortadan kaldırmak için yeteri kadar hazırlanmak üzere teşebbüse girdi. Altmış altı senesinde oğlu Ebû'l Abbas'ı askerle zenciler üzerine gönderdi. Ebû'l Abbas Halife Mu'temed'den sonra, Mu'tezid lakabıyla Halife olmuştur. Onbin asker ve mükemmel bir nehir donanması ile zenciler üzerine gitti ve onlarla karadan ve denizden çok şiddetli muharebeler yaptı. Sonunda galip geldi. Babası Muvaffak da, İkiyüz altmışyedi senesi başlarında ona ulaştı ve onunla beraber harbe girdi. Zencileri iyice ezdi. Menia kalesini ve Mensure şehrini aldı. Vasıt ve Kûfe'nin çocuk ve kadınlarından zencilerin ellerinde bulunan onbinden fazla esirleri kurtardı ve Mensure'de bulunan pek çok zahireyi esirlere ve askere dağıttı. Daha sonra Muvaffak, Sahip Zenc'in karargâhı olan ve Dicle nehrinin üzerinde bulunan Muhtara adındaki müstahkem şehri sardı.

İkiyüz altmışsekiz senesi başında Sahip Zenc'in, sayılı Serkerdelerinden bazıları aman dileyerek şehirden çıkmış ve Muvaffak tarafından da iltifat görmüşlerdi.

Arasına şehirden dışarı çıkıp, şiddetli hücumlar yapan, Bihbud adındaki en kuvvetli seraskeri öldü ve Sahip Zenc'in oğlu Enkilay da yaralandı. Karadan ve denizden çok kanlı muharebeler oldu. Muvaf-

fak kale duvarına kadar vardı. Duvardelenlere gedikler açtırdı. Bu sırada Sahip Zenc de kuvvetle müdafaa ediyordu.

İkiyüz altmışdokuz senesi ortalarında Muvaffak'ın göğsüne bir ok saplandı. Üç ay kadar yarası iyileşmesi için yattı. Sonra kalkıp yine işine devam etti. Muhtara şehri üzerine Neft ateşleri yağdırdığından birçok evler ve köşkler ve beraber Sahip Zencin sarayı ve hükûmet daireleri yandı. Sahip Zenc şehirden çıkabildiyse de, çoluk çocuğu esir oldu. Muhtara şehri de alındı.

MU'TEMED'İN ŞAM'A GİTMEŞİ VE GERİ ÇEVİRİLMESİ

Ebû Ahmed Muvaffak Zencilere galebe çalınca, nüfuz ve kuvveti arttı. Bütün devlet işleri eline geçti. Zaten ondan çekinmekte olan Halife Mutemed ikiyüz altmışdokuz senesinde bütün bütün vesveseye düştü ve Mısır Valisi Tolonoğlu ile gizli yazışmaya girişti. Aralarında verdikleri karara göre, Tolonoğlu Şam'a geldi. Mu'temed de Semarra'dan çıkıp bir gezinti gibi Şam'a gitti. Muvaffak bunu işitince, Mu'temedi geri çevirmesi için Musul Valisi Kendac'ın oğlu İshak'a emirname gönderdi. O da Nusaybin'den çıkıp Musul ile, Hadise arasında Mu'temed'e yetişti. "Ey Emir el mü'minin kardeşin düşman karşısında harb ile meşguldür. Sen payitahtından ayrılıyorsun. O bunu duyarsa muharebeden vazgeçer. Dedelerinden miras kalan memleketler de, düşman eline düşer" dedi.

Mu'temed'in yanındaki yakınlarını ve kumandanları tuttuktan sonra Mu'temed'i Semarra'ya götürdü. Muvaffak'ın kâtibi Mu'temed'i karşıladı ve Dar-ül Hilâfe'ye uğratmayıp, bir konağa koydu ve kapısına asker dikip, kimsenin girmemesini temin etti.

Mu'temed bu suretle devletin işlerinden elini çekmiş oldu. Sonra Vasıt'a götürülerek orada yerleştirildi.

İmam Suyûti'nin beyanına göre, ilk olarak zorla işi elinden alınan Halife Mu'temed'dir. Her ne kadar bir zamandan beri devlet işleri Türk kumandanlarının ellerinde bulunuyorsa da Halifeler halk ile görüşüyor ve ne yapılacaksa onun vasıtasıyla yaptırılıyordu. Hiç olmazsa dış yüzünden Halifelğin şan ve şerefi korunuyordu. Mu'temed ise halk ile görüşmekten men edildiği halde, fermanlar onun adına yazılıyor ve vergiler onun adına toplanıyordu. Fakat devlet işleri, kârdeşi Muvaffak'ın elinde idi. O ne isterse, Mu'temed o suretle emir vermeğe mecburdu.

Tolonoğlu işi öğrenince, memleketin ileri gelenlerini, kadıları ve fakihleri toplayıp "Muvaffak emir-ül Mü'minine isyan etmiştir. Onu veliahdlikten çıkartınız" deyince orda bulunanlar bu emre uydularsa da, Kadı Kuteybe'nin oğlu Bekkar muhalefet ederek Tolonun oğluna "Sen önce bize Muvaffak'ın veliahd olduğuna dair bir ferman okumuştun, şimdi de, çıkarıldığına dair bir ferman getir" deyince, Tolon'un oğlu "Mu'temed, şimdi mahcurdur. Yani işler elinde değildir" deyince Bekkar "Ben bilmiyorum" demesiyle Tolonoğlu kızıp "Şu bunak herifi alın" diyerek Bekkar'ı hapsedtirdi, malım da elinden aldı. Hutbe ve paralardan Muvaffak'ın adını kaldırdı.

Onun üzerine Muvaffak'ın emriyle her tarafa gönderilen emirnamelerle minberlerde Tolonoğlu'na lânet edildi.

Tolonoğlu'nun kölesi ve onun tarafından Humus, Haleb ve Rekka Valisi tayin edilen Lü'lü de efendisine isyan ederek bazı şartlarla Muvaffak'a bağlı olmak üzere onunla muhabereye girişti.

O da öne sürülen şartları, kabul etti.

SAHIP ZENC'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Muvaffak yukarıda geçtiği gibi, Sahip Zenc'in karargâhı olan Muhtara şehrini almış ise de, Sahip Zenc ihtiyaç halinde sığınmak üzere güçlendirdiği, mevkilere çekilerek kendini kuvvetle müdafaa ediyordu. Muvaffak da onun şerrini ve zararını kökünden kaldırmak için kuvvetli hazırlıklarla meşgul oluyordu. Tolonoğlu'nun kölesi ve onun tarafından Vali yapılan Lü'lü yukarıda geçtiği gibi, efendisine gücenecek bazı şartlarla Muvaffak'a bağlandığından iyi hazırlanmış büyük bir ordu ile Reka'dan hareket ederek ikiyüz yetmiş senesi Muharreminin başlarında Muvaffak'ın yanına gitti. Muvaffak ona, ve yanındaki Serkerdelere çok ihtiram gösterdi. Kendisinin de bu suretle kuvveti arttı. Karadan ve denizden zenciler üzerine hücum etti. Safer ayı içinde çok kanlı muharebeler oldu. Lü'lü ile yoldaşlarının kahramanca dövüştükleri görüldü. Nihayet bir gün Sahip Zenc'in öldürüldüğü hakkındaki sevinçli haber yayıldı. Doğrusunu öğrenmek için Lü'lü askerlerinden bir köle atını teperek gitti. Sahip Zenc'in başını Mu-

vaffak'a getirdi. Sevinçten herkes şükür secdesine kapandılar. Zenc'in askerinden pek çoğu kılıçtan geçirildi. Kılıç artıkları da amana geldiler. Teslim oldular. Ondörtbuçuk seneden beri uzayan zenci gailisi son buldu ve herkes Muvaffak'ın duacısı oldu. Zencilerin şerrinden Bağdad'a sığınmış olan şehirlerin ahalisi de yerlerine gidip yerleştiler.

KARAMITA'NIN MEYDANA ÇIKIŞI

Zencilerin Basra tarafını işgal ettikleri sırada Kûfe civarında da Kırmıt adında bir dinsiz meydana çıkıp bedevilerden akıllı ve dini olmayan birçok kimseleri kendi bâtil dinine sokmuştu. Sonra gidip Sahip Zenc ile görüşmüş. Kendisine bağlı olan yüzbin kişi ile zenciler birleşirse büyük kuvvet hâsıl olacağını söylemiş ise de, Sahip Zenc Haricilerin itikatta en şiddetlilerinden idi. Kırmıt ise, hulûle, yani ruhların birinden ötekine geçtiğine inanıp, dinden çıkan ve Şia'nın itikatça en şiddetlilerinden olduğu için aralarında fikir birliği hâsıl olamadı. Bunun üzerine Kırmıt, yine Kûfe tarafına dönerek, kendi bâtil mezhebini yaymakla meşgul oldu. Bedevilerden ve aşağı tabakadan birçok halk ona tâbi olmuştu. İşte bunlara Karamita denir. Zenci gailisi ortadan kalktıktan yedi sekiz sene sonra, zencilerden kat kat kötü olan Karamita güruhu Kûfe taraflarında baş göstermeğe başlamıştır. Bu cihanın hali böyledir. Belâların biri batar biri çıkar. Çok kere, sonraki öncekini unutturur, yahut ona rahmet okutturur.

MU'TEMED'İN BAZI HALLERİ

Muvaffak zencileri tepeledikten sonra, Şan ve şerefi bir kat daha arttı. Fakat Halife'nin Vasıt şehrinde mevkuf olması dedikoduya sebep olduğundan Mu'temed o sene Şaban içinde Semerra'ya getirildi. Bağdad'a gelince, sanki Halife Mu'temed Halifelik makamında imiş gibi, askerle, Zaptiye Nazırı Tahir'in oğlu Muhammed harbe elinde olduğu halde önde yürüyordu. Bu halka bir gösteriştı. Mu'temed'de Halife adından başka hiç bir kuvvet yoktu

BAZI TAMAMLAYICI BİLGİLER

Lü'lü'ün bu muharebelerde birçok yararlıkları görüldüğünden Muvaffak, ona da, serkerdelerine de pek çok ikram etmişti. Fakat iki sene sonra, onu hapsedip sıkıştırarak dört yüzbin altınını almıştı. On-
dan sonra zavallı iyice düşkün bir hale gelmiş ve bir müddet sonra da Tolonoğlu'nun torunu zamanında bir köle ile Mısır'a gitmiştir.

Tarihçi Esir-üd-din der ki: İşte akılsızlığın ve nimate küfranın neticesi budur.

ZEYD'İN OĞLU HASAN'IN VE TOLONOĞLU AHMED'İN VEFATI

Yirmi seneye yakın bir zaman Taberistan'da imam ve müstakil bir hükümdar olan Zeyd-i Alevi'nin oğlu Hasan ikiyüz yetmiş senesi Recebinde vefat etti. Yerine kardeşi Muhammed, Taberistan hükümdarı oldu.

Yine o sene Mısır ve Şam'ın hükümdarı olan Tolon'un oğlu Ahmed de Antakya'da vefat etti.

Tarsus o zaman hudut boyunda oturan Murabitların merkezi idi. Bunlar fırsat buldukça Rum diyarına gaza ederlerdi. Bu sefer içlerinden Bâzmar adında biri isyan ederek Ahmed Tolon'un oradaki mutasarrıfını tart etmişti. Tolonoğlu ordusu ile Adana'ya gidip Bâzmar'ı itaate çağırdı ise de, kabul etmediğinden Tolonoğlu Tarsus'u kuşattı. Bâzmar Tarsus nehrinden Tolonoğlu ordusu tarafına yarıklar açarak suyu çevirdiğinden, ordu suda boğuldu. Az kaldı bütün askerleri mahvolacaktı. Mevsim kış olduğundan Tolonoğlu oralarda duramayıp, ordusu ile dönerek Antakya'ya gitti. Sonra da eceli gelerek ahirete göçtü ve yerine oğlu Humarveyh geçti.

Tolonoğlu hayırsever, dindar ve ulemaya hürmet ederdi. Yirmialtı sene uzayan hükûmeti zamanında çok hayır yapmış, ve birçok iyiliklerde bulunmuştur. Yafa kalesini de o yapmıştır. Allah rahmet eyesin.

İkiyüz yetmişbir senesinde Tolonoğlu Humarveyh ile Muvaffak'ın oğlu Ebû'l Abbas Mu'tezid arasında büyük bir muharebe oldu.

Tolonoğlunun vefatı üzerine Musul ve Elcezire valisi Kendac'ın oğlu İshak Ambar ve Rahbe ve Fırat yolu valisi olan Ebi Sa'c'ın oğlu Muhammed tamaha kapılarak Şam şehirlerini zabtetmek için Muvaffak'tan izin ve imdat istediler. O da onlara izin vererek oğlu Ebul Abbas'ı yeteri kadar askerle Şam'a gönderdi. Üçü birleşip Şam'a doğru gittiler ve Humarveyh'in askerini vurup dağıttılar. Şam'ı da ele geçirdiler.

Bozgun asker Remle'de toplandı. Ebul Abbas onları takip ediyordu. Humarveyh ise pek büyük bir ordu ile gelip Remle dışında ordusunu kurdu. Ebul Abbas da askerini tabiye etti. Humarveyh bir fırka ile Said Eyser adındaki kumandanı pusuya yatırdı.

Ebul Abbas'ın sol kolu şiddetli bir hücumuna geçince, Humarveyh'in sağ kolu bozuldu. Humarveyh daha evvel muharebe görmemiş olduğundan ürküp kendisi gibi birtakım tecrübesiz gençlerle kaçarak Mısır'da soluk aldı. Ebul Abbas iş bitti zannederek çadırına döndü. Askeri de ordu yağmasına koyuldu.

Said Eyser ise pusudan çıkıp Humarveyh'in geride kalan askeri de ona katıldı ve parolalarını söyleyerek birleştiler ve ordu yağmasıyla meşgul olan Iraklılar üzerine kılıç üşürdüler. Ebul Abbas da Humarveyh döndü zan ederek kaçtı ve arkasına bakmayıp, Şam yolunu tuttu. İki ordu da emirsiz kaldı. Irak askerinin çoğu kırıldı. Geri kalanı da esir oldu.

Said Eyser Mısır'a müjdecî gönderdi. Humarveyh her ne kadar mağcub olduysa da Allah tarafından kazanılan bu zaferden dolayı çok memnun oldu. Teşekkür makamında esirlere iyi muamele etti. "İsteyen bizim hizmetimizde kalsın. İsteyen Irak'a dönsün" dedi. Onların da kimi Mısır'da kaldı. Kimisi de Irak'a döndü.

Ebul Abbas Remle muharebesinden kaçarak Şam'a gelince, Şamlılar onu kabul etmediğinden Tarsus'a gitti. Sonra Bâzmar da, onu Tarsus'tan çıkarttığından, Bağdad'a döndü. Mısır askerleri ise karşılarında kimseyi göremedikleri için Irak vadisine inip Şam şehirlerini zabt etmişlerdir.

Sonradan Humarveyh birçok hediyeler göndererek Tarsus'ta Murabıtların başı olan Bâzmar'ı da getirterek kendisine biat ettirmiştir.

Kendaçoğlu ile Ebus Sac'ın oğlu Şam seferinden El-Cezîre'ye döndükleri zaman birbiriyle anlaşmış iken, sonradan aralarında çıkan rekabet ve düşmanlıktan dolayı Ebus Sac ondan ayrılıp Humarveyh'e bağlandı ve ikiyüz yetmişüç senesinde onun namına hutbe okudu. Humarveyh de ona ve onun yanındaki askerlere pek çok hediyeler gönderdi ve Şam tarafına yürüyerek Bales'de Ebus Sac ile görüştü.

Sonra Ebus Sac'ın oğlu Reka'ya gidip Kendaç'ın oğlu ile muharebe etti ve onu yenerek bütün El Cezîre ve Musul'u aldı. Oralarda da Humarveyh adına hutbe okuttu.

İkiyüzyetmişbir senesinde Halife askeriyle Siscistan, Kirman ve Horasan hükümdarı olan Leyh'i Saffar'ın oğlu Amr arasında muharebe çıkmıştır.

Horasan Hacıları Irak'a giderek Halife Mu'temed'in huzuruna çıkarıldıkları zaman, Mu'temed, onların yanında Amr-ı Saffar'a alenen lânet ederek, onu Horasan'dan azlettiğini söylemişti. Bunun üzerine minberlerde Saffar'a lânet okundu. Bu da Muvaffak'ın bir plânı idi.

Mu'temed Halifelik sıfatını kaçırdığı için, her ne kadar hutbelerde adı söyleniyorsa da, bir iş görmekten men edildiğinden dolayı ancak Muvaffak'ın istediklerini yerine getirilmesi için böyle bazı kimselere lânet okumaktan başka bir işi kalmamıştı.

Bu kere Horasan Valiliği Zabtiye Nazırı, Muhammed Tahir'e verilip, onun tarafından vekâletle Herseme'nin oğlu Rafi Horasan Valisi tayin olundu.

Muvaffak'ın veziri Muhalleddin oğlu Said de Amr-ı Saffar ile Cenke memur oldu ve Rebiülevvel içinde Halife askeriyle Amr-ı Saffar arasında şiddetli bir muharebe başladı ve Saffar'ın onbeşbin kişi olan askeri bozuldu. Fakat bununla Saffar'ın kuvveti eksilmedi. Çünkü onun asıl kuvveti Sicistan'da idi.

Horasan Valiliği ise eskisi kadar ne büyüktü ne de o kadar ehemmiyeti vardı. Çünkü Horasan valileri önce bütün şarkın hükümdarı idiler. Zaptiye Nazırlığı makamı da onlara verildiği için devlet erkânından sayılırlardı. Ondan dolayı erkândan biri onlar tarafından vekâlet suretiyle Zaptiye Nazırı olurdu. Taberistan'da Alevî bir imamlik çıkararak orası Horasan'dan ayrıldı ve Saffar'ın meydana çıkmasıyle de Sicistan müstakil bir hükûmet oldu. Sonra da Maverâünnehir'de Saman sülâlesi meydana çıkıp oraya da Horasan valililerinin hükmü geçmez oldu.

İkiyüz yetmişdört senesinde Muvaffak, Saffar'la harbetmek için Faris'e gitmiş ise de, Kirman ve Sicistan'ı almaya muvaffak olamadığından Irak'a döndü ve yetmişbeş senesinde oğlu Ebul Abbas'ı bir yere memur tayin etmek istediği zaman Ebul Abbas "Ben Şam'dan başka bir yere gitmem, çünkü Emîr-ül Mü'mininin bana verdiği yer Şam eyaletidir" deyince Muvaffak kızarak onu hapsetti.

Muvaffak Saffar'ın hakkından gelemeyeceğini anlayınca onunla uyuştu. İkiyüz yetmişaltı senesinde Bağdat Zaptiye Nezaretini Saffar'a verdi. O da kendi tarafından vekil olarak Tahir'in torunu Ubeydullah'ı Zaptiye Nazırı tayin etti. Hâsılı maddeten hükümsüz olan bir teşrifat muamelesiyle barışmış oldular.

İkiyüz yetmişsekiz senesinde Muvaffak vefat edince Türk kumandanları birleşerek Muvaffak'ın oğlu Ebul Abbas'ı Mutezid-Billâh lâkabıyla Veliahdlığını Mu'temed'e imza ettirdiler ve onu babasının yerine geçirdiler.

Ebul Abbas Mu'tezid de devlet işlerini başlı başına ele aldı. Amcası Mu'temed'i eskisi gibi iş görmez bir halde hacir altında tuttu. Fakat aradan çok geçmeden Mu'temed öldü.

Bağdat'ta ikiyüz yetmişdokuz senesi Recebinin ondokuzuncu gecesı Mütevekkil'in oğlu Mu'temed Alallah, çok yiyip ve çok şarap içtiğinden geceleyin öldü. Ertesi günü Veliahd olan Ebul Abbas Mu'tezid Billâh, kadıları ve ileri gelenleri toplayıp Mu'temed'in naşını muayene ettirdikten sonra gömülmek üzere Semarra'ya gönderdi ve o gün Mu'tezid'e biat olundu.

O zaman Mu'temed elli yaşında idi. Halifelîği de yirmiüç sene altı aydır.

Mutezid o sırada Mısır ve Şam'ın sultanı olan Humarveyh'in Katr ün-Neda adındaki kızı ile evlendi. Mısır'dan büyük bir memur ile pek çok hediyeler geldi.

Humarveyh Şam'da iken Mısır'daki harem hâdimlerinin her birinin birer cariyeyi kendilerine zevce gibi dost tutmuş olduklarını haber aldı. İşi öğrenmek için Mısır'daki bazı cariyelerin Şam'a gönderilmesini Mısır'daki kaymakamına yazdı. Çok yakınlarından olan hadimler ise bu işin meydana çıkmasından korktukları için aralarında birleşerek ikiyüz sekseniki senesi Zilhiccesinde geceleyin Humarveyh'i yatağında iken öldürüp kaçtılar.

Ertesi gün kumandanlar toplanarak Humarveyh' in büyük oğlu Ceyş'e biat ettiler. Ceyş ise henüz çocuk denen yaşta idi. Alçak kimselerden kendisine yaklaşanların sözlerine bakıp babasının kumandanları hakkında çok kötü muamele ediyor ve onları kovarak korkutuyordu. Dokuz ay makamında kaldıktan sonra ikiyüz seksenüç senesinde Mısır askerleri isyan ederek Ceyş'i öldürdüler ve küçük kardeşi Harun'u tahta çıkardılar.

Fakat o da işleri çeviremeyecek, âciz durumda bir çocuk olduğundan Mısır'ın idaresi günden güne bozuldu ve kumandanlar arasında fikir ayrılıkları çıktı. Çok geçmeyip memleket bağları bütün bütün çözüldü.

O sırada Mu'tezid minberlerde Muaviye'ye ve oğluna ve babasına lânet olunmasını emretti ve bu hususta her tarafa gönderilmek için etraflı bir ferman müsveddesi kaleme aldırdı. Fakat bazı yakınları "Bu ferman her tarafta ilân olunursa Alevilere bir büyüklük ve gurur gelir. Zaman zaman hükümdar aleyhine ayaklanırlar. Halk arasında fitneye sebep olurlar" diye nasihat edince, Mu'tezid bu kararından vaz geçmiştir.

Tarsus hududu başında oturan Murabıtlar daima denizden ve karadan harpla meşgul oluyorlardı. Mısır hükûmeti tarafından da kendilerine yardım yapılıyordu. İkiyüz seksenüç senesinde, Tarsus'ta ihtilâl çıktı. Ümmü Dünya'nın karışıklığı ise daha çok olduğundan, Tarsus ahalisi tarafından Halife Mu'tezid'e müracaat olunarak, onun tarafından bir vali tayin olunmasını istediler. Mu'tezid'de Ahşitoğlunu Tarsus Valisi tayin etti.

Mısır kumandanları arasında yerleşmiş olan ihtilâflardan dolayı Mısır'ın ve Şam'ın sultanı olan Humarveyh'in oğlu Harun işleri idareden âciz kaldı. Kinnisrin, Halep ve Avasım eyaletlerini bıraktı.

Geri kalan Şam Vilâyetleri ile Mısır kıtasında Halifelik tarafından vekâletle iş görüyordu ve buraları için Halife hazinesine senede dört yüz ellibin altın vermek üzere eniştesi olan Halife Mu'tezid'in himayesine baş vurdu. Mu'tezid iki yüz seksen altı senesinde Kinnisrin'e gidip, Haleb'i ve etrafını ve Avasım eyaletini Harun'un memurları elinden almıştır.

Horasan Valisi Herseme'nin oğlu Rafi' evvelce isyan ettiğinden Mu'tezid Sicistan ve Kirman Emîri Amr-ı Saffar'ı Horasan Valisi tayin ederek onun üzerine musallat etti. Saffar onun üzerine yürüyüp onunla bir hayli muharebe ederek Horasan'ı zabtetti. Sonunda Rafi'i de öldürerek kesik başını Mutezid'e göndermiş ve Maverâ ü'n nehir Vilâyetinin de kendisine verilmesini rica etmiş olduğundan iki yüz seksen yedi senesinde Mu'tezid Maverâ ü'n nehr'i de Saffar'a verdi ve kendisine Hil'at gönderdi. Saffar Nişabur'da iken bu emirle Hil'at kendisine geldi.

Ahmed Saman'ın oğlu İsmail ise Maverâ ü'n nehir'de başlı başına hükûmet ediyordu. Saffar onun üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordu, Amül'e varınca İsmail Samanî Ceyhun nehrini geçerek ve bir hücum yaparak Saffar'ın askerini vurup perişan etti. Sonra da Buhara'ya döndü. Saffar ordusunun eksiğini tamamlayarak Belh üzerine gitti. İsmail Samanî yine nehri geçip onun üzerine hücum etti ve ordusunu bozdu. Saffar kaçarken tutuldu. İsmail onu

alıp Semarkand'a götürdü. Sonra kendi isteği üzerine Mu'tezid'in yanına gönderdi.

Mu'tezid bu vak'adan baherdar olunca Saffar'ı kötüleyerek İsmail'i methetmeğe başladı. Saffar Bağdad'a gelince Mu'tezid onu hapsetti ve Onun elinde bulunan memleketleri İsmail Samani'ye verdi. İsmail de Horasan şehirlerini zabtetti.

Hâsılı Yakup Saffar'ın Tahiroğullarına yaptığı muameleyi kardeşi Amr-ı Saffar da aynıyle Sâmanoğullarından gördü ve bu suretle şark memleketleri hükümdarlığı Sâmanoğullarında kaldı.

Taberistan Emîri olan Zeyd-i Alevi'nin oğlu Muhammed, Saffar'ın esir olduğunu işitince İsmail Samânî'yi Horasan'ın zabtına kalkmaz zan ederek ikiyüz seksendokuz senesinde birçok asker toplayıp Horasan'ı zabtetmek üzere ileri hareket ettiyse de İsmail Samânî'nin askeriyle şiddetli bir muharebeye tutuştu. Askeri bozuldu. Kendisi de yaralandı. Bir iki gün sonra da vefat etti. Bu suretle Taberistan da Samânoğullarının eline geçti.

Zeyd'in oğlu Muhammed'in amcazadelerinden Utraş diye tanınan ve kendisine Nasır-ül-hak diye lâkap verilen Ömer Alevi'nin torunu ve Ali'nin oğlu Hasan Deylem diyarında oturarak müşrik olan deylemlilerle İslâm dinine davet etmiş ve pek çoğunu Müslüman yapıp yeniden birçok camiler yaptırmıştır.

Karamita taifeleri ise o sıralarda etrafa pek çok zarar vermekte idiler. İkiyüzseksen altı senesinde Karamita güruhu Bahreyn'de çoğalıp Katif'e gelmişler ve birçok kan dökmüşler, ikiyüz seksen yedi senesinde de Basra'ya doğru tecavüze başlamışlar

ve Mu'tezid tarafından gönderilen askeri vurup perişan etmişlerdir. Kûfe nahiyeleri Karamitası içinde Mihriveyh'in oğlu Ebu'l Kasım Zikriveyh adında bir şahıs Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in evlâdından olmak davasıyle meydana çıkmış, Karamita da ona Şeyh diyerek Urbandan bir kısım halk ikiyüz seksendokuz senesinde ona biat etmişler ise de Mu'tezid tarafından üzerlerine gönderilen askerle dövüşüp öldürüldükleri için Zikriveyh'in arkasına düşüp ve Kûfe tarafından savuşup Şam arazisine gitmişlerdir. Humarveyh'in oğlu Harun tarafından Şam Valisi olan Ceffinoğlu Togaç tarafından gönderilen askere üst üste galebe çalmışlardır.

Kûfe topraklarında yayılmış olan Karamita'nın reislerinden Ebul Gavar adındaki şahıs tutulup Mu'tezid'in huzuruna getirildi. Mu'tezid o'na "Bana söyle bakalım Allah'ın ve Peygamberlerin ruhları sizin cesedlerinize girip de sizi yanlış yola gitmekten korur ve sizin iyi işler yapmanıza sevkeder mi? Böyle itikad eder misiniz" deyince Ebul Gavar ona cevap olarak "Hele şuna bak Allah'ın ruhu bize hulul ederse sana ne zarar verir ve İblis'in ruhu hulul ederse sana ne faydası olur. Böyle boş şeyler sorma, sana lâzım olan şeyleri sor" deyince Mu'tezid "Bana ait olan hususlarda ne dersin" demesi üzerine Ebul Gavar "Derim ki Rasûl-i Ekrem vefat etti. Babanız Abbas sağ idi. Hilâfeti istedi mi? Yahut Eshâbtan bir kişi ona biat etti mi? Sonra Ebûbekir Halifeliği Ömer'e vasiyet etti. Abbas'ın bulunduğu dereceyi bilirken ona vasiyet etmedi. Sonra Ömer Halifeliği altı kişinin birbiriyle danışmasına havale etti. Abbas'a vasiyet etmedi. Onu şûrâya da sokmadı. Eshâb bu suretle

sizin ceddinizi Halifelikten uzaklaştırmışlar iken, siz ne hakla Halifeliği kendinize lâayık görüyorsunuz,” demesi üzerine Mu'tezid hiddetlenerek onu işkence-lerle öldürmüştür.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Muhaddislerin öncüsü olan İmam-ı Buharî Hazretleri ikiyüz ellialtı senesinde Semerkand'a iki saat arası bulunan bir köyde vefat etti. Terceme-i hali etraflıca yazılacak olsa büyük bir kitap olur. Şöhreti herkesçe bilinir.

Hadis ilminde en itibarlı altı kitap vardır ki Kütüb-i Sitte diye meşhurdur. Onların birinci Cami-i Sahih-i Buharî'dir ki, Muhaddislerin “Allah'ın kitabından sonra kitapların en doğrusu Sahih-i Buharî'dir” diye övdükleri kitaptır.

İkinci İmam-ı Müslim'i Nişaburi'nin sahihi'dir. İşte bu ikisine Sahiheyn denir. Diğer dördü İbn-i Mace'nin Sünen'i, Tirmizi'nin Sünen'i, Nesai'nin Sünen'i ve Ebû Davud'un Sünen'idir.

Rivayet edilir ki, İmam-ı Buharî Nişabur'a gelince İmam-ı Müslim'le görüşmüş, o da Hadis ilmindeki yüksek bilgisine hayran olarak İmam-ı Buharî'ye “Ey hocaların hocası. Ey muhaddislerin efendisi, Ey hadis doktoru, dur senin elini, ayağını öpeyim” demiş ve Buharî'nin vefatına kadar onun yanından ayrılmamış ve Hadis ilminde onun ikincisi olmuş ve İmam-ı Buharî'den beş sene sonra vefat etmiştir. Allah her ikisine bol bol rahmet etsin.

Mûsaoğulları diye tanınan üç kardeş yani Muhammed Mûsa, Ahmed Mûsa ve Hüseyin Mûsa ki,

riyaziye ilminde, yani matematikte bütün âlimlerin üstünde idiler. Bunların içinde en çok meşhur olanı Muhammed Mûsa idi. İkiyüz elli dokuz senesinde vefat etti.

Yine bu sene İmam-ı Muhammed Taki'nin torunu ve Ali Naki'nin oğlu Hasen-i Askerî Hazretleri yirmisekiz yaşında vefat etmiştir. İmamiye'ye göre oniki imamın onbirincisidir. Onikincisi de onun küçük oğlu Muhammed Mehdi'dir. Babasının vefatından beş sene sonra yani ikiyüz altmış beş senesinde dokuz yaşında iken Semarra dehlizlerine girip orada kaybolmuştur. İşte İmamiye fırkası onun oradan çıkacağını beklerler. Allah cümlesine rahmet eylesin.

Ağleboğullarından Afrikiye Emîri bulunan Ahmed'in oğlu Muhammed ikiyüz altmışbir senesinde vefat edince yerine emir olan kardeşi Ahmed'in oğlu İbrahim Sicilya adasına geçip uzun müddet gaza ederek büyük fetihler kazanmıştır.

Yine o sene Sofiyye'den meşhur zahid Ebû Yezid'i Bistamî vefat etmiştir.

Büyük müctehidlerden ve zühd-ü takva Eshâbından zahir ehlinin imamı olan Ali İsfehani'nin oğlu Davut ikiyüz yetmiş senesinde vefat etti. Allah rahmet eylesin.

Gerek kendisi, gerek ona uygun fakihlere Zahir ehli demişlerdir. Çünkü eserlerin ve haberlerin, yani nasların dış yüzlerini, yani kelimelerin delâlet ettiği mânalara bakıp, te'vil etmekten kaçınmışlardır. Vaktiyle birçok halk bu zahir mezhebine uymuşlardı. Sonradan amelde dört mezhebe uyulmuş, diğer mezhepler unutulmuştur. Davut Zahiri'nin tâbileri de sonradan kalmamıştır.

Muhaddislerin büyüklerinden ve altı kitab sahiplerinden biri olan İbn-i Mace, ikiyüz yetmişüç senesinde vefat etmiştir.

Yine o sene Endülüs Hükümdarı olan Emevî Abdurrahman'ın oğlu Muhammed öldü. Otuzüç erkek çocuğu kaldı. Ölümünde oğlu Münzire biat ol-duysa da iki sene geçmeden o da ölünce yerine kar-deşi Muhammed'in oğlu Abdullah'a biat olundu.

Tarsus hududu muhafızı Bâzmar arasına Rum-larla harbeder ve Rum memleketlerine gaza edip çok içirilere doğru gider ve pek çok esir ve ganimet malları alıp gelirdi.

İkiyüz yetmişsekiz senesinde yine Rum diyarına giderek muharebe sırasında yaralanıp döndü ve yol-da vefat etti. Yerine İbn-i Acif geçti. Mısır ve Şam Emiri olan Humarveyh onu Tarsus beyliğinde bırak-tı ve kendisine birçok mal göndererek yardım etti.

Mu'temed Halifenin vefat ettiği sene ki ikiyüz yetmişdokuz senedir. O sene altı hadis kitabı sahih-lerinden biri olan ve İmam Buhari'nin talebelerinden bulunan İmam-ı Ebû İsa Termizî vefat etmiştir. Al-lah rahmet eylesin.

Yine o sene Maverâünnehir Emiri olan Ahmed Samâni'nin oğlu Nasr vefat edip yerine kardeşi İs-mail geçmiştir. Nasr-ı Samâni akıllı ve dindar bir zattı. Allah rahmet eylesin.

İkiyüz seksenaltı senesinde Nahiv İmamlarından ve İmam-ı Müzni'nin talebelerinden meşhur İmam Müberred vefat etti. Allah rahmet eylesin.

Mısır ve Şam Emiri olan Humarveyh'in kızı ve Halife Mu'tezid'in zevcesi Katr-ün-Neda İkiyüzsek-senyedi senesinde vefat etmiştir.

İkiyüz seksendokuz senesi Rebiülevvelinde Halife Mu'tezid Billâh Bağdat'ta ölünce oğlu Ali Müktefi Billâh'a biat olundu. Mu'tezid'in Halifelik müddeti dokuz sene dokuz ay ve birkaç gündür.

MU'TEZİD'İN OĞULLARI MÜKTEFİ BİLLÂH, MUKTEDİR BİLLÂH VE KAHİR BİLLÂH'IN HALİFELİKLERİ

İkiyüz seksendokuz senesi Rebiülahirinde Mu'tezid vefat edince oğlu Müktefi Billâh tahta çıktı. Fazilet ve adalet yolunu tuttu ve halkın sevgisini kazandı.

İkiyüzdoksan senesinde Karamita Şam'ı muhasara ve birçok mal aldıktan sonra onlarla anlaşınca Humus'u istilâ etti. Hama ve Muarre ve başka şehirleri vurup ahalisini katliam ettiler.

Onun üzerine Halife Müktefi tarafından gönderilen asker ikiyüz doksanbir senesinde Karamita'ya galebe çalarak intikam aldı. O sene Tarsus gazileri Rumlarla çok cenk ettiler ve Antalya şehrini fethettiler ve pek çok ganimet malı aldılar.

İkiyüz donsaniki senesinde Müktefi'nin askeri Şam'ı zaptederek Mısır'a yaklaştıklarında Mısır sultanı olan Humarveyh'in oğlu Harun karşı çıkmışsa da askerleri içine karışıklık girerek kendisini bir mağripli mızrakla vurup öldürünce Halife askeri Mısır diyarını da zaptetmiştir.

Fakat Mısır'da Halenci adında bir asi çıkmıştı. Şam Valisi Kiglig'in oğlu Ahmed onu yola getirmek için Mısır'a gitmişti.

Karamita ise bunu fırsat bilerek ikiyüz doksaniüç senesinde Şam taraflarına hücum ile pek çok yerleri yağma ettiler ve Halife tarafından üzerlerine gönderilen askere galebe çalarak Halife ordusunu da bozdular ve bu suretle fazla kuvvet buldular ise de, sonradan Halife tarafından gönderilen külli asker Karamita'yı vurdular, kırdılar. Gerektiği gibi intikam aldılar.

O sırada İbn-i Ravendi diye bilinen zındık öldü.

Kazib üz-Zehab, Kitab-ül Lamia ve Kitab-ül Züm-rüdet gibi küfür ve ilhada dair birçok kitaplar yazmıştır.

İkiyüz doksandört senesinde Horasan ve Maveraünnehir Hükümdarı olan İsmail Samâni vefat edip yerine oğlu Ebun-Nasr Ahmed tahta çıktı.

MUKTEDİR BİLLÂH'IN HALİFELİĞİ

İkiyüz doksanbeş senesi Zilkadesinin onikisinde Halife Müktefî Billâh otuzüç yaşında vefat etti. Halifelik müddeti altı sene altı ay ve birkaç gündür. Onun yerine onüç yaşında bulunan kardeşi Mu'tezid'in oğlu Muktedir Billâh geçti.

İkiyüz doksanalı senesinde askerî kumandanlarla kadılar toplanarak Muktedir'i genç olduğundan dolayı Halifelikten çıkarıp Mu'tez'in oğlu Abdullah'ı Galib Billâh lâkabıyla Halifeliğe getirdilerse de Muktedir'in yakınları ve taraftarları toplanarak muharebe ettiler. Sonunda galebe çalarak Muktedir'i tekrar yerine getirdiler ve Mu'tez'in oğlu Abdullah'ı tutarak hapsettiler. Sonra da öldürdüler.

Mu'tez'in oğlu Abdullah, İmam-ı Müberred'den ve İmam-ı Salebi'den ders görmüş, iyi konuşan, şairlerden bir zattı. Şiirleri meşhurdur. Rivayet ederler ki "Allah beni Halife yaparsa Ebû Taliboğullarının hepsini öldürürüm" dermiş. Onlar da bunu işitip, kendisine beddua ederlermiş. Her ne kadar Halife olduysa da Hilâfet müddeti bir gün olduğundan bir şey yapmağa vakti olmadı.

Muktedir o sene Yahudilerin ve Hristiyanların memuriyetlerde kullanılmamalarını ve semerli hayvanlara binmemelerini emretti.

UBEYDİYYIN DEVLETİNİN ÇIKIŞI

İkiyüz doksanaltı senesinde Mağrip'te Ubeydiyyin devleti kuruldu. Fatımiyye devleti de denir. İkiyüzoniki seneden beri Afrika'da müstakil olarak hükûmet süren Ağleboğulları hükûmeti son buldu.

Batıniyye'den İsmailiyye mezhebinde bulunan Şiilerden Yemen'e giden davetçiler, halkı Al-i Muhammed'den Mehdi'ye biat etmek için davet ediyorlardı. Bunlardan bazıları da Mağrib diyarına gidip bazı kabileleri o suretle davet ederek birçok adam toplamışlardır.

Sonra San'a ahalisinden ve İsmailiyye'ye davet edenlerin dahilerinden Ebû Abdullah Şii, ikiyüzsekсен senesinde garb memleketlerine gidip ve Küname kabilesi içine girip bu daveti yenilemiş ve her taraftan Berber kabileleri gelip ona uyarak cemiyeti çoğaltmaya başlamıştı.

Önceleri Afrikiya hükûmeti ona ehemmiyet vermemişti. O da, Tahert şehrine gidip ibadetle meşgul olmağa başladı ve bir irşad kutbu gibi orada oturdu. Her taraftan gelen aşiretler takım takım, kendisine bağlandılar. Şöhreti bu suretle arttı.

Ağleboğullarından ikiyüzdoksan senesinde Afrikiya Emiri olan Ziyadetullah'ın vezirleri hep Şii olduklarından Ebû Abdullah-ı Şii'nin kuvvetinin artmasından içten içe seviniyorlardı.

Ziyadetullah ise, içkiye ve eğlenceye düşkün bir adam olduğundan devlet işlerini düşünmeğe vakti yoktu.

O sırada, İsmailiyye'nin mektum olan imamı, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in torunlarından Abdullah'ın oğlu Muhammed, Hama'ya bağlı Selemye şehrinde yerleşmişken vefat etti. Vasiyeti üzerine oğlu Ubeydullah-ül Mehdi onun yerine geçip İsmailiyye taraftarları davetçileri her tarafta halkı onun adına çağırdılar.

Ebû Abdullah'ı Şii de Mehdi'nin Mağrip'te zuhur edeceğini ve türlü türlü kerametler göstereceğini bildirerek, kendi yanına gelenlere ne mutlu diye ilân ederek halkı teşvik ettiği, Halife Müktefi zamanında yayılmış olduğundan onun emriyle Ubeydullah Mehdi aranmaya başlandı. O da oğlu Ebul Kasım Muhammed'le beraber kaçarak Trablusgarb'a gitmişti. Halife'nin emri üzerine Afrikiya Emiri Ziyadetullah da onu aramağa başladığından Mehdi Trablusgarbte duramayıp Sicilmase'ye gitti. O zaman Sicilmase vilâyetinde Midrarogullarından El Yesa' hükümdardı. Ziyadetullah ise ona "İşte Ebû Abdullah Şii'nin biatine halkı davet ettiği Ubeydullah Mehdi budur.

Onu tutup hapsedmelidir" diye bildirince El Yesa' hemen Mehdi ile oğlunu tutup hapsedtiler.

Önceleri Ebû Abdullah Şii'ye Ağleboğulları tarafından ehemmiyet verilmemiş iken, onun kuvveti gittikçe artmakta olduğundan Ziyadetullah onun üzerine kırkbin asker gönderdiyse de, muharebe sonunda askeri dağılıp perişan oldu.

Ziyadetullah artık Afrika'da duramayıp, yükte hafif pahada ağır mallarını alarak Mısır'a geldi ve Halifeye halini bildirdi. Halife hemen Mağrib'e dönerek Ebû Abdullah Şii ile harbe girişmesini ve Mısır Valisinin de ona mal ve askerle yardım etmesi için fermanlar yazıp gönderdi.

Mısır valisi yardım hususunda ağır davrandı. Ziyadetullah ise içki ve eğlenceye düştü ve fena hastalıklara tutuldu. Artık Mağrib'e dönmekten vazgeçti ve yerleşmek üzere Kudüs'e giderken Remle'de öldü. İşte Afrikiya'da ikiyüz oniki sene hükûmet süren Ağleboğullarının sonuncusu Ziyadetullah'tır. Ağleboğulları hükûmeti müstakil bir beylik ise de, Abbasi Halifeliğine bağlı idi. Fakat ondan sonra çıkan Fatımiye devleti maddi, manevi müstakil olmuş ve Abbasi Halifelerinin Mağrib diyarında hiç bir alâkası kalmamıştır.

Ziyadetullah'ın kaçmasından sonra, Ebû Abdullah Şii Afrikiya'yı ele geçirdi ve ikiyüz doksanaltı Ramazanında Sicilmase üzerine yürüdü. El Yesa' karşı çıktı ise de, bozularak kaçtı. Ebû Abdullah, Sicilmase'de Ubeydullah Mehdi'yi ve oğlunu zindandan çıkardı ve Onları atlara bindirip kendisi kabile reisleri ile beraber yaya yürüyerek halka "İşte efendiniz" diye Mehdi'yi göstererek sarayına götürdü. İmam

ve Halife olmak üzere halkı ona biat ettirdi. Mehdi adaletle ve iyilikle halka muamele ettiği için her taraftan ona karşı sevgi çoğaldı.

Mehdi'nin emriyle El Yesa' takip edilerek tutulup öldürüldü. Bu El Yesa' Sicilmase'de yüzotuz sene hükûmet eden Midraroğullarının sonuncusudur.

Yüzaltmış sene Tahert şehrinde hükûmet eden Rüstemoğullarının hükûmeti de o sırada dağılmıştı. Ağleboğullarına bağlı olan Sicilya hükûmeti de Mehdi'nin eline geçmişti.

Ubeydullah Mehdi kırk gün Sicilmase'de kaldıktan sonra İkiyüz doksanyedi senesinde Afrikiya şehrine gelip, etrafa kumandanlar ve memurlarını tayin ederek gönderdi. Devlet de kurarak kendisi işi eline aldı. Fakat bu hal Ebû Abdullah Şif'nin kardeşi Fekul Abbas'a ağır geldiği için kardeşine "Sen işi elinden bıraktın, başkasına kaptırdın" diye takazaya başladı ve kardeşi ona nasihat ettikçe, dinlemeyip bazı kabile reislerine "Bizim biatine çağırdığımız Mehdi bu değildir" demeğe başlamış olduğunu Mehdi işitince ikisini de tutup öldürmüştür. Abdullah, kardeşinin narına yanmış oldu. Şu tecrübe edilmiştir ki, bir hükümdarı tahta çıkaran kimse o hükümdarın elinde ölüp gitmiştir.

Üçyüzbir senesinde Mehdi'yi Alevî tarafından gönderilen askerler Iskenderiyye ve Feyyum'u almışlardı.

Muktedir de Mağrib diyarı ile Mısır eyaletini kendisinin dört yaşındaki oğlu Emîr-ül Abbas'a vererek kaymakamlığına Munis Hadim'i tayin etmiş. Munis de muktedir bir kumandan olduğundan Mağ-

ribi'lerle birçok muharebeler yaparak onları Mısır diyarından çıkarmıştır.

Üçyüz üç senesinde Mehdi Mehdiyye şehrini yaparak onu kendisine hilâfet merkezi yapmış ve Mısır'ı ele geçirmeğe muvaffak olamadıysa da Garp taraflarında hükûmetini kuvvetlendirip genişletmiştir.

Çok zamandan beri Fas şehrini payitaht yaparak Garp'ta hükûmet eden Devlet-i Edarise de üçyüz yedi senesinde ortadan kalkmıştır. Sonradan Edarise'den Muhammed'in oğlu Hasan çıkarak devleti yeniden kurmağa çalıştıysa da Devlet çöküntüye yüz tutmuş Fas şehri de elden gitmiş olduğundan ve Mehdi'nin devleti ise ilerlemekte bulunduğundan Hasan'ın oğlu Hasan iki sene çalıştığı halde meramına kavuşamadığı için hükûmetleri yıkılıp gitmiştir. Edarise'nin çoğu da Mehdi'nin yanına getirilmiştir. Fakat içlerinden birisi dağlarda saklanarak otuz sene sonra çıkıp İmameti ilân etmişse de o da maksadını elde edememiştir.

Garp'ta Mehdi'nin kuvveti böylece artmakta iken Abbasi Halifesi Muktedir Bağdat'ta zevk-ü sefaya dalıp, kadınların ve etrafındakilerin sözleriyle hareket etmekte olduğundan Devletin nizamı kalmamıştı. Valiler ve kumandanlar yer yer istiklâl davasına kalkışmışlardır. O sırada Necid ve Bahreyn tarafları Karamita'nın elinde olup Irak ve Şam taraflarına da zarar vermekte idiler.

Şark tarafı Samânoğullarının elinde olup Taberistan'da da Alevî bir imamlık vardı. Her ne kadar İkiyüz seksendokuz senesinde Taberistan Emîri olan

Zeyd'in oğlu Muhammed'in vefatında Taberistan kıtası da Samânoğullarının eline geçtiyse de Zeyd'in oğlu Muhammed'in amcazadelerinden Utruş diye tanınan Ali'nin oğlu Hasan Deylem dağlarında oturarak Deylemlileri İslâm dinine davet ediyor ve gittikçe Müslüman sayısı çoğalıyordu. Deylem taraflarında birçok mescitler yaptırarak Deylem'lileri kendine biat ettirmişti. Kendisi Zeydi mezhebinde olduğundan Müslüman olan Deylem'lileri civardaki Amül şehri ahalişi de esasen Şii olduklarından Utraş o tarafta dahi kuvvetini artırarak üçyüzbir senesinde Taberistan'ı aldı ve Taberistan imamlığını ihya etti ve üç sene sonra vefat ettiyse de damadı olan Hasan Kasım-i Alevî, Daî ünvanıyla onun yerine geçmiştir. O sırada Tarsus'taki murabıtlar arasına Rum şehirlerine gaza ediyorlarsa da Rumlar da İslâm memleketleri hududuna taarruzdan geri kalmıyorlardı.

Üçyüzbeş senesinde Kayser'in Bağdad'a elçileri gelince fevkalâde gösterişli bir alay tertip edildi. Bab-ı Şemasiyye'den Dar-ül Hilâfe'ye kadar süvari ve piyade yüzaltmışbin asker ve sırmalı elbiseler giymiş dörtbini beyaz ve üçbini siyah olarak yedibin hadım ağaları, yediyüz perdedar yani teşrifatçı saf saf dizilmiş ve Dicle nehrinde pek çok kayıklar ve sandallar güzelce donatılmış ve Halifelik binasının duvarları üzerine yalnız sırmalı ipekten onikibinbeşyüz örtü örtülüp yirmiiki bin de döşeme serilerek tarrif edilemeyen bir şekilde süslenmişti. Yine bu arada altından ve gümüşten sekiz dallı bir ağaç ve dalların üzerinde yapraklar ve kuşlar yapıp dallar sallanacak şekilde bir duruma getirilmişti. Kuşlar da öyle hareketli olarak öterlerdi. İşte böyle hayretler vere-

cek bir kabul resmi içinde türlü türlü sanatlar gösterilerek elçiler Halifenin huzuruna kabul edildi.

O zaman Bağdad'ın serveti ve Halifenin heybet ve azameti çoktu. Fakat devlette kuvvet yoktu. Halifelik kuru bir gösterişten, şandan ve şöhretten ibaretti. İşler hep Türk kumandanlarının ellerinde idi.

Üçyüzaltı senesinde Mehdi tarafından karadan ve denizden Mısır üzerine gönderilen birçok asker İskenderiye'den Cizre'ye kadar olan yerleri almışlarsa da Tarsus donanması Afrika donanmasına galebe çaldığı gibi Munis Hadim Mısır'a giderek karadan da galebeyi kazanmış ve Mağribliler yine geri çekilmeğe mecbur olmuşlardır.

Karamita'ya gelince: Bunlar Necid diyarından çıkıp etrafa tecavüz ve taarruz edegeliyorlardı. Üçyüz onbir senesinde Karamita'nın reisi olan Ebû Tahir Cenabî bir gece Basrayı bastı. Basra Valisini öldürdü. Şehri yağma etti. Birçok ganimet malları alarak hükûmetinin merkezi olan Hecr şehrine döndü ve oniki senesinde Hacıları vurup mallarını yağma ettikten sonra Kûfe'ye girdi. Basra'da yaptığını orada da yaptı. Üçyüzondört senesinde Halife Muktedir, Yusuf Ebû Sac adındaki kumandanı Karamita ile muharebe etmek ve hükûmet merkezleri olan Hecr'e kadar gitmek üzere memur etti. Ebu's Sac birçok askerle Vasıt'a gitti. Fakat üçyüzonbeş senesinde Rumlar İslâm memleketleri hududuna hücum ile Şemşat'a girdiler. Çok mal aldılar, mescidinde de çan çaldılar. Muktedir o tarafa da asker sevkine mecbur oldu.

Yine o sene Ebû Tahir Kırmiti Kûfe üzerine yürüdü. Eb's Sac da kırkıbin askerle onlara karşı gitti.

Karamita yediyüz süvari ve sekizyüz piyade olarak hepsi binbeşyüz kişiden bir rivayette de ikibin yediyüz kişi idi.

Ebu's Sac Karamita'nın azlığını görünce "Bunlar benim elimdedir. Harbe girmeden Halifeye müjdeyi yazın" diyerek düşmanı hakir görmek gibi büyük bir hatada bulundu.

Karamita ise çok şiddetli hücum ve hamleler yaptığı için Halife askeri bozuldu. Ebu's Sac'ın oğlu esir oldu. Ebû Tahir Kûfe'ye girip birçok mal aldı. Sonra Ebu's Sac'ı öteki esirlerle beraber öldürdü.

Bu dehşetli haber Bağdat'a gelince halk ve yüksek tabaka içine korku düştü ve bozgun asker çırıl çıplak Bağdat'a gelince, Bağdat'lıların telâşı arttı. Bunun üzerine Muktedir külliyetli bir ordu ile Munis Hadim'i karşı gönderdi. Bu sırada Karamita Ambar şehrinin aldılar. Halife askerinin birçoğu ise düşmanla karşılaşmadan savuşup gittiler. Bir kısmı da muharebe sırasında bozguna uğradı. Bağdat ahalisi içine korku düşüp kimi Hilvan'a, kimi Hemedan'a kaçmak üzere hazırlandılar. Orduda bulunan Hamdan'ın oğlu Ebû'l Heyca'nın hatırlatması üzerine Fırat üzerindeki köprüler yıkılarak Karamita beri yakaya geçemeyip Ambar'dan döndüler ise de, onlar da Fırat vadisindeki şehirleri yağma ettiler ve onaltı senesinde yine gelip Hahbe, Rekka, ve Sencar şehirlerini de aldılar.

O sırada Halife'nin veziri İsa'nın oğlu Ali'ye Bağdat'ta Karamita mezhebinde bir şahıs olup Ebû Tahir'le muhabere ettiği haber verilince vezir hemen o şahsı getirtip sorguya çekince itiraf ederek dedi ki: "Benim Ebû Tahir ile görüşmem onun hak üze-

rinde olduğundandır. Senin ve efendinin kâfir olduğu bence sabittir. Bizim imamımız Cafer'i Sadık'ın oğlu İsmail evlâdından Mağrib'te bulunan Muhammed Mehdi'dir. Biz Rafıziler ve oniki imama bağlı olan cahiller gibi bir imam beklemiyoruz." Bunun üzerine vezir İsa'nın oğlu Ali "Sen bizim askerimizin içine fesad sokmuşsun. Onların içinde senin mezhebinde olanlar kimlerdir" demesi üzerine "Sen bu akıl ile mi devletin işlerini idare ediyorsun? Benden ne bekliyorsun. İmanlı kişileri kâfirlere teslim edeyim de onları öldürsünler. Öyle mi?" demesi üzerine o Kırmızı çok şiddetli bir surette dövüldü. Üç gün aç ve susuz kalarak öldü. Fakat kendi mezhebinde olanlarını da ele vermedi.

Deylem ümerasından Şirveyh'in oğlu Asfer adında biri o sırada çıkarak ve Merdaviç adındaki adamı da kendisine kumandan tayin ederek Taberistan'ı elde etti ve Dai lâkabiyle Taberistan imamı olan Kasım-i Alevi'nin oğlu Hasan'la muharebe etti. Hasan'ın askeri bozuldu, kendisi de öldürüldü. İşte üçyüzonaltı senesinde Taberistan'daki Alevi imamlığı ortadan kalktı.

Asfar çok zalim bir adam olduğundan Serdar'ı Merdaviç onun aleyhine yürüyerek, onu öldürdü ve yerine geçip birkaç sene içinde kuvvetli bir hükümdar oldu.

Karamita'nın Ambar'dan dönüşleri üzerine muzafer diye lâkablandırılan Emîr-ül Ümera yani Başkumandan Munis Hadim ordu ile Bağdad'a gelince Halife Muktedir, askerin yıllık tahsisatına üçyüz kırkbin altın ekledi. Halbuki harem ve bütün sa-

ray adamlarının husûsiyle annesinin tahsisatı esasen çok olduğundan idarede zorluk çekiliyordu.

Böyle zamlara kolay kolay karşılık bulunamayacağı besbelliydi. Devletin işleri çığırından çıkmış ve teşrifatçılardan bazıları büyük büyük işlere karışmakta idiler.

İşte o sırada Muktedir ile Başkumandan Munis Hadim'in aralarına soğukluk girip asker kuvveti ise Başkumandan elinde olduğu için Muktedir ondan korkuyordu. Başka birinin başkumandan tayin edileceği haberi Rakka'da bulunan Munis'e gelince hemen Bağdad'a gelip Şemmasiye'de indi ve gidip Halife ile görüşmedi. Halife tarafından oğlu Emir Abbas ile Vezir İbn-i Mukle Şemmasiye'ye çıkıp Munis ile görüştüler. Muktedir ile Munis birbirine emniyet etmedikleri için aralarında birçok haberleşme olurken Kayser'in şark askeri büyük bir ordu ile hareket ederek Ahlat ve Bitlis şehirlerini ahnıştı.

Üçyüzonyedi senesi başlarında Zabtiye Nazırı olan Nazûk askeriyle Munis'in yanına gitti. Hemda'nın oğlu Ebu'l Heyca da külliyetli askerle Cebel şehirlerinden gelip Munis'e tâbi oldu. Bütün askeri sınıflar da ona bağlandılar. Muktedir'in israfından sefahatinden, saray adamların, cariyelerin devlet işlerine karışmalarından bahsederek o sene Muharremi'nin ondördüncü cumartesi günü hepsi birden Hilâfet merkezine gidip Muktedir'i hal' ettiler ve kardeşi Mu'tezid'in oğlu Muhammed'e biat ettiler ve ona Kahir-i Billâh lâkabını verdiler.

Pazartesi günü Mesafiyye denilen piyade askeri cûlûs bahşisi ile bir senelik maaşlarını istediler. Nazûk onları susturmağa uğraşırken, onu da Hemda'

nın oğlu Ebû'l Heyca'yı da öldürdüler ve Kahir'i Halifelikten çıkarıp Muktedir'i Halifelik makamına geri getirdiler. O sırada Ebû'l Heyca'nın kardeşi Hemden-oğullarının hükûmet merkezi olan Musul'a, öteki kumandanlar da başka taraflara kaçtılar. Muktedir de hazinelerde bulunan mücevher ve malları bazı mîrî malları ucuz ucuz satarak askerin maaşlarını verdi.

O sıralarda Horasan ve Maverâ ü'n Nehr kumandanları olan Saman oğulları arasına büyük ayrılıklar düşüp birbiriyle muharebe etmekte oldukları için Halifenin o tarafı düşünebilmesi şöyle dursun, Malatya, Diyarbakır ve diğer İslâm hudutlarına baskın yapan Rumlara karşı müdafaadan âciz bir halde bulunan halkın feryadlarına Halife hazretleri yardım edemiyordu.

Üçyüzyedi senesi Hac mevsiminde Ebû Tahir Kırmıtı terviye günü Mekke-i Mükerrreme'yi basıp, Hacıları bulundukları yerde hattâ Harem-i Şerif'te ve Beyt-i Şerifin içinde katliam ederek mallarını aldılar. Çoğunun ölümlerini zemzem kuyusuna attılar. Geri kalanını da Harem-i Şerifte öldükleri yerlerde defnedip hiç birini yıkamadılar ve namazlarını kılmadılar ve evlerinin içine girip Mekkelilerin mallarını yağma ettiler. Ebû Tahir Kırmıtı yaptığı bu kadar kötülüklerle kanaat etmeyip Kâbe'nin örtüsünü çıkararak askere taksim etti ve Hacer-i Esved'i yerinden kaldırarak hükûmet merkezi olan Hicr'e gönderdi.

Karamita, Şia azmanlarından olup Mağrib'te hüküm süren Mehd-i Ubeydullah Alevî'nin davetini meydana koymakta idiler. Harem-i Şerifte yaptıkları alçaklıkları Mehdî işitince Ebû Tahir'e mektup ya-

zıp ona lânet ettiği için Ebû Tahir Mekke ahalisinin mallarından ele geçirdiği biraz eşyayı geri göndermişse de Kâbe örtüsüyle hacıların mallarını halk aralarında taksim etmiş olduklarından toplayıp geri verilmesi kabil olamayacağını bildirerek özür dilemişti. Hacer-i Esved ise yirmi iki sene kadar Karamita yedinde kalmıştı.

Yukarıda geçtiği gibi piyade askeri Muktedir'i yeniden Hilâfet makamına geçirmiş olduklarından şımarmışlardı. Her istediklerini devlete yaptırabiliyorlardı. Takındıkları yolsuz tavırlardan ve yersiz hareketlerden gerek devletin ricalı gerekse askerler, artık bizar kalmışlardı. Üçyüzonsekiz senesi başlarında süvari askerleri onları galebe ederek hepsini Bağdad'dan tard ederek çıkarmıştır.

Üçyüzondokuz senesinde Muktedir ile Munis-i Hadim'in aralarına yine soğukluk düştü. Muktedir bir adamı kendisine vezir yapmak isteyince Munis ona engel olarak başka birini vezir yaptırdı. Aralarındaki nefret şiddetini artırdı. Üçyüzyirmi senesi başlarında Munis Kölemenleri ve öteki kendine bağlı olan kimselerle Bağdad'dan çıkıp Musul'a gitti.

Musul beyleri olan Hemdanoğulları Munis'e karşı çıkınca çarpıştılar, muharebe sonunda bozguna uğradıklarından Munis Musul'u zabtetti. Hemdanoğullarından Rebai diyarı Emîri olan Hemdan'ın oğlu Nasır da Munis'le birleşerek Musul'a gelip yerleştiler.

Etrafta bulunan askerler de Munis'e bağlanarak topluluğu büyüdü. Sekiz dokuz ay kadar Musul'da kaldıktan sonra yanındaki askerle Bağdad'a gitti. Ona karşı Bağdad'dan çıkarılan asker ise Munis'in

yaklaştığı sırada önünden kaçarak Bağdad'a doğru kaçtıklarından Munis gidip Bab-ı Şemasiyye'de ordusunu kurdu. Halife askeri de onun karşısında durdu. Muktedir Vasıt'a gidip de Basra ve Ehvaz taraflarından asker toplamak isteyince veziri ve yakınları doğrudan doğruya harbe girmesi için ona ısrar ettiler. O da Bürde-i Şerife yani Hazret-i Peygamber'in hırkası kendi üzerinde olduğu halde âlimler ve hâfızlar ellerinde Mushafları açıp onun önünde ve birçok halk etrafında yürüyüp gönülsüz olarak ordusuna gitti. Askeri dağıldığı için Mağribe'den bir grup gelip kendisini idam ediverdiler. Halifelik müddeti yirmidört sene onbir ay onaltı gündür. Cömert, insaniyetli, iyi huylu, akıllı ve anlayışlı bir zat idi. Fakat şehvetine düşkün ve çok müsrif ve çabuk değişen ve cariyelerine mağlûp olma halleri vardı. Bundan dolayı devletin esası, idaresi zamanında sarsıldı. Kendisi de bu suretle öldü. Hemen Munis'in emriyle Muktedir'in kardeşi Mu'tezid'in oğlu Muhammed getirilerek Şevvalin sonunda ona biat edildi ve Kahir-i Billâh diye lâkab verildi.

Kahir işe azil ve tayin ile başladı. Mukle'nin oğlu Ebû Ali'yi de vezir tayin etti. Fakat Munis-i Hadim, Kahir'den emin olmadığı için Kahir'in veziri Mukle'nin oğlu Ebû Ali ve teşrifatçısı Belîğ ve onun oğlu Ali Belîğ de Munis'le beraber olarak Hilâfet sarayını kontrol altına aldılar. Girip çıkanları aramağa başladılar. Hatta saraya girip çıkan kadınların bile yüzlerini açıp baktılar.

Kahir bu halden canı sıkılıp onları sevmeyenlerle gizlice haberleşerek üçyüzyirmibir senesinde bir takrifle Munis'i ve Belîğ'i ve oğlunu tutarak hap-

setti ve sıkıntıdan kurtuldu. Fakat Munis ve taraftarlarının tutulup idam edilmesi hususunda kendisine yardım etmiş olan bazı askerî kumandanları yemin ile temin etmişken emanını ve yeminini bozarak onlara da zulmetmişti. Öteki kumandanlar şüpheye düşerek artık onun verdiği teminata ve yemine emniyet etmez olmuşlardır. Vezir Mukle'nin oğlu ise o sırada kaçıp saklanarak kıyafetini değiştirip bazı askerî kumandanlarla gizli gizli görüşerek hatır ve hayale gelmeyen desiselerle askerî kumandanlarından Simâ adındaki kumandanı iyice kandırmıştı. Simâ üçyüzyirmi senesi Cemaziyel ulasının altıncı gecesini askerden bir cemaati kendisine uydurup gece Kahir'in sarayını sardı.

Kahir ise o gece pek çok içip sarhoş olduğundan Mahmur bir halde uyanıp kaçmak istediye de, Simâ'nın adamları onu tutup hapsederek, Muktedir'in oğlu Ebul Abbas Ahmed'i Hilâfet tahtına oturttu ve ona Razi Billâh diye lâkab verdiler. Kahir'in Hilâfet müddeti birbuçuk sene sekiz gündür. Simâ'nın münasip görmesi üzerine Razi Billâh Mukle'nin oğlu Ebul Ali'yi kendisine vezir tayin etti.

BÜYÜKLERİN VEFATI

Sofiyye'den meşhur Cüneyd-i Bağdadî zamanının imamı ve âlim ve fazılların önde geleni idi. Tasavvufu da Seriiyi Sakatî'den almıştı. İkiyüz doksan sekiz senesinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Horasan ve Maverâ ün Nehir Emiri olan İsmail Samâni'nin oğlu Emir Ahmed üçyüz bir senesinde

avlanmak için kırlarda dolaşırken bir gece köleleri onu idam etmekle cenazesi Buhara'ya getirilip gömülmüş, üzerine sekiz yaşında olan oğlu Ebul Hasan Ahmed geçirilmiş ve katillerden bazıları da tutulup idam edilmiştir.

Üçyüzüç senesinde Hadis âlimlerinden Sünen sahibi İmam Nesei Mekke'de vefat ederek Safa ile Merve arasında defnedilmiştir. Allah rahmet eylesin.

Mu'tezile âlimlerinden Abdülvahab-ı Cibai'nin oğlu Ebû Ali de bu sene vefat etmiştir.

İmamiyenin reisi olup Semman diye tanınan Osman Askeri'nin oğlu Ebû Cafer ki beklenen İmamın kapısı yani, Mehdi'ye götürecek olan kapu olduğunu kabul ederlerdi. Üçyüz beş senesinde cihan kapısından çıkıp gitmiştir.

Sofiiyye'den meşhur Mansur'un oğlu Hallac ki halka kerametler gösterirdi. Yazın kış meyvaları, kışın yaz meyvalarını meydana kordu ve elini havaya uzatıp (Kulhü vallâhu ehad...) diye üstü yazılı paralar dolu olarak indirir, onları kudret paraları diye adlandırırdı ve halkın yediği şeyleri ve yaptığı işleri kendilerine haber verir. Kalplerinde gizli olanları da söylerdi. Halkın bir kısmı onun kerametine bazıları da sihirbazlığına inanıyorlardı. Bir kısmı da, Allah'ın ona hulul etmiş olduğu bâtil itikada kapılmışlardı. Üçyüzdokuz senesinde Muktedir'in veziri Hamid onu işkenceyle öldürmüştür.

Cerir-i Taberi'nin oğlu Muhammed üçyüzon senesinde vefat etmiştir. Alim ve fakihlerin en büyüklerinden idi. Kendi müçtedih olup başka bir müçtehidî taklid etmemiştir. Hilkatten üçyüziki senesi sonuna kadar bir tarih yazmıştır. Güzel bir tefsiri ve fıkıh

ilminin usul ve fûruunda da meşhur eserleri vardır. Fakihlerin ayrı düştükleri noktalar hakkında çok güzel bir kitap yazmıştır. Fakat o kitapta İmam Ahmed Hanbeli hiç anmamıştır. Bunun sebebi kendisinden sorulunca "Ahmed Hambel fakih değildi. O ancak muhaddisti yani hadis âlimiydi" demiş olduğundan Hanbeli mezhebinde olanlar onun aleyhinde bulunmağa başladılar. Bağdad'ta Hanbeliler çok olduğundan halkı Taberi'nin aleyhine düşürdüler. Vefatında kimisi Rafîzî, kimisi Mülhid diye aleyhinde bulundukları için İmam Taberi gündüzün gömülemeyip gece evinde defnedilmiştir. Dindar, takva sahibi olanlar ise onun ilmini, fazlını, zühdünü takvasını takdir edegelmişlerdir.

Meşhur doktor Rey'li Zekerîyya'nın oğlu Muhammed üçyüz onbir senesinde vefat etmiştir. Tıp ilminde geniş bilgisi vardı. Bu ilme dair pek çok eserleri vardır.

Meşhur Tefsir sahibi Aziz Bağavi'nin torunu ve Muhammed'in oğlu İmam Abdullah da üçyüzon senesinde vefat etmiştir.

Tebanî diye tanınan meşhur müneccim üçyüz onyedî senesinde vefat etmiştir.

Harran'ın bir köyü olan Teban'a mensuptur. Meşhur rasatları vardır. İkiyüz altmışdört senesinde Rasat'a başlayıp, ikiyüzdoksan senesine kadar Rasat ettiği yıldızları Zeyç kitabına yazmıştır. Onun Zeyci iki nüshadır. En iyisi ikinci defa yazdığı nüshadır.

Üçyüzyirmibir senesinde Mısır'da Emîr olan Tekin El Hasakî de vefat etmiştir.

Afrika'da Ubeydiyye devletini yani Fatımiyye devletini kuran Mehdiyyi Alevî üçyüz yirmiiki se-

nesinde Mehdiyye şehrinde vefat etmiş ve yerine oğlu Ka'im geçmiştir.

O sene meşhur göz bağcı ve sihirbazlardan biri Maverâ üñ Nehir'de Peygamberlik davasına kalktığı için tutulup öldürülmüştür.

RAZİ, MÜTTEKİ, MÜSTEKFİ VE MUTİ'İN HALİFELİKLERİ

Muktedir'in oğlu Razi Billâh, Abbâsî Halifelerinin yirmincisi olup yukarıda geçtiği gibi üçyüz yirmiiki Cemâziyelevvelinde tahta çıkmıştır.

O sene Şia'nın sapıklarından olup hulûl ve tenasühe yani ruhların birinden ötekine geçmesine inanan Salmağani adındaki dinsiz o sırada birçok halkı doğru yoldan saptırdığı için tutularak öldürülmüştür.

Hanbelî mezhebinin müfritlerinden bir güruh Allah'ın yüzü olduğuna ve dünyaya inip çıktığına inanan ve mücessime denen taifeye benzer itikadlara saplanarak halkın itikadını bozuyorlardı. Amelde de çok taassub gösteriyorlar. Evleri basıp hurma nebizi buluyorlarsa döküyorlar, musiki aletlerini kırıyorlar. Hükûmet işlerine karışıyorlardı. Bundan dolayı üçyüzyirmi senesi içinde bu yolsuzluklardan vaz geçmezlerse kendilerinin idam edileceklerini ve evlerinin yakılacaklarını Razi Billâh bir fermanla ilân etti.

O sırada Karamita Irak tarafına saldırmakta idiler. Yirmüç senesi Zilkadesinde Hac kafillesi Kadisiyle'ye gelince Ebû Tahir Kırmâtî kafileye taarruz

etti. Halife askeri karşı koydu. Hacılar da yardım ederek Kadisiyle'ye sığındıklarında Kûfe Alevilerinden bir topluluk Ebû Tahir'e giderek hacılara dokunmamasını rica etmişler o da kabul etmiş ise de, Bağdad'a dönmelerini şart kılmıştır. Bundan dolayı o sene Irak'lılardan kimse hac edememiştir.

AL-İ BÜVEYH DEVLETİNİN DOĞUŞU

Bu kelime Kamus'ta Büveyh tarzında, Burhan'ı katı tercümesinde de müveyh vezninde iştîyak mânasına olduğu yazılmaktadır.

Deylem'li Asfar'ın başkumandanı olan Mervadiç ki, Asfar'ı öldürerek yerine geçmişti. Halife askerine de galebe çalarak birçok şehirleri zabtetmişti. İran'da kuvvetli bir hükümdar mevkiine çıkmıştır. Kisra'nın tacı diye başına bir taç giymiş ve Şehinşah ünvanını almıştı. Irak'ı zabtederek eski İran'ın başkenti olan Medayin'i imar etmişti ve Arap devletini yok edip, Acem devletini yaşatmak hülyasına düşmüştü.

Abbasiyye devletinin o zaman çok zayıf zamanıydı. Bağdat ahalisi Merdaviç'in tecavüzünden korkup telâşa düşmüşlerdi. Halbuki çok vakit geçmeden Merdaviç kendi efendisine yapmış olduğu muamelelerin karşılığını kendi serkerdeleri olan Büveyhoğullarından görmüştür.

Soyu İran hükümdarlarından Yazdicürd'ün oğlu Behram Gur'e varan Ebû Şüca' Büveyh Deylem diyarında orta halli bir adam olup üç oğlu vardı. Bunların adı Ebul Hasan Ali, Hasan ve Ebul Hüseyin Ahmed idi.

Bunlara sonra Abbasi Halifesi tarafından Ali'ye İmad üd Devle Hasan'a, Rükñ üd Devle Hüseyin'e de Muiz üd Devle daha sonra Rükñ üd Devle'nin oğlu Fenahüsrev'e de Adud üd Devle sıfatları verilmiştir.

Bu üç kardeş birtakım arkadaşlarıyla beraber gidip Merdaviç'e kapılanmışlardır. Merdaviç tarafından İmad üd Devle Isfahan civarında bulunan Kerç'e memur edilmişti. İmad üd Devle orada yerleşince askere ikram ikram ve iltifat ettiğinden birçok seçkin adamlar gelip ona kapılanmağa başladılar. O zaman Halife tarafından Isfahan'ın muhafazasına memur olan Yakut'un yanındaki onbin kadar askerin içinde altıyüz kişi Deylem'li olup onlar da, İmad üd Devle tarafına dönmüşlerdi.

O zaman o taraflarda bulunan askerlerin bir kısmı Halife tarafına dönmüktü. Birçoğu da husûsiyle Deylem'liler de Merdaviç tarafında idiler. İmad üd Devle Halife tarafına geçmek için Yakut ile haberleşme yaptıysa da, kendisine ehemmiyet verilmemişti.

İmad üd Devle ise Deylem kumandanlarının büyüklerinden olan Şirzad'ı davet ederek ve kendisine vezir yaparak kuvvetini artırmış, askerini de dokuz yüz kişiye çıkarınca Isfahan üzerine yürümüş ve muharebe sonunda Yakut'un askeri bozguna uğrayınca kendisi de kaçarak İmad üd Devle bu suretle Isfahan'ı zaptetmiştir. Sonra da o civardaki bazı şehirleri ele geçirmiştir.

Dokuzyüz askerle onbin kişiye galebe çaldığı etrafa yayılınca şöhreti artmış ve Halife bundan telâşa düşmüştür. Merdaviç de ondan çekinip kendisini güzellikle yanına çağırdıkça İmad üd Devle özür di-

leyerek gılmekten sakınmaktaydı. Bir taraftan da birtakım memleketleri ele geçirerek rükûmetini genişletiyordu. Nihayet Merdaviç'in İmad üd Devle'ye hem vaad, hem de korkutur bir tarzda yazdığı itaate gelmesini isteyen bir mektubunda "Sana birçok asker göndereyim, aldığın memleketler hep senin olsun. Ben adımın hutbede okunmasından başka bir şey istemem" diye yazmış, bir taraftan da kardeşi Veşmgir ile İmad üd Devle'yi basmak için bir ordu göndermişti. İmad üd Devle bunu sezerek iki ay içinde İsfahan'ın vergilerini topladıktan sonra Errecan'ı almıştı.

Onun üzerine Veşmgir gidip İsfahan'a girmiştir. İmad üd Devle ise kardeşi Rükñ üd Devle'yi Kâzrun tarafına gönderip Faris ikliminin vergilerini toplayarak çok mal ele geçirmiştir. O sırada Yakut tarafından Kâzrun'a bir fırka asker gönderilmiş ise de, Rükñ üd Devle yanındaki küçük asker topluluğu ile o fırkayı perişan etmiştir.

Yakut sonra mükemmel bir ordu ile İmad üd Devle üzerine yürüdü. İmad üd Devle onun önünden savuştu. Yakut ise takibe girişti. Üçyüzyirmi senesi ortasında Kirman yolu üzerinde İmad üd Devle çaresiz kalarak ne olursa olsun müdafaaya başladı. Süvarisinin hücumunu önlemek için Yakut kendi ordusunun önüne birçok piyade asker dizdi ve Neft yağı şişeleriyle ateş yağdırmaya başladı. Fakat ters esen rüzgâr çıkınca Neft ateşlerini geri püskürttü.

Piyadelerin yüzleri yanıp elbiseleri ateş alınca piyade süvariye karıştı. İmad üd Devle onların üzerine şiddetli bir hücum yaparak ve piyadelerini atlara çığneterek süvarilerinin içine dalmış. Yakut'un

askeri de perişan bir halde ezilmiş kimi ölü, bulunmuş kimisi de esir alınmıştı. Bunun üzerine İmad üd Devle Şiraz'a gitmiş ahaliye eman vermiş ve adalet yaparak ahalinin kalbini kazanmış. Faris kıtasını da inzibatı altına almıştır.

Fakat asker yiyecek istiyordu. İmad üd Devle'nin elinde ise mal yoktu, halbuki askere ulûfe verilme-yecek olursa dağılacaktı. Henüz kurulmuş olan hükûmet de ortadan kalkacaktı. İmad üd Devle telâş içinde sarayının bir odasında düşünürken bir delikten bir yılan çıkıp diğer bir deliğe girdi. Yılan kendine hücum etmesin diye mehterleri çağırdı. "Şu yılan deliklerini yoklayınız" dedi. Birkaç kaplama söktüklerinde bir kapı görüldü, kapıyı açtılar bir oda meydana çıktı. Odanın içinde on sandık bulundu. Sandıklar açılınca beşyüzbin altınlık mal çıktı. İmad üd Devle onları hemen askerine dağıtarak zevale yüz tutan devletini korumuş oldu.

Sonra İmad üd Devle elbise diktirmek için terzi istedi. Yakut'un terzisini getirdiler. Terzi titreyerek içeri girdi. İmad üd Devle "Korkma, biz sana elbise diktirmek için çağırdık" dediyse de terzi sağır olduğundan onun ne demek istediğini anlamadı. Sorguya çekildiğini zannetti. Dinine, imanına, talakına yemin ederek Yakut'un kendisinde olan sandıklarını açmamış olduğunu ifade edince, İmad üd Devle bu tesadüfe şaşıtı. Terzide emanet olan sekiz sandığı getirterek açtırdı. Üçyüzbin altınlık mal çıktı. Sonra Yakut'un ve ondan sonra gelen Yakup ve Leys'in oğlu Amr'in gizli malları meydana çıkarak İmad üd Devle'nin hazineleri doldu ve hükûmeti devam etti.

İmad üd Devle bu suretle Fâris ikliminde yerleşti. Bu sırada Halife Râzi tahta çıkmıştı. İmad üd Devle ona ve veziri Mukle'nin oğluna arıza göndererek elindeki memleketler kendisine tevcih edilirse bir milyon dirhem vereceğini yazdı. Halife tarafından kendisine husûsi bir memur gönderilerek hil'at ve sancak verildi. İmad üd Devle hil'ati giydi. Sancağı da açtı. Fakat vaad ettiği paraları vermeyip memuru yanında alıkoydu.

Merdaviç bunları öğrenince İmad üd Devle'nin çaresine bakmak istedi. İsfahan'a gidip orada bulunan kardeşi Veşmgir'i Rey'e gönderdi. Ehvaz tarafına da bir fırka asker yolladı. Merdaviç askerinin çoğu Deylem'li olup, fakat yanında bir miktar da Türk askeri vardı. Onların reislerinden biri meşhur Beckem idi.

Merdaviç, Türklere ve reislerine kötü muamele ediyordu. Onların da bundan çok canı sıkılıyordu. Üçyüzyirmidört senesinde fırsat düşürüp hanıamda iken Merdaviç'i öldürdüler ve onun ordusundan ayrılanlar iki fırka oldular. Fırkanın biri İmad üd Devle'nin yanına gitti. Öteki fırka da Beckem ile Bağdad'a gelerek Halifeye bağlandılar.

Fakat Bağdad'da bulunan asker onları kiskanarak Vasıt ve Basra Valisi bulunan Raikoğlunun isteği üzerine Beckem onları alıp Vasıt'a gitti. Raikoğlu onlara itibar etmiş ve onların vasıtasıyla Merdaviç'in askeri olan Türklerden ve Deylem'lilerden birçoğunu kendi tarafına çekerek kuvvetlenmişti.

Bu suretle Fars'ta İmad üd Devle'nin, Basra tarafında da Raikoğlunun askeri kuvvetleri artmaktadı.

Horasan ve Maverâ üñ Nehr Emîrî Ahmed Samâni'nin oğlu Nasr'ın kumandanlarından olan İlyas'ın oğlu Muhammed o kargaşalıkta Kirman'ı zabtederek, orada yerleşmiştir. Yakut da kâtibi Ebû Abdullah Beridi'yi Ehvaz'a bırakıp kendisi Faris'i fethetmek için ordusuyla Errecan tarafına gidince Büveyh'in oğlu ona karşı gelmekle Yakut'un askeri bozguna uğradı. Büveyh'in oğlu peşisıra giderek Ram-hürmüz'e kadar geldi.

Yakut da Ehvaz civarında bir yere çekilip ordusunu kurdu. Kâtibi Beridioğlu Yakut adına çok mal toplayıp biriktirmiş ise de, Yakut'a göndermeyip askere vererek çok kuvvet kazandı. Yakut'un başında ise çok asker olduğundan sıkıntıya düşmüşlerdi. Para istedikçe Beridi'nin oğlu onu türlü hilelerle aldatıp avutuyor ve askeri kendi tarafına çekmeğe çalışıyordu. Bu suretle Yakut'un yanındaki askerin seçkinleri Beridoğlunun yanına gitti ve üçyüzyirmidört senesinde Yakut'u idam ettirerek kendisi Ehvaz'da müstakil oldu.

O sene Razi Billâh, Mısır valisi Kiğlîğın oğlu Ahmed'i azlederek Mısır eyaletini Ahşit diye bilinen Şam valisi Togaç'ın oğlu Mehmed'e verdi.

O senenin ortalarında Bağdat askerinin bir bölüğü isyan ederek Halifenin veziri olan Mukle'nin oğlunu tutup hapsedtiler. Fakat para sıkışıklığı arttığından tayin olunan vezirler çok zor bir durumda kaldılar.

Musul, Diyarıbakır, Rebia diyarı Hemdanoğullarının elinde idi. Mısır, Şam Ahşid'in elinde bulunuyordu. Bahreyn ve Yemame ise Karamita'da, Basra tarafı da Raik oğlunda, Ehvaz Beridi oğlunda,

Kirman eyaleti ise İlyas'ın oğlu Muhammed'in elinde, Faris iklimi de Büveyhoğullarından İmad üd Devle'nin elinde idi. Rey ve dağ şehirleri kardeşi Rükñ üd Devle ile öldürülen Merdaviç'in kardeşi Veşmgir arasında münazaalı bir halde idi. Oralardan Halifenin hazinesine varidat gelmez oldu. Halifenin elinde yalnız Bağdat ile etrafı kalmıştı. Bu küçük kıtanın geliri ise, Halifenin masrafına kâfi gelmiyordu. Abbasiye devleti işleri görmekten âciz kaldı ve muameleler durdu.

Bunun üzerine Halife Râzi, Raik'in oğlu ile haberleşerek onu başkumandan yaptı ve o sene Zilhiccesinde Raikoğlu Bağdad'a gelince, isminin minberlerde söylenmesi Halife tarafından emrolundu. Raikoğlu bütün devlet dairelerinin idaresine bakmakta olduğundan artık vezirlerin hükmü kalmadı. Fakat Raik oğlu Mısır'ın geliri üzerine memur olan Cafer'in oğlu Fazlı, hem kendisine hem de Halifeye vezir tayin etti.

Bu suretle Beyt-ül Mâl idaresi ve divanların işleri ortadan kaldırılmış olup devletin varidatı hep başkumandanın hazinelerine gelmeye başladı. Ondan sonra da bu usul devam etti. Kim emir-ül ümera olursa geliri o toplayacak ve istediği gibi kullanacak Halifeye de istediği kadar bir şey verecekti.

Hâsılı Halifenin elinde yalnız Bağdat şehri kaldı. Onda da Laik oğlunun emri yürüyordu. Halifeliğin hükmü kalmayıp, Razî Billah'ta Halifeliğin yalnız adı kaldı. .

Üçyüzyirmibeş senesinde devletin işleri bütün bütün bozularak Abbasi memleketlerinin bazılarında zorla iş başına geçen kimseler yani zorbalar, bazıla-

rında da topladığı vergiyi göndermeyen valiler bulunuyordu. Âdeta Tavaif ü Mülük gibi oldular.

Endülüs'te müstakil olarak hükûmet eden Emevî ümerası Endülüs Emiri adını almıştı. Onlara Halife denmezdi. Bu sefer Abbasi Hilâfetin'in zayıf düştüğü görülünce Halifenin kudreti ve kuvvet sahibi olması lâzım geldiği için Endülüs Emiri olan Muhammed'in oğlu Abdurrahman Emevî kendisini Halifelîğe lâyık görüp, hak sahibi olduğuna kanaat getirmiştir. Her ne kadar Endülüs'ün karşısında Ubeydiler Halifesi varsa da onlar Şiî olduklarından Ehl-i sünnet ve el'cemaat onların Halifeliklerini tanımıyorlardı. Bu esnada Abdurrahman-ı Emevî Emir-ül Mü'minin Nasır Dinillâh ünvanını almıştır. Bunun üzerine o asırda Emir-ül Mü'minin ünvanını üç zat almış oluyordu. Bağdad'da Abbasi Halifesi, Endülüs'te Abdurrahman-ı Emevî, Afrika'da da Mehdi'nin oğlu Kaim Alevi'dir.

Abbasi Halifesinin maddi kuvveti olmadığından Halifelîği manevî bir kuvvetten ibaretti. Fakat Abdurrahman-ı Emevî ile Kaim Alevî her ikisi de denizden ve karadan büyük kuvvete sahiptiler.

O sene Raik'in oğlu Beckem'i ordu ile Ehvaz üzerine gönderdi. Beridi'nin oğlu ona karşı üçbin asker gönderdi. Beckem Sus'un dışında bulunan maiyeti ikiyüz yetmişiki cesur ve seçkin Türkler ile onların üzerine hücum edince Berid oğlunun askerî bozguna uğradı. Bunun üzerine Beridi'nin oğlu altıbin asker gönderdi. Lâkin bunlar da hep devşirme takımından olduğu için Tüster kenarında Beckem'le karşılaştıkları zaman muharebe etmeksizin dağılıp kaçtılar. Beckem de gidip Ehvaz'ı zabtetti.

O sırada Beridi oğlunun bir fırka askeri Basra'yı almış ise de, kendisi Faris'e kaçarak İmad üd Devle'ye sığınmış. Bağdad'ın zabtını kolaylaştırarak o tarafa yürümesi için onu teşvik etmiştir.

Bunun üzerine üçyüzyirmi altı senesinde İmad üd Devle küçük kardeşi Muiz üd Devle ile Beridi'yi Ehvaz tarafına gönderdi. Onlar da yeteri kadar askerle gelip Ehvaz'ı alınca Beckem, Vasıt'a gelmiştir. Fakat o taraflarda şan ve şöhret çok olduğundan Raik'in oğlu ondan çekinerek Beridi ile gizli muhabere etti ve Beckem'in gailisi ortadan kalkınca Vasıt'ı senede altıyüzbin altın vermek üzere kendisine vereceğini vaad etmişti.

Beckem bunu işitince askerini toplayarak Basra tarafına yürüdü. Beridi'nin oğlu da ona karşı onbin asker gönderdi ise de, karşılaşınca bozguna uğradılar. Fakat Beckem onların peşine kovalamadı. Çünkü meramı ancak Beridi'nin kuvvetini kırdıktan sonra Bağdad'a gitmekti.

İşte bu sırada eski vezir Mukle'nin oğlu Velinimetine karşı yaptığı hiyanetin cezasını görmüştür ve bu ceza pek dehşetli olmuştur. Mukle'nin oğlu Raik oğlunu tutturup yerine Beckem'i geçirmeye çalıştığını Raik'in oğlu haber alınca Mukle'nin oğlunu hapsetti. Sonra da elini kestirdi. Fakat ilâçla iyileştikten sonra kesik eline kalem bağlayıp, kalemle de ortalığı fesada verdiğini Raik'in oğlu işitince bu sefer dilini kesti. Kendisini de hapsettirdi. Sonunda hapis-te düştüğü birçok sıkıntılar yüzünden ölmüştür.

Beckem ise Beridi ile muhabere ederek barıştıktan sonra Vasıt'a döndü ve Vasıt'tan Bağdad'a gitti. Raik'in oğlu ona karşı asker gönderdiyse de

Beckem onları dağıtarak Bağdad'a yaklaştı. Raik'in oğlu kaçarak saklandı. Beckem Bağdad'a girdi. Halife de ona hil'at giydirerek Emir-ül Ümera yaptı.

Beckem aslen Türk kölelerinden olup Deylem'li Mekan'ın hizmetinde iken ondan ayrılıp Merdaviç'e kapılanmış, sonra Merdaviç'in katilleri arasında bulunmuştu. Sonra da Irak tarafına giderek Raik'in oğluna bağlanmıştı. Bu sefer de Raik'in oğlu yerine Emir-ül Ümera olmuştur.

Üçyüzyirmiyedi senesinde Beckem Raz-i Billâh'la beraber Musul üzerine gittiler. Hemdanoğullarından Musul Emîri olan Nasır üd Devle Musul'dan kaçmış ise de, sonradan bir miktar mal üzerine sulh yapıp Halife Razi ile Beckem Bağdad'a döndüler.

O esnada ise Raik'in oğlu meydana çıkıp taraftarları da onun başına toplanarak Bağdad'ı zabtedince, Halife ve Beckem yolda durmağa mecbur oldular. Fakat Raik'in oğlu da Beckem'den korktuğu için sulh istedi. Harran, Rakka, Kinnisrin ve Avasun kıtaları kendisine verilmek üzere sulhname yaptılar. Bunun üzerine Raik'in oğlu Bağdad'dan çıkıp memuriyetine gitti. Razi ile Beckem'de Bağdad'a girdiler.

Beckem ile Basra Valisi Beridi'nin oğlu barışmış olduklarından senelik altıyüzbin altın vermek üzere Vasıt kıtası Beridi'nin oğluna tevcih edildi. Beckem de onun kızı ile evlendi. Beridi ise Beckem'i bir vartaya düşürmek için el altından çalışmakta idi. Bunu Beckem işitince gizlice hazırlanıp üçyüz yirmisekiz senesinde askerini kayıklara bindirerek nehir yoluyla inip Vasıt'ı zaptetmiştir.

Raikoğluna gelince Memuriyeti olan Halep ve Kinnisrin tarafına gidince Humus ve Şam üzerine

yürüyüp Ahşid'in memurlarını tardetti. Yirmisekiz senesinde Şam'ı aldıktan sonra Mısır'ı da elde etmek için Ariş'e kadar gitmişse de Ahşid ona karşı çıkınca yaptıkları muharebede bozguna uğrayıp döndü. Ahşid'in askeri Şam üzerine yürüyünce bu sefer de onlar bozuldular ve bu suretle Mısır Ahşid'de, Şam da Raikoğlunda kalmak üzere aralarında antlaşmaya vardılar.

BAZI ÖLÜMLER

Üçyüz yirmiiki senesinde Hacıplerden Ebû Cafer yüz kırk yaşına ulaşmış ve bütün hisleri bozulmadan vefat etmiştir.

Zahirî mezhebi imamlarından meşhur eserlerin sahibi Muhammed Müflis'in torunu ve Ahmed'in oğlu Abdullah üçyüz yirmidört senesinde vefat etmiştir.

Üçyüz yirmiyedi senesinde Şeyh diye bilinen Hattap Ebul Dünya'nın oğlu Osman vefat etmiştir, pek yaşlı bir adamdı. Hattâ derler ki, bu zat Hazret-i Ali'ye yetişmiştir ve ondan bir sahife rivayet edermiş. Muhaddislerden birçok kimseler bunun aslı olmadığını bildikleri halde rivayet etmişlerdir.

RAZİ BİLLÂH'IN VEFATI VE MÜTTAKİ'NİN HALİFELİĞİ

Razî Billâh altı sene on gün Halifelikte bulunduktan sonra ikiyüz yirmidokuz senesi Rebiülevvelinde istiska hastalığından vefat etti. Şair, güzel söz söyleyen cömert bir adamdı. İmam-ı Bağavi'den ve

başkalarından Hadis öğrenmişti. Âlimlerle sohbet eden ve eskilerin âdeti gibi caizeler veren ve işleri bizzat yoluna koyan ve askeri hazırlayan ve minberde hutbe okuyan Abbâsî Halifelerinin sonuncusudur. Ondan sonra da doğrudan doğruya hutbe okuyan varsa da pek azdır. Vakıa onun zamanında Abbâsî Halifeliği zayıf düşmüştür. Fakat Halifelîğin yine büyük şan ve itibarı vardı. Ondan sonra bütün bütün düşkün bir hale gelmiştir.

Razî'nin vefatında Emir ül Ümera olan Beckem, Vasıt şehrinde bulunduğu için Halifeyi seçmek üzere Beckem'in kâtibi Abdullah Kufî'nin gelmesi bekledi.

Kûfî'nin Beckem tarafından getirdiği mektupta Razî'nin veziri olan Ebul Kasım ve daha evvel vezarette bulunmuş olanlar ve divandaki kimseler ve kadılar, Aleviler, Abbasîler, şehrin ileri gelenleri toplanarak Halifenin seçilmesi işinde Kûfî'nin onlarla danışması yazılı idi. İstişare sonunda Merhum Muktedir'in oğlu İbrahim'in seçilmesinde ittifak edilerek ona biat ettiler.

Kendisine arz olunan lâkablardan Mütteki Lîl-lâh lâkabını seçti ve hemen Beckem'e Hil'at ve sancak gönderdi. Beckem ise biatten evvel hükûmet merkezine memur gönderip beğendiği eşyaları ve ziynetleri aldirmıştı. Biatten sonra Selâmet-ül Tolonî'yi Mütteki'ye teşrifatçı tayin etti. Ebul Kasım Süleyman'ı da vezirliğinde bıraktıysa da ancak bir isimden ibaret olup her iş Beckem'in kâtibi olan Abdullah-ı Kûfî'nin elinde idi. Halbuki Beckem Vasıt'tan Basra Valisi olan Beridî'nin üzerine Torun adındaki Başbuğ ile yeteri kadar asker sevketmiş, sonra da ken-

disi arkasından gitmiştir. Beridî oğlunun bozulduğunu haber alınca dönüp avlanarak Vasıt'a gelirken Cûr nehri civarında bulunan Kürtler'de birçok mal ve servet olduğunu işittiğinden onlara tamah ederek az bir askerle Kürtlerin üzerine gidince, Kürtler savuşup kaçmışlarsa da, bir Kürt çocuğu mızrakla onu arkasından vurup öldürmüştür.

Bu haber Bağdad'a gelince Halife hemen Beckem'in gizli ve gömülü mallarını meydana çıkartarak çok büyük servete nail olmuştur.

Beckem'in yanındaki binbeşyüz kadar seçkin Deylem askerleri, Ebû Abdullah-ı Beridî'nin yanına gittiler. O da bunlarla kuvvet kazanarak Bağdad'a geldi ve devleti eline aldı. Fakat kötü ahlâkı, hırsı ve tamahı dolayısıyla halk onun zulmünden usanarak herkes onun aleyhine ayaklanınca Bağdad'dan çıkıp Vasıt'a gitti. Bunun üzerine Deylemlî Körtekin nüfuz kazanarak Devlet işlerini ellerine aldı. Sonra Şam Valisi Raik'in oğlu gelip Körtekin'le muharebe ederek galebe çaldı. Halife tarafından kendisine Emîr-ül Ümeralık verildi.

Üçyüz otuz senesinde Ebû Abdullah-ı Beridî, kardeşi Ebu'l Hasan Beridî ile Bağdad üzerine Türklerden ve Deylemlilerden kurulmuş bir ordu gönderdi. Bu ordu Bağdad'a gelince ahali karşı koydu ve çok çalıştılsa da sonunda bozuldular. Halife Mütteki ve oğlu yirmi kadar süvari ile kaçtılar. Raikoğlu da askeriyle çıkıp Halifeye ulaştı. Hepsî Musul Emîri olan Hemdan'ın oğlu Nasır-üd Devle'den yardım istemek için Musul'a gittiler. Nasır-üd Devle Halifeye hürmet ettiyse de Raikoğlunu idam etmiştir. Bunun üzerine Halife Nasır-üd Devle'yi baş vezir

tain etmiş ve kardeşi Ebul Hasan Ali'ye de hil'at giydirip, onu da Seyf-üd Devle diye lâkablandırmıştır.

Ahşit Raikoğlunun idam edildiğini işitince Mısır'dan yürüyerek Şam'ı zabtetti.

Beridi'ler ise Bağdad'a girince Hilâfet merkezini yağma ettiler. Ahali hakkında eşi görülmemiş zulümler yaptılar ve insanlığa yakışmayacak ağır ve kötü işlere giriştiler.

Türklerin başbuğu olan Torun, Beridi'yi ansızın basmak üzere harekete geçmişti. Beridi bunu evvelce haber alıp Deylem'lileri yanına topladı ve ihtiyatlı hareket etti. Torun yürüyüşe başlayınca Deylem'liler karşı koymakla Torun geri döndü. Yanında çok Türk askeri vardı. Musul'a gelince Hemdanoğlu onlarla kuvvet bularak hemen Mütteki ve Nasır-üd Devle birçok askerle Musul'dan hareket edip Bağdad'a yaklaştıklarında Beridi Vasıt'a kaçtı. Halife ile Nasır-üd Devle Bağdad'a girdiler.

Sonra Hemdanoğlu, Vasıt tarafına gittiler. Türk askerleriyle Torun da onlarla beraberdi. Halbuki Ebu'l Hasan Beridi onlara karşı çıkmış olduğundan meydan civarında karşılaştılar. Beridi'ler bozularak kaçınca Nasır-üd Devle Bağdad'a döndü. Kardeşi Seyf-üd Devle de askerle Vasıt'a gitti. Fakat Beridi'ler evvelce Vasıt'tan çıkıp Basra'ya gitmiş olduklarından Seyf-üd Devle askeriyile Vasıt'ta kaldı.

Azerbeycan eyaleti çok vakitten beri Kürtlerin elinde iken bu sırada Deylem'lilerin eline geçmiştir. Yine o sırada Büveyh'in oğlu Rükn-üd Devle, Rey şehrini zabtetmiştir. Yine o sene Rumlar hududu ge-

çerek Haleb'e kadar gelmiş ve pek çok esir alarak dönmüşlerdi.

Tarsus gazileri de Rum diyarına girerek pek çok esir alarak dönmüşlerdi.

Üçyüz otuzbir senesi Muharreminde Büveyh'in oğlu Muiz-üd Devle Basra'ya gelip Beridi'lerle harbederek bir müddet orada kalmışsa da zabitlerden birtakım Beridi oğlundan emân istemiş oldukları için artık ötekilere de emniyet edemediğinden savuşup gitmiştir.

Seyf-üd Devle, Vasit'a inip oradan Basra'ya gitmek niyetinde idi. Askere verilecek yeteri kadar parası olmadığından kardeşi Nasır-üd Devle'den para istedi. Bir haber çıkmayınca Vasit'ta durdu. Yanındaki Türklerin başbuğu olan Torun ise onu kaçümseyerek terbiyesizce muamelede bulunuyordu. Bağdad'daki Türk ve Deylem askerlerinin takındıkları tavırlar da iyi değildi. Nasır-üd Devle halin gidişini beğenmeyip üçyüz kırkbir senesi içinde Bağdad'dan çıkıp Musul'a giderken Türk ve Deylem'liler onun konağını yağma ettiler. Vasit'ta da Türk askerleri bir gece Seyf-üd Devle'yi bastılar ve eşyasını yağma ettiler. O da kaçtı.

Sonra Türk reisleri arasına ihtilâf düştü. Torun hepsine galebe çalarak işi eline aldı ve Vasit'tan hareket ederek ramazan sonunda Bağdad'a geldi. Mütteki hil at giydirerek onu baş vezir yaptı. O sırada Beridi gelip Vasit'ı aldı. Sonra Torun Vasit'a gidince Beridi'nin yanında bulunan Şirzad'ın oğlu kaçarak Torun'un yanına geldi. Torun da onu kendisine vezir yaptı.

O sırada Horasan ve Maverâ ün Nehir Emîri Ah-

med Samanî'nin oğlu Nasr, Horasan başkumandanı olan Muhtac'ın oğlu Ebû Ali Rey şehrini ve dağ şehirlerini zabtetti.

O sene Rum Kayseri tarafından Bağdad'a bir elçi geldi. İnançlarına göre Hazret-i İsa (A. S.) Bir mendil ile yüzünü silmiş ve yüzü o mendile resmolmuş. O mendil de Ruha kilisesinde imiş. Eğer bu mendil Kayser'e gönderilirse pek çok İslâm esirlerini serbest bırakacağını bildirdi. Bunun üzerine Halife Mütteki, kadıları, âlimleri toplayarak onlarla danıştı. Fakat onlar değişik fikir söylediler. Bazıları Mendili verip esirleri kurtarmak fikrinde bulundu. Bazıları da ona karşı geldiler. Mecliste bulunan vezir İsa'nın oğlu Ali "Müslümanların esirlikten kurtulması bu mendili saklamaktan daha iyidir" demesiyle Halife mütteki, mendilin teslim edilmesini emretti ve esirleri geri almak için de memurlar gönderdi. Bu suretle birçok Müslüman esirleri esaretten kurtulmuşlardı.

Bir zamandan beri Karamita içine ihtilâf ve karışıklıklar düşmüş olduğundan merkezleri olan Hecr'de oturup etrafa saldırmaz oldular. Öyle olmasaydı. Irak'a çok ziyan ve zarar verirlerdi.

Bu kargaşalıktan istifade ederek Basra'yı ele geçirmek üzere Umman Emiri Vecih'in oğlu Yusuf, büyük bir donanma ile gelerek Beridi'lerle harbederek hemen hemen Basra'yı ele geçirmek üzere idi. Abdullah Beridi ile kardeşleri ümitlerini kesmişlerdi. O sırada Renadi adında bir gemici onları bu tehlikeden kurtarmıştır.

Umman gemileri bir kıyıdan karşıya kadar birbirine bağlı olarak bir köprü haline gelmişlerdi.

Renadî iki kayığa kurumuş hurma yaprağı doldurup gece yarısı onları yakarak Şat nehrinin akıntısına bırakmış, Kayıklar rüzgâr gibi süratle hareket ederek Umman gemilerinin üzerine düşünce hepsi birden içindekileriyle beraber yanmışlardır. Etrafta bulunanlar bu sırada ellerine geçirebildikleri malları yağma etmişlerdir. Vecih'in oğlu güçlkle Muharrem'in içinde kaçarak canını kurtarabilmiştir.

O sırada Müttaki, Halife ile Torun arasına soğukluk girmişti. Mütteki, çoluk çocuğunu kendine bağlı olanlarla husûsi adamlarını alıp, Bağdad'dan çıkmış ve Musul'a gitmişti.

Torun'un veziri Şirzad'ın oğlu üçyüz süvari ile Vasit'tan çıkıp üçyüzyirmiiki senesi Muharreminde Bağdad'a geldi ve Halifeyi hiç görmeden başlı başına şuraya, buraya emir vermeğe başladı.

Torun, Vasit şehrini kesin bir bedelle Beridî'ye verdi ve kızını da onunla evlendirerek Bağdad'a geldi ve Musul'a doğru hareket etti. Seyf-üd Devle ona karşı çıktı. Fakat yapılan muharebelerde bozuldu. Hemdanoglu artık Musul'da duramayıp Seyf-üd Devle ve kardeşi Nasır-üd Devle ve Halife Mütteki, Musul'u bırakarak Nusaybin'e geldiler ve Mütteki oradan da çıkıp Rakka'ya geldi. Seyf-üd Devle de ona iltihak etti.

Sonra Halife, Torun'la mektuplaşarak Nasır-üd Devle'nin elindeki memleketler için üç sene zarfında ve her sene üçyüz altmışbin dirhem vermek üzere anlaştı. Torun da Bağdad'a döndü. Halife ise Hemdan oğlu ile Musul'da kaldı ise de sonra yine Rekka'ya gitmiştir.

Büveyh'in oğlu Muiz-üd Devle Torun'un Mısır'a gittiğini haber alınca gidip Vasıt'ı zabtetti. Torun Musul'dan Bağdad'a döndüğü zaman Muiz-üd Devle'ye karşı çıktı. O da Vasıt'tan hareket edince Zilkade ortalarında iki asker karşılaştı. Bir hafta kadar muharebe ettiler. Fakat Torun'un askerleri yeniliyordu. Nihayet Torun onları bir pusuya düşürüp perişan etti. Muiz-üd Devle de birçok kayıp vererek geri döndü. Torun da Bağdad'a geldi.

O esnada Ebû Abdullah Beridi öldü. Geride kalanların arasına ihtilâf düştü sonunda oğlu Ebul Kasım Basra hükûmetinde karar kıldı.

Halife Müttaki, önce Mısır Valisi Ahşit'i imdâda çağırmıştı. Ahşit Haleb'e ve oradan Rakka'ya gidip Müttaki ile görüştü ve Halifeye fevkalâde hürmet gösterdi. Atının yanında yaya yürüdü ve çok ağır hediyeler takdim etti ve onu alıp Mısır'a götürmek istedi.

Müttaki ise, sonradan Torun'la haberleşmeğe girişti. Torun onu en kuvvetli yeminlerle temin etti. Yıllardan beri babalarının ve dedelerinin Hilâfet merkezi olan Bağdad'dan uzaklaşmak güç geldiğinden tekrar Bağdad'a dönmeyi istedi. Ahşit "Mısır'a gitmez isen, bari buralarda otur. Bağdad'a gitme, Torun'a emniyet etme" diye nasihat etmiş ise de, Hemdanoğluna ümitsizlik gelmiş olduğundan Müttaki ise o taraflarda oturup da onlara yük olmak istemediğinden Torun'un verdiği teminata aldanarak üçyüz otuz senesi Muharreminin sonunda Rakka'dan Bağdad'a gitti. Ahşit de Mısır'a döndü.

Torun Sindiye'de Müttaki'yi karşılayıp ona ihtiram gösterdikten sonra kendi saltanat çadırına in-

dirdi ve gözlerine mil çekti ve hemen Mu'tezid'in oğlu Müstekfi-Billâh'ı Sindiye'ye getirerek ona biat etti. Herkes de ona biat etti. Müttaki de amâ bir halde getirilip Müstekfi'ye biat ettirildi. Hilâfet âsası da kendisinden alınarak Müstekfi'ye teslim edildi.

BAZI MEŞHURLARIN VEFATLARI

Üçyüz yirmidokuz senesinde meşhur Feylesof Yunus'un oğlu Meta ve meşhur doktor Yahya'nın oğlu Bahtışu vefat ettiler.

Üçyüz otuz senesinde de Bişr-ül Eş'ar'ın torunu İmam Ebul Hasan Ali yetmişyedi yaşında iken vefat etti. Meşrat-ül Zevaya'da gömüldü. Müşebbihe mezhebinde bulunan taşkın Hanbeliler cenazesini çıkarıp yakmasınlar diye mezarının bulunduğu yer belirsiz hale getirildi. Çünkü Hanbeli taşkınları onun büyük düşmanı idi.

İmam-ı Eş'arî, Ebû Musa El Eş'arî'nin torunlarından. İkiyüz altmış senesinde Bağdad'da doğmuştu. Uzun müddet Mutezile mezhebinde kalarak ilm-i kelâm ile meşgul oldu. Sonra Mutezile'ye ve Müşebbihe'ye karşı, Ehl-i Sünnet mezhebini meydana koydu. Mu'tezile imamlarından meşhur Cibai ile din işlerinde ve inançlarda tartışarak onu cevapsız bıraktıktan sonra Mezhebini açıkladı ve onun mezhebi her iki mezhep arasında orta bir durumda idi. Bundan dolayı dünyanın her tarafında yayıldı. Hanbelilerin taşkınları ise taassuplarından dolayı ona kâfir dediler ve onun mezhebine girenlerin kanlarını helâl saydılar.

Bilindiği gibi Ehl-i sünnet mezhebi Cebr ile Mu'tezile arasında doğru bir yoldur. Bu hak mezhebi meydana çıkaran iki büyük İmamdır. Biri adı geçen İmam Ebul Hasan Eş'arî'dir. Diğeri de İmam-ül Hüdâ Ebû Mansûr Maturidi'dir. Bunlar esasında aynı fikirdedirler. Cebr ile Mu'tezi'lenin arasını bulmak için yaptıkları şerh ve tefsirlerde aralarında küçük ihtilâf vardır.

İmam-ı Maturidi'nin mezhebi akıl ve fikre en uygun olduğundan Hanefilerin çoğu onun mezhebini seçmişlerdir. İmam-ı Eş'arî'den üç sene sonra, yani üçyüz otuzüç senesinde İmam-ı Maturidi vefat etmiştir. Her ikisinin şöhreti dünyayı sardığı için tafsîlât vermeğe lüzum yoktur. Allah her ikisine rahmet eylesin.

MÜSTEKFI BİLLÂH'IN HALİFELİĞİ

Sindiye'de Müstekfi Billâh'a biât olunduktan sonra, hükûmet merkezine dönüldü. Üçyüz otuzüç senesi Saferinin sonunda Torun'a hil'at ve taç giydirdi ve Muhammed'in oğlu Ebul Ferec'i kendisine vezir tayin etti. Fakat Ebul Ferec'de vezirliğin yalnız adı vardı. Bütün işler Torun'un veziri olan Şirzad'ın elinde idi.

Müttaki'nin Bağdad'a döndüğü sırada Ahşit de Mısır'a gitmişti. Hemdan'ın oğlu Seyf-üd Devle Halep, Humus şehirlerini zaptetti. Sonra Rumlar hududu geçerek Halep civarına kadar vardılarsa da Seyf-üd Devle karşı çıkıp onları dağıtmıştır.

Üçyüz otuzdört senesinde Torun vefat edince Veziri Şirzad'ın oğluna Müstekfi tarafından Başku-

mandanlık verildi. Ehvaz'da bulunan Büveyh'in oğlu Muiz-üd Devle de Torun'un vefatını öğrenince Bağdad üzerine yürüdü.

Bağdad'a yaklaşınca Şirzad'ın oğlu saklandı ve Türk askerleri Musul tarafına kaçtı. Muiz-üd Devle Cemaziyelevvel içinde Bağdad'a girdi. Müstekfi ile görüştü ve ona biat etti. O da ona hil'at giydirdi ve paraların üzerine Büveyh oğlu lâkabının yazılması için emir verdi. Muiz-üd Devle, Müstekfi'ye günde beşbin dirhem tahsis etti. Müstekfi'nin kendi aleyhinde çalıştığını işitince Cemaziyelahirin yirmükisinde çok büyük hareket ederek kendisini Halifeiikten çıkartıp hapsetti. O sırada Hilâfet merkezi yağna edildi. Süsten ve ziynetten hiç bir şey kalmadı. Müstekfi'nin Hilâfet müddeti bir sene dört aydan ibarettir.

MUTİ LİLLÂH'IN HALİFELİĞİ

Müstekfi'nin hal'inden sonra Muktedir'in oğlu Muti Lillâh'a biat olundu. Fakat Müstekfi'nin hiç olmazsa resmen bir veziri vardı. Muti'de o da yoktu. Yalnız bazı ihtiyaclarını karşılamak için Muiz-üd Devle tarafından verilen yerlerin işlerini görmek ve dairesinin gelir ve giderini tutmak için bir kâtibi vardı. Artık Halifenin itibarı ve haysiyeti kalmamıştı. Hiç bir hususta kendisine baş vurulmaz oldu.

Deylem'liler yukarıda geçtiği gibi Utruş adındaki Alevî'nin elinde Müslüman olduklarından Abbasiler Şiî mezhebindendi. Halifeliği lâyük olanlardan zorla aldılar diye inandıkları için, Halifeliğe hürmet etmelerine bir sebep yoktu. Hattâ Halifeliği Abbasi-

lerden alıp da Mağrib'teki Ubeydî Halifesine yahut Alevîlerden başka birine biat etmek üzere Muiz-üd Devle devlet erkânı ile bir danışma yapınca çoğu uygun bulmuşlar iken çok yakınlarından bazıları "Bu doğru bir fikir değildir. Sen şimdi bir Halife ile beraberisin. Onun Halifeliğe lâayık olmadığına inanıyor-sun. Askerlerin de bu itikatta bulununca bugün onu öldürünüz dersin kanını helâl sayarak öldürürler. Fakat Alevîlerden birine biat eylersen sen de askerin de onun Halifeliğine inanacağınyzdân o eğer askere senin öldürmeni emrederse seni öldürürler" demesiyle Muiz-üd Devle o düşüncesinden vaz geçmiştir. Bununla beraber doğuda Maverâ ün Nehir, Batı'da Suriye ve Mısır ahalisinin çoğu Sünnî olduğundan Büveyhoğulları elinde Abbâsî bir Halifenin bulunması kendi siyasî fikirlerine ve zamanın icaplarına uygun düşüyordu.

Hâsılı Muiz-üd Devle Irak'ı zabtettikten sonra mülk ve saltanat Büveyhoğullarına, sonra da Selçuk sultanlarına geçip Halifelik manevî bir itibardan ibaret kaldı. Her ne kadar Hutbe ve sikke yine Halife adına okunuyor ve sefirler tahtta huzurlarına kabul ediliyordu. Fakat bu teşrifat Sultânların emriyle oluyordu. Halifelîğin manası ise kuvvet, kudret sahibi olup sözü geçer bir durumda olması idi. Abbâsî Halifelerinde ise Halifelik ancak lâfzan vardı.

Bundan sonraki Abbâsî Halifelerine dair tarihî bilgiler onlara galebe çalan Büveyhoğulları hükümdarlarının ve Selçuk Devleti hükümdarlarının tarihlerinde yazılıdır.